

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

SADREDDİN KONEVÎ'NİN KELAMÎ GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

**Danışman
Yrd.Doç.Dr. DURMUŞ ÖZBEK**

**Hazırlayan
MEHMET RAŞİT GÖÇGÜN
044244051013**

Konya-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
KISALTMALAR	5

GİRİŞ

SADREDDİN KONEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. SADREDDİN KONEVÎ'NİN HAYATI	6
a. Sadreddin Konevî'nin Nesebi ve Doğumu	6
b. Sadreddin Konevî'nin İlmî Seyahatleri, Eğitimi ve Hocaları	7
c. Sadreddin Konevî'nin İbn-i Arabî ile İlişkileri	9
d. Sadreddin Konevî'nin Mevlana Celaleddin Rumî ile İlişkileri	13
e. Sadreddin Konevî'nin Konya'ya Dönüşü ve Vefatı	16
II. SADREDDİN KONEVÎ'NİN ESERLERİ	17
III. SADREDDİN KONEVÎ'NİN KELAM İLMİNE BAKIŞI	26

BİRİNCİ BÖLÜM

SADREDDİN KONEVÎ'NİN ULÛHİYET GÖRÜŞLERİ

I. İMAN	31
a. İman	31
b. İman-Amel Münasebeti	33
II. ALLAH'IN VARLIĞI VE SIFATLARI	33
a. Allah'ın Varlığı ve Mahiyeti	33
b. İlahi İsim ve Sıfatlar	40
c. Allah-Kâinat İlişkisi ve Vahdet-i Vücut	44
d. Ru'yetullah	50
III. İNSANIN FİİLLERİ	51
a. İnsanda İrade ve Akıl	51
b. İnsan-ı Kâmil	53
IV. KAZA VE KADER	56
a. İnsanın Kaderi	56
b. Rızık	58
c. Ecel	59

İKİNCİ BÖLÜM

SADREDDİN KONEVÎ'NİN NÜBÜVVET GÖRÜŞLERİ

I. PEYGAMBERLER VE ÖZELLİKLERİ.....	60
a. Resul ve Nebi Kavramları	60
b. Nübüvvetin Nitelikleri	60
c. Peygamberlerin Özellikleri	62
d. Ulu'l-Azm Peygamberler	63
e. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Üstünlüğü ve Hatm-i Nübüvvet	63
f. Mucize ve Peygamberler	64
II. KUTSAL KİTAPLARA İMAN	65
a. Dört Büyük Kutsal Kitap	66
b. Kur'an-ı Kerim	67
III. MELEKLERE İMAN	68
a. Meleklerin Varlığı	68
b. Dört Büyük Melek	70
c. Cin ve Şeytan	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SADREDDİN KONEVÎ'NİN AHİRET GÖRÜŞLERİ

I. AHİRET HAYATI	72
a. Ahiretin Varlığı	72
b. Ahiret Halleri	73
c. Kabir Azabı	74
II. KIYAMET	75
a. Kıyametin Zamanı	75
b. Kıyamet Alametleri	76
III. CENNET VE CEHENNEM	77
a. Cennetin Varlığı ve Mahiyeti	77
b. Cehennem Varlığı ve Mahiyeti	78
c. A'raf	80
SONUÇ	81
BİBLİYOGRAFYA	83

ÖNSÖZ

Anadolu'nun ilim, kültür ve sanat merkezlerinin başını çeken Konya, yıllar boyunca önemli alimler yetiştirmiş, birçok mütefekkirin ilmî istifade amacıyla uğrak yerlerinden biri olmuştur. Her ne kadar Malatya'da doğmuş olsa da hayatının büyük çoğunluğunu Konya'da geçirmiş ve Konya'da vefat etmiş olan Sadreddin Konevî de bu simaların en önemlilerindedir. İlmi, irfanı, ahlakı ile Konya'nın manevi mimarlarından olan Şeyh Sadreddin, daha sonra Konevî nispetini de alarak ebediyen Konyalı olmuştur. Zamanının en büyük muhaddisi olarak gösterilmesi ve bir dönem Şeyhülislamlık yapması da Konevî'nin ilmî mertebesini gösteren delillerdendir.

Konevî'nin babası Mecdüddin İshak'ın da en yakın dostu olan ve bir dönem Konya'ya da uğrayan, İbn-i Arabî ile Konevî'nin ilişkileri dikkate değer bir husustur. İbn-i Arabî'nin en seçkin talebelerinden olan Konevî, Ekberîyye tarikatının en büyük temsilcilerinden ve bu irfanın Anadolu'da yayılmasının en büyük müsebbiblerindedir. İbn-i Arabî gibi bir mutasavvıf düşünürün eserlerinin şerh edilmesi ve düşüncelerinin açıklanması noktasında Konevî, büyük bir misyon sahibidir. İbn-i Arabî'nin eserlerinin Konya ve günümüz Türkiye'sindeki kütüphanelere kazandırılması da yine Konevî sayesinde. Konevî'nin İbn-i Arabî'den valid (baba) diye bahsetmesi de bu manevi bağlantı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Konevî'nin çağdaşı ve yakın dostu olan ünlü sufî Mevlana Celaledin Rûmî ile olan ilişkileri ve diyalogları ise oldukça ilgi çekicidir. Bu ilişkinin en dikkat çekici yönü ise Konevî'nin, İbn-i Arabî ile Mevlana arasındaki bağlantıyı sağlayan önemli bir buluşma noktası olmasıdır.

İlmî açıdan çok yönlü bir mutasavvıf olan Sadreddin Konevî, Tefsir ve Hadis ilimlerinde olduğu gibi Kelâm ilminde de söz söyleme kabiliyetine sahiptir ve vasiyetinde de açıkça belirttiği gibi Ehl-i Sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlıdır. Konevî, aklın bazı sınırları anlamadaki acziyetinden sıkça söz eder. Eserlerinde kullandığı dil ve üslup da aynı şekilde mutasavvıfların bir bilgi edinme yöntemi olarak kullandığı "mükaşefe" sonucu ortaya çıkan ve akıl tarafından kavranılması kolay olmayan hakikatlerin tezahüründen ibarettir. Konevî'nin ortaya koymaya çalıştığı şey, İlahi Zat'a ulaşma yolunda gösterdiği yoğun ve biricik mahiyette olan tecrübenin ifadesidir. Bu açıdan Konevî'nin kullandığı bu üslup

zaman zaman oldukça anlaşılmaz boyutlara ulaşır. Nitekim O, eserlerinin bazı bölümlerinde, sözlerinin “avam için değil, seçkin kimseler için de değil, seçkinlerin de seçkini (havas’ul-havas)” olan kimseler için söylendiğini belirtir; bazen ise “söylediklerimi anlamadığımı biliyorum ve sen bu konuda mazursun” gibi ifadeler kullanarak üslubunun ağır olduğunu kabullenir. Konevî, düşüncelerini dile getirirken kimi zaman felsefi tahlillere girer ve bu felsefi tahlilleri yaparken kelim alanını ilgilendiren görüşlerini de dile getirir. Fakat O, bu meselelere klasik kelim yöntemini kullanarak yaklaşmaz.

Tasavvuf erbabını nihai hedefinin, hakiki tevhid ve gerçek imana ulaşmak olduğu düşünüldüğü takdirde, Konevî’nin düşüncelerinin kelim ilmini ne derece ilgilendirdiği daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. İşte bu çalışmada ulaşılmak istenen gaye de Konevî’nin kelim ilmini ilgilendiren görüşlerini ortaya koymaktır.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, “Sadreddin Konevî’nin Hayatı, Eserleri ve Kelim İlmine Bakışı” konularına değinilmiştir. Eserin bölümleri ise kelim ilminin temelini teşkil eden üç ana konu olan Uluhiyet, Nübüvvet ve Ahiret konuları esas alınarak düzenlenmiştir. Birinci Bölüm’de Konevî’nin Uluhiyet Görüşleri; İkinci Bölüm’de Nübüvvet Görüşleri; Üçüncü Bölüm’de ise Ahiret Görüşleri’ne yer verilmiştir.

Günümüzde Sadreddin Konevî’nin Kelâmî görüşlerini yeni bir yaklaşımla ele almaya çalışan araştırmalara olan ihtiyaç aşikârdır ve bu noktada biz kelimcılara büyük görevler düşmektedir. Elde bulunan zaman ve imkân çerçevesinde hazırlanan bu çalışma kusursuz ve yeterli olma iddiasında değildir, ama böylesi araştırmalara katkı sağlayacağı ümit edilmektedir. Bu vesileyle yaptıkları destek ve katkılarından dolayı başta danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Durmuş Özbek’e, hocalarım Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük ve Prof. Dr. Süleyman Toprak’a şükranlarımı sunuyorum.

Mehmet Raşit GÖÇGÜN

KONYA - 2007

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: bin, ibni
bkz.	: bakınız
c.	: cild
çev.	: çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	: Hazırlayan
h.	: hicrî
H.z.	: Hazreti
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
m.	: miladî
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
no.	: Numara
not.	: Notlandırılan
s.	: sayfa
S.Ü.F.E.F.	: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: Tercüme eden
v.	: vefatı
yay.	: yayıncılık, yayınları

GİRİŞ:

SADREDDİN KONEVÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

I. SADREDDİN KONEVÎ'NİN HAYATI

a. Sadreddin Konevî'nin Nesebi ve Doğumu

Babası, Malatyalı Ali oğlu Yusuf oğlu Mecdüddin İshak'tır. Halife Nasır Lidinillah'ın Bağdat'ta kurduğu fütüvvet teşkilatına bağlı olan, bu hizmetlerinden dolayı şeyhlik mertebesine ulaşan bir alimdir. Rükneddin Süleyman Şah, kardeşleri Melikşah ve I.Gıyaseddin Keyhüsrev gibi Selçuklu sultanlarının hocalığını da üstlenmiştir. Mecdüddin İshak'ın Konya'ya gelmesine vesile olan da öğrencisi olan I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışıdır (601/1205).¹ Bu dönemde sultan olan öğrencisinin elçiliği göreviyle Bağdat'a halife Nasır Lidinillah'a elçi olarak gitmiştir.² Yüksek düzeydeki bu elçilik görevi I. İzzeddin Keykavus döneminde de sürmüştür. Türkiye'deki ilk Konevî araştırmacısı olan Prof. Dr. Nihat Keklik'e göre ise; Mecdüddin İshak'ın itibarlı ve yüksek bir mevki sahibi olduğu doğru olmakla birlikte, Konevi'nin babasının "Sultan", kendisinin ise "ulu Padişahzade" olduğu gibi menkıbevî rivayetlerin gerçekle hiçbir ilgisi yoktur.³ İbn-i Arabî araştırmacısı Claude Addas'a göre ise; Mecdüddin, çağdaşları tarafından son derece muttakî biri sayılır ve bir mürşid olarak görülür. Sultan Keykavus, Trabzon İmparatoru'na karşı Sinop zaferini kazandıktan sonra, Halife'den fütüvvete intisabının kabul edilmesini istemek üzere Bağdat'a bir elçi göndermiştir. Selçuklu Devletinin bütün üst düzey yöneticileri arasında sultanın bu diplomatik vazifeyi tevdi edeceği kişi Mecdüddin İshak olur. Mecdüddin'i ödüllendirmek isteyen Keykavus ona ehil gördüklerini fütüvvete kabul etme vazifesinin verir ve Mecdüddin'in vefatından sonra da oğlu Muhammed'i yani Sadreddin Konevî'yi aynı vazifeye varis kılar.⁴

Konevi'nin tam adı; **Sadreddin Ebu'l-Meali Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Konevî**'dir. Kerimuddin Aksarayî ve İbrahim Hakkı Konyalı, Konevi'nin doğum tarihini h.605 / m.1207, Nihat Keklik ise,

¹ Ceran, Ahmet Şeref, Şeyh Sadreddin Konevî, Damla ofset, Konya, 1995, s.3-4

² Ceran, age, s.6

³ Keklik, Nihat, Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kainat ve İnsan, İstanbul, 1967, Giriş s.XII

⁴ Addas, Claude, İbn Arabî, Kibrit-i Ahmer'in Peşinde, çev.:Atıla Ataman, Gelenek yay., İstanbul, 2004, s.235

h.606/m.1210 olarak kabul ederler.⁵ Malatya’da dünyaya gelmiş olan, 652 / 1254 yılında Konya’ya gelen Sadreddin, Konevî nispetini yirmi yıllık Konya ikameti sırasında almış ve ebediyen Konya’lı olmuştur.⁶

b. Sadreddin Konevî’nin İlmî Seyahatleri, Eğitimi ve Hocaları:

Konevî, ilk eğitimini babası Mecdüddin İshak’tan almıştır. Mecdüddin İshak ile hac ziyareti sırasında tanışan ve Malatya’ya gelen (600 /1204) İbn-i Arabî, Evhadüddin Kirmanî, Cemaleddin Vasıtî, Ebu’l-Hasen Kemalüddin Ali el-İskenderanî gibi hocalardan hafızlığını tamamladı, hadis ve fıkıh okudu.⁷ Mecdüddin ve İbn-i Arabî’nin tanışması h.600/m.1204’te Hicaz’da gerçekleşecektir. Mecdüddin’in Mekke’deki bu mücavirlik dönemi onun siyasi sürgün hayatının sonuna rastlıyor olmalıdır. Neticede, Keyhüsrev’in Anadolu’ya dönmesi yolundaki davetine icabet eden Mecdüddin, İbn-i Arabî’yi de Bilad’ur-Rum’a gelmeye ikna eder. Hicaz’dan birlikte ayrılarak 601 senesinde bulunacakları Irak’a doğru gelir, önce Bağdat’ta ardından da Musul’da konaklarlar. İbn-i Arabî’de 602’de Konya’da olduğunu ve Risalet’ül-Envar da dahil olmak üzere pek çok eserini burada yazdığını bilmekteyiz. Şeyh-i Ekber’in bu uzun Anadolu ikametinin iki sebebi vardır. Birincisi, İbn-i Arabî ile Keyhüsrev arasında bir dostluk bağı kurulmuştur. İkinci olarak, İbn-i Arabî’nin yeni ailevi sorumlulukları ortaya çıkmıştır. Bu ailevi sorumluluklar ise İbn-i Arabî’nin Mecdüddin’in ölümünden sonra dul kalan hanımıyla evlenmesidir.⁸

Fakat Keklik’e göre; Konevî ilk tasavvufi ve ilmi telkinleri Malatya’da iken İbn-i Arabî’den almış olamaz. Çünkü İbn-i Arabî’nin bu şehirde en son bulunuşu h.615 veya uzak bir ihtimal h.617’den sonra değildir. Bu sıralarda sekiz veya on yaşında bulunan bir çocuğun İbn-i Arabî gibi bir dahi ilim adamından istifade etmiş olması düşünülemez. Fakat kuvvetli bir ihtimal İbn-i Arabî h.617-618 / m.1220-1222 yıllarında Halep’te, 619-638 / 1223-1240 yılları arasında Şam’da bulunuyordu. İşte bu tarihlerde Konevî sırf ilmi tahsil ve tasavvufi

⁵ Koçkuzu, Ali Osman, Selçuk Dergisi I. Sadreddin Konevi Özel sayısı, sayı:4, Konya, 1989, s.70

⁶ Gölcük, Şerafeddin, Konya Büyükşehir Belediyesi, Sadreddin Konevi Sempozyumu, Konya, 2004, s.44

⁷ Ceran, age, s.32

⁸ Addas, age., s.236

incelikleri öğrenmek maksadıyla, belki de yalnız olarak, İbn-i Arabî'nin yanına gelmiş ve hocasının vefatına (638 / 1240) kadar yanından hiç ayrılmamıştır.⁹

Sadreddin Konevî, Şam'da Ümeyye camii yakınlarında bir medresede, üstadı Muhyiddin İbn-i Arabî, Evhadüddin Kirmanî, İbn-i Farîd'ın talebelerinden İbn-i Seb'in, Şam kadısı İbn-i Seb'in, Muhyiddin Dimeşkî, Şeyh İzzeddin, Muhammed b. İbrahim es-Silefî el-İsfahanî gibi hocalardan Arap edebiyatı, tasavvuf felsefesi ve tefsir dersleri okudu.¹⁰

22 Rebûlahir 638'de(10 Kasım 1240) vefat eden İbn-i Arabî'den sonra Konevî, bir müddet daha Şam'da kalıyor. Fakat Nihat Keklik'e göre Konevî'nin hocasını kaybettikten sonra Evhadüddin Kirmanî'nin yanında on beş sene kaldığı yönündeki rivayetler gerçeği yansıtmamaktadır. Kirmanî, h.602 / m.1025-6 yıllarında Konya'dan beri İbn-i Arabî'nin yakın bir arkadaşısıdır, fakat umumiyetle kabul edilen bir görüşe göre Kirmanî, İbn-i Arabî'den önce, yani h.635 / m.1237 senesinde vefat etmiştir. Yani, Konevî'nin İbn-i Arabî'nin vefatından sonra on beş sene Kirmanî'nin yanında kalıp ders gördüğü yolundaki rivayetler tarihi gerçekler bakımından doğru değildir.¹¹ Fakat Kirmanî ile birlikte 627 / 1230 yılında aynı devenin sırtında aylarca sohbet ederek Hacca gitmişler, 630 /1233 yılında, İbn-i Arabî'nin izniyle Kirmanî ile birlikte Mısır'a geçmişlerdir. Mısır dönüşü Konevî Şam'da kalmış, Kirmanî ise Bağdat'a geçmiş ve burada vefat etmiştir.¹²

Claude Addas ise Konevî'nin Kirmanî'ye, İbn-i Arabî'nin vefatından önce emanet edildiği görüşündedir. Menakıb-ı Evhadüddin-i Kirmanî'ye göre bu olay şöyle gerçekleşmiştir. Şeyh Kirmanî Hicaz'a gitmeyi arzu ediyordu. Bu arzusu teyit edilip hazırlıklara başlayınca Şeyh Muhyiddin Şeyh Sadreddin'i yanına alarak ona geldi ve şöyle dedi: Sadreddin'e olan muhabbetimi biliyorsunuz O benim için gerçek bir oğul gibidir. Hatta bu ne kelime, benim gözümde nesep itibariyle çocuğum olandan daha sevgilidir. Onunla benim aramda birçok akrabalık bağı vardır. O benim çocuğum, müridim ve talebemdir. Ayrıca aramızda pek çok yıllık

⁹ Keklik, age, Giriş s.XIII

¹⁰ Ceran, age, s.33

¹¹ Keklik, age, Giriş s.XV

¹² Ceran, age, s.34

bir sohbet de vardır. Böylece Şeyh Muhyiddin, Sadreddin'i Şeyh Kirmanî'ye emanet etti.¹³

Ayrıca, yine bizzat Konevî'nin bir talebesine yazdığı mektupta, Kirmanî'nin bazı vechelerden kendisinin şeyhi olduğunu ve iki yıl süresince onun hizmet ve sohbetinde kaldığını açıklamaktadır.¹⁴

Konevî İbn-i Arabî'nin vefatından sonra en-Nefehatü'l-İlahiyye adlı eserinde 1 Şubat 1243 (9 Şaban 640) yılında Halep'te bulunduğunu belirtiyor.¹⁵ Burada İzzeddin Yusuf el-Urmevî gibi arkadaşlarının bulunduğu bir mecliste hadis okuyorlardı.¹⁶

c. Sadreddin Konevî'nin İbn-i Arabî ile İlişkisi

Konevî'nin İbn-i Arabî ile tasavvufi ve fikri bağlantısına geçmeden önce rivayetlerde yer alan üvey babalık meselesine değinmeliyiz. Abdurrahman Camî Nefehat'ül-Üns adlı eserinde, Muhammed Emin Dede ise “Konevî Menakîbnâmesi”nde belirttiğine göre; Konevî'nin babası Mecdüddin İshak h.618 / m.1221' de Malatya'da ölünce dul kalan anası İbn-i Arabî ile evlendi ve daha sonra onunla birlikte h.627 / 1227 yılında çocuklarını da yanına alarak Şam'a göçtü. Benzer rivayete Eflakî de yer veriyor. O'na göre de Mecdüddin İshak'ın ölümüyle dul kalan eşi İbn-i Arabî ile evleniyor.¹⁷ Regayib'ul-Menakib'e göre ise; İbn-i Arabî Tunus'tan Anadolu'ya göçle görevlendirildiği zaman Allah'a yönelip; “Göçten murat nedir bilmedikçe gemiye binmem, varisim kim olacak ve benden yardım dileycek kimdir” der. İzzet sahibi Allah' tan şöyle bir hitap gelir: “Varisin Sadreddin Konevî, göçten murat da ona ledünni ilmi öğretmektir.” İbn-i Arabî Malatya'ya yerleşir ve üç gece boyunca Konevî'nin annesi ve babasının rüyasına girerek onlara Sadreddin'i kendisine teslim etmelerini, ona ledünnî ilmi öğreteceğini bildirir. Konevî'nin babası Mecdüddin bunun Allah'tan olduğunu anladı ve tellallar aracılığıyla İbn-i Arabî'nin kendisini bulmasını sağladı. Daha sonra aralarında büyük bir dostluk kuruldu ve Mecdüddin İshak, kendi cariyesi olan

¹³ Addas, age., s.237

¹⁴ Addas, age., s.238

¹⁵ Konevî, Sadreddin , İlahi Nefhalar, (en-Nefehatü'l-İlahiyye) ,çev: Ekrem Demirli, İz yay.,İstanbul, 2004, s.162

¹⁶ Keklik, age, Giriş s.XV

¹⁷ Eflakî , Ahmet, Menakibu'l-Arifin, (Ariflerin Menkibeleri), çev: Tahsin Yazıcı, M.E.B. yay., Ankara,1953, c.I, s.692

Konevî'nin annesini azad ederek İbn-i Arabî ile nikâhladı.¹⁸ Addas ise ne İbn-i Arabî'nin ne Konevî'nin ve ne de Konevî'nin talebesi Cendî'nin eserlerinde bu konuda en küçük bir işarete rastlanmadığı halde, Mecdüddin'in vefatından sonra İbn-i Arabî'nin O'nun dul kalan hanımıyla, yani o sırada henüz küçük bir çocuk olan Konevî'nin annesiyle evlendiğine inanmaktadır.¹⁹ Nihat Keklik bu gibi rivayetlerin de tamamen uydurma olduğu ve hakikatle hiçbir bağlantısı olmadığı görüşündedir. Çünkü bunlar İbn-i Arabî ile Konevî'nin yakınlığını perçinlemek için kullanılan uydurmalarıdır. Diğer taraftan ikisi arasındaki bağlantının baba-oğul mertebesinde olduğuna şüphe yoktur. Çünkü bir sema kaydında İbn-i Arabî için Konevî'nin baba (valid) tabirini kullanması bunu göstermektedir. Fakat İbn-i Arabî'nin kendisine bu kadar yakın olan talebesinden kendi kitaplarından hiç bahsetmemesi oldukça ilgi çekici bir taraftır.²⁰ İbn-i Arabî ile Mecdüddin İshak arasında iyi bir dostluğun olduğu da muhakkaktır. Konevî birçok eserinde İbn-i Arabî 'den “Şeyhim, eş-Şeyh, el-İmam, Kamil İmam” gibi övgü dolu sözlerle bahseder.²¹

Bir gün Sadreddin'in annesine “geçimin nasıldır” diye sorulunca, geçiminin iyi olduğunu, fakat şeyhin (İbn-i Arabî) kendisi kuş eti yiyip, şeker şerbetleri içtiği halde oğluna arpa ekmeği dahi yedirmediğini söyleyerek, İbn-i Arabî'yi şikâyet eder. Akşam İbn-i Arabî eve gelince hanımından tavuk yapmasını ister, yemek yedikten sonra da Şeyh “Allah'ın adıyla, Allah'ın izniyle, kalk ey tavuk” deyince Allah'ın emriyle tavuk dirilip uçar. Şeyh hanımına dönüp “oğlun bunu yapabildiğinde kuş eti yesin” der. Hanımı ise şeyhin ayağına yüz sürerek tövbe eder.²²

Bir dönem İbn-i Arabî ile Konevî arasında bir soğukluk ortaya çıkar. Fakat Evhadeddin Kirmanî'nin araya girmesiyle bu soğukluk ortadan kalkar. Kirmanî'nin bu soğukluğun sebebini sorması üzerine İbn-i Arabî; “Şeyhin hizmetinde gizli ve örtülmüş bir şey yoktur. İç nuru ile marifetin en olgunuyla

¹⁸ es-Sadrî, Musa, Regayib'ul-Menakib (Sadreddin Konevî'nin Menkîbeleri), haz.:M.Emin Agar, Anka yay., İstanbul, 2002, s.56

¹⁹ Addas, age., s.236

²⁰ Keklik, age., Giriş s.XIII

²¹ Konevî, Fususu'l-Hikemin Sırları (el-Fükuk fi esrarı Müstenidati Hikemi'l-Fusûs), çev.: Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2002,s.10 ; ayrıca bkz. Konevî, Yazışmalar (el-Müraselat), çev.:Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2002, s.42

²² es-Sadrî, age., s.57

bakar” yanıtını verir. Daha sonra bu soğukluğun sebebinin İbn-i Arabî’nin kitaplarının Malatya’da kalması olduğu öğrenilince, Konevî Şam’dan Malatya’ya giderek kitapların tamamını Şam’a geri getirir.²³ Bu gibi rivayetlerin menkıbevî rivayetler olduğunu, güvenilirliği noktasında ise dikkatli davranmak gerektiğini bir kez daha belirtmekte yarar olduğu düşüncesindeyiz.

Tasavvufi sistem ve fikri gelişim aşamaları açısından ise Konevî, tam anlamıyla İbn-i Arabî’nin takipçisidir. İbn-i Arabî’nin geliştirdiği tasavvuf anlayışının derlenip toparlanması ve onu kendi metodu olan keşfi de kullanarak sistematik bir şekilde işlenmesi Konevî’ye aittir. Bu sebeple Konevî, İbn-i Arabî’nin giriş kapısıdır.²⁴

Nefehat’ül-İlahiyye’de Konevî; rüyasında şeyhini gördüğünü, ebedi ve daimi olan zatî tecelliyi nasıl müşahede ettiğini görmek istediğini ve İbn-i Arabî’nin bu isteğini kabul ederek bu nimetin kendisine tahsis edildiğini belirtiyor.²⁵

Yine İbn-i Arabî Konevî’yi, Kirmanî’ye teslim ederken şöyle söylüyor: O’nun için babanın çocuğuna, şeyhin müridine, hocanın talebesine karşı olan vazifelerini ifa ettim ve ondan artık hiçbir engelin kalmayacağı bir derecede anlayışın ve sohbetin meyvesini aldım. Onun zahirini ilim ve faziletlerle tezyin ettim. Onun batınından gelen, yani hakikat sırları ve seyr ü sülük hallerine bağlı olan da güzeldir ve hidayet ve istikamet sayesinde tamamlanmıştır.²⁶

İbn-i Arabî’nin tasavvufa kazandırmış olduğu geniş boyuttan hareket ederek, tasavvufî bilgiye ve müşahede yöntemine yeni bir bakış açısı getiren de Konevî’dir. Konevî, bir yandan İbn-i Arabî’nin geniş bir zeminde ortaya koyduğu verilerden yaralanırken, öte yandan da bu verilere sistematik bir üslup kazandırmaya çalışmıştır.²⁷ İbn-i Haldun’a göre; Kelam’ın felsefî bir biçim kazanması Fahreddin Razî ile gerçekleşmiştir. Bu itibarla bir benzerlik kurmak

²³ es-Sadrî, age., s.73-74

²⁴ Güner, Dilaver, Konya Büyükşehir Belediyesi, Sadreddin Konevî Sempozyumu, Konya, 2004, s.76

²⁵ Konevî, İlahî Nefhalar, s.160

²⁶ Addas, age., s.237

²⁷ Demirli, Ekrem, Konya Büyükşehir Belediyesi, Sadreddin Konevî Sempozyumu, Konya, 2004, s.22

gerekirse, Konevî'nin tasavvuftaki yerinin ve işlevinin Fahreddin Razî'nin Kelam'daki işlevi ve yeriyle benzer, hatta aynı olduğunu söyleyebiliriz.²⁸

Abdurrahman Camî'nin ifadesiyle; Şeyh Sadreddin, Hz. Şeyh'in sohbet ve hizmetinde terbiye görmüştür. Vahdet-i Vücut'a dair görüş ve sözlerini akla ve şeriata uygun gelecek tarzda Şeyhin maksadını iyice anlamış olarak güzelce yorumlamıştır. Konevî'nin bu konudaki araştırma ve yorumlarını görmeden meseleyi gereği gibi anlamak mümkün değildir.²⁹

Konevî, İbn-i Arabî'nin Ekberîyye tarikatının en büyük temsilcisidir. Bu sebeptendir ki, Konevî Şeyh-i Ekber (en büyük şeyh) İbn-i Arabî'nin ardından, Şeyh-i Kebir (büyük şeyh) lakabını almaya hak kazanmıştır.³⁰ Ekberî irfanının İslam aleminin doğu cenahındaki inkişaf ve intişarında temel işlev Konevî'dir. Bu etkinin kökeni ise Mecdüddin ile İbn-i Arabî arasında Mekke'de kurulmuş olan dostluktur.³¹ İbn-i Arabî'nin hususi talebesi olan Konevî, Ekberî silsile açısından da İslam geleneğinin nihai teşekkülü açısından da büyük önem taşımaktadır.³² Konevî'nin bütün telifleri Ekberî irfanın esaslarını tavzih ve tarif etmeye yöneliktir. Bu sebeple de Konevî'nin eserleri İbn-i Arabî mektebinin üzerinde o derece silinmez bir iz bırakmıştır ki, İslam aleminin doğusunda Konevî'nin müellefatı yada talebeleriyle bıraktığı tesir, İbn-i Arabî'nin daima O'nun gözleriyle görünmesini sağlamıştır.³³ Konevî'nin Ekberî irfanının yayılmasına yaptığı en büyük katkı, İbn-i Arabî'nin eserlerini ondan okuyan talebeleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Konevî'nin üç talebesi bu manada çok etkili rol oynamıştır. Onlar Fahreddin Irakî, Saidüddin Ferganî ve Müeyyedüddin Cendî'dir. Fakat Konevî'yi bir nazariyatçı ve Ekberî irfanını şu ya da bu şekilde sadık bir şarihinden ibaret saymak hata olacaktır. O bizzat bir şeyhtir ve Ekberî varis olarak, Şeyh-i Ekber'in ruhaniyetini nakletmiştir. Nitekim silsileleri tetkik ettiğimizde, Konevî'nin Hırka-i Ekberîyye³⁴,nin intikalinde de merkezi bir yeri olduğunu görürüz.³⁵

²⁸ Demirli, Ekrem, Konya Büyükşehir Belediyesi, Sadreddin Konevî sempozyumu, Konya, 2004, s.23

²⁹ Demirli, age, s.26

³⁰ Demirli, age, s.18

³¹ Addas, İbn Arabî, s.234

³² Addas, İbn Arabî, s.93

³³ Addas, İbn Arabî, s.239

³⁴ Hırka-i Ekberîyye, İbn-i Arabî'ye nispetle teşekkül etmiş olan Ekberîyye tarikatının önde gelen şeyhlerinin Hz. Ali'ye kadar giden silsilesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Addas, İbn Arabî, s. 341

İbn-i Arabî'nin doktrinlerinin doğuda yayılışı en fazla, kendisinde tasavvufun büyük üstadlarından olup şeyhin eserlerini yorumlayan ve doktrinlerini açıklamak için pek çok eserler kaleme alan Sadreddin Konevî'ye borçludur. İbn-i Arabî'nin doktrinlerinin doğudaki önemli etki çizgileri ancak Konevî'yle izlenebilir. Konevî, Mesnevî'si sonraki pek çok İranlı Sûfî tarafından Farsça şiirin Fütühat'ı olarak adlandırılan Celaleddin Rumî'nin yakın arkadaşı ve namazda da imamıydı. Fars dilinin bilindiği ve konuşulduğu her yerde Tasavvuf tarlasında boy gösteren İslam maneviyatının bir başka yüce dağı Rumî ile İbn-i Arabî arasındaki bağ Konevî'den geçer.³⁶

Konevî, İbn-i Arabî ile arasındaki bağı şu şekilde ifade etmiştir: İki manevi ananın sütünü emmişim. Biri şeyh Muhyiddin İbn-i Arabî hazretleri, diğeri ise Evhadeddin Kirmanî hazretleridir.³⁷

Ayrıca, İbn-i Arabî'nin en önemli eserlerinin birçok nüshasının bugüne kadar muhafaza edilmiş olması da Konevî'nin kütüphanesi sayesinde.³⁸

d. Sadreddin Konevî'nin Mevlana Celaleddin Rûmî ile İlişkisi

Konevî ve Mevlana yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş (605/1207) ve Konevî Mevlana'dan sekiz ay kadar sonra vefat etmiştir. Başlangıçta Konevî ve Mevlana'nın arası pek iyi değildir. Kendisi Mevlana'yı beğenmemekte hatta inkâr etmektedir. Bir gün Mevlana ve arkadaşları Şeyh Sadreddin'in zaviyesine giderler. Zaviyeye yaklaşınca kapıcı; "Şeyh evde yoktur" der. Böyle bir karşılama tavrından hoşnut olmayan Mevlana; "Sus be adam! Bir şey sorulmadan cevap verme. Şeyhin sana bu kadar şeyi de mi öğretmedi." diyerek cevap verir.³⁹

Eflakî'ye göre Konevî'nin gördüğü bir rüya bu kanaatini değiştirir. Konevî birkaç defa rüyasında Mevlana'nın ayağını ovalarken görür. Bu durum hayretine gitse de Mevlana rüyasında; "bu işler böyledir, canın sıkılmasın, bazen siz bizim ayağımızı, bazen de biz sizin ayağınızı ovarız. Bizim aramızda birlik

³⁵ Addas, age., s.240

³⁶ Nasr, Seyyid Hüseyin, Üç Müslüman Bilge, çev.: Ali Ünal, İnsan yay., İstanbul., 1985, s.132

³⁷ es-Sadrî, age, s.74

³⁸ Ateş, Ahmet, İslam Ansiklopedisi, Muhyiddin Arabî maddesi, M.E.B. yay., İstanbul, 1979, c.8, s.543

³⁹ Eflakî, Ahmet, Menakib'ul-Arifin (Ariflerin Menkibeleri), çev: Tahsin Yazıcı, M.E.B. yay., Ankara,1953, c.I, s.238

vardır, yabancılık yoktur.” deyip kaybolur. Bu hadiseden sonra araları düzelir, karşılıklı sevgileri artarak devam eder.⁴⁰ Konevî'nin bir rüyasında Hz. Peygamber(s.a.v.)'in, Mevlana'nın hadis yorumunu teyit etmesi ve çok beğenmesi de ikisi arasındaki dostluğun pekişmesini sağlar.⁴¹

Daha sonraki günlerde Konya'da çeşitli vesilelerle karşılaşan iki mutasavvıfın dostluklarına şahit olmaktadır. Konevî ve Mevlana aynı saflarda veya biri imam diğeri cemaat olarak namaz kılmışlardır. Bir gün akşam namazı vakti gelince Mevlana'ya imam olması için rica ederler, o ise; “Biz abdallardanız, nerede olsa oturup kalkarız. İmamlık sabit-kademler ve tasavvuf ehli insana yaraşır.” der ve namazı kıldırması için Konevî'ye ricada bulunur ve kendisi de ona uyar.⁴²

Bir gün Hz.Mevlana ile Sadreddin Konevî, yanlarında Kadı Siraceddin ve diğeri bilginler ve erdemliler ile meram bağlarını gezmeye giderler. Hz. Mevlana bir değirmene girer ve çokça oyalanır. Sonunda Konevî ve Kadı Siraceddin değirmene girerler ve bakarlar ki, Mevlana değirmen taşıyla birlikte çarha girmiş, sema edip “Sübbuh, Kuddüs” diyerek sefa sürüyor.⁴³

Yine Eflakî'nin naklettiği rivayete göre; vefatından önce Mevlana'ya cenaze namazını kimin kıldırmasını istediği sorulur ve o da “Şeyh Sadreddin hepsinden evladır.” diyerek vasiyette bulunur. Mevlana vefat ettiği vakit, vasiyeti gereği şeyh Sadreddin öne buyur edilir. Konevî öne doğru ilerlediği sırada birden hıçkırarak kendinden geçer. Daha sonra namazı kıldırır ve ağlar. Rivayete göre o sıradaki hayretin ve sarsıntının sebebi; önünde sıra sıra melekleri ve mücessem olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'i görmesidir.⁴⁴

Bu dostluklarından ve tasavvufta iki farklı ekolün temsilcileri oluşlarından dolayı Konevî ve Mevlana sık sık mukayese edilmişlerdir. Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre; padişahça yaşayan Sadreddin ile yoksulca yaşayan ve tam bir halk adamı olan Mevlana'nın arası her şeyden önce inanış bakımından açıktı. Sadreddin, İbn-i Arabî'nin mümessili idi, Onun yolu bilgi ve tevil yolu;

⁴⁰Eflakî , age., c.I, s.335

⁴¹ es-Sadrî, age., s.67

⁴² Eflakî, age., c.I, s.606

⁴³ es-Sadrî, age., s.65

⁴⁴ Eflakî, age., c.I, s.390, ayrıca bkz. es-Sadrî, a.g.e., s.66

Mevlana'nın ki ise, aşk ve cezbe yoluydu.⁴⁵ İsmail Hakkı Bursevî ise Kitab'ul-Hitab adlı eserinde Konevî ve Mevlana'yı mukayese edip, Konevî'nin Mevlana'dan yerle gök arasındaki fark gibi çok yüksek olduğundan bahsetmektedir.⁴⁶ Buna göre Mevlana daha çok bir sufî, Konevî ise bir medreseli ve alim olarak tezahür etmektedir. Bu bakış açısı menkûbelere çeşitli şekillerde yansır. Şöyle ki; Mevlana'nın bir hadis yorumundan kuşku duyan Konevî, rüyasında bizzat Hz. Peygamber tarafından ikaz edilir; veya Konevî Mevlana'yı Allah'a daha yakın gördüğünü dile getirir. Hz. Peygamber'in kendisine çokça iltifatlar edip, “gerçek evladım” dediğine rüyada tanıklık yapar.⁴⁷ Devrin bazı seçkin yönetici ve bilim adamları ise Mevlana'ya karşı Konevî'yi tercih etmişler ve Mevlana'yı çevresinde sıradan insanların toplandığı bir vaiz olarak görmüşlerdir. Bu eleştiriye karşı Konevî, Mevlana'yı savunur ve Hz. Ebubekir' in bir tüccar, büyük sufî Hallac-ı Mansur 'un ise hallac olduğuna dikkat çekerek, marifet ile sanatın veya ticaretin çelişmeyeceğine işaret eder.⁴⁸

Bursevî'nin naklettiğine göre; Konevî Mevlana'ya “sultan gibi yaşayalım, fakir gibi yatalım” deyince Mevlana cevaben; “fakirane yaşayalım, sultan gibi yatalım” demiştir.⁴⁹ Bu diyalog iki sufi arasındaki yaşayış farklılığına işaret etmektedir. Aynı şekilde Konevî'nin kabri gayet mütevazı ve sade iken Mevlana'nın kabri oldukça ihtişamlıdır. Bursevî bunun sebebini de bu diyaloga bağlar. Ona göre; Mevlana'ya Mevlana adına veren de Konevî'dir. Zira daha önce Mevlana, Mesnevi sahibi Celaleddin olarak tanınmakta idi.⁵⁰

Kanaatimizce bu iki sufi düşünür arasında metod ve tasavvufî anlayış açısından farklılıklar olması tabii ise de bu şekilde iki alimi üstünlük yarışına sokmak doğru değildir. Bu, onların sunmuş oldukları mesajları ve düşüncelerini eksik anlamamıza yahut olaylara taraflı bakmamıza sebebiyet verir ki; bu da ilmî usûle aykırı bir davranış olur. Bu açıdan meseleye baktığımızda aralarında farklılık veya muhalefet olduğu doğru değildir. Tam aksine yabancılık değil, birlik vardır.

⁴⁵ Demirci, Mehmet, Sadreddin Konevî ile Mevlana Celaleddin'in Münasebetleri Hakkında, Selçuk Dergisi, I.Sadreddin Konevî Özel Sayısı, sayı:4, Konya, 1989, s.66

⁴⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Kitab'ul-Hitab, sadeleştiren: İ.Turgut Ulusoy, Hisar yay., İstanbul, 1975, s.256

⁴⁷ Eflaki, age., c.I, s.424

⁴⁸ Demirli, Konya Büyükşehir Belediyesi, Sadreddin Konevî Sempozyumu, s.19

⁴⁹ Bursevî, age., s.256

⁵⁰ Bursevî, age., s.257

Mevlana gibi Konevî'nin de mutasavvıf bir düşünür olarak düşünce kaynağının temellerini İslam inanç esasları teşkil eder. Konevî, İnsan aklının bağımlı (mukayyed) olduğuna, hakikatleri kavramak için mükâşefe ve müşahede'ye ihtiyaç olduğuna inanır. Mevlana da bu düşüncededir.⁵¹

e. Sadreddin Konevî'nin Konya'ya Dönüşü ve Vefatı

II. İzzeddin Keykavus o sıralarda Denizli'de bulunan Ahi Evren'i Konya'ya getirtmek üzere Sadreddin Konevî'yi Denizli'ye gönderdi (643 / 1243). O da Ahi Evren' i Konya'ya getirdi. İşte bu tarihten itibaren Konevî 'yi Konya'da görmekteyiz. Fakat Keklik'e göre en azından 649 / 1251-52 yıllarında Konya'ya yerleşmiş sayılır.⁵²

Konevî, Konya'da zamanının en büyük alimi ve şeyhidir. Şeyh-i Ekber İbn-i Arabî'nin künyesine nispetle teşekkül etmiş olan Ekberiyeye tarikatını temsil eder. Menkîbevî tarzda gelen rivayetlere göre, tekkesi bir saray gibidir. Köleleri, halayıkları, perdedarları, kapıcıları vardır. Zamanının hükümeti de kendisine büyük bir tahsisat ayırıp vermiştir. Diğer yandan da belli başlı büyüklerin devam ettikleri dersleri sürdürmüş ve konağında hadis okutmuştur.⁵³ Konevî'nin II. İzzeddin Keykavus'la münasebetlerinin samimi ve iyi olması, Malatya'da Mecdüddin İshak'ın ders halkasında birlikte okumalarından kaynaklanır ve bu Konevî 'ye itibarlı bir mevki kazandırmıştır.⁵⁴

III. Gıyaseddin döneminde ise Konevî, memleketin kamil ve arif bir zatı olarak Şeyhülislamlık makamında bulunuyordu.⁵⁵ Hadis ilminde devrinin en önemli siması ve en önde gelen ismi idi.⁵⁶

Konevî yine Konya'da bulunduğu sıralar 656 / 1258 yıllarında Bağdat'ın Moğollar tarafından işgalini, rüyasında Hz. Peygamberin can çekişmesi olarak görmüş, Hz. Peygamber'i gömmeye hazırlanan topluluğu uyarıp O'nun canlı olduğunu söyleyerek bu işe engel olmuştur. Daha sonra rüyayı gördüğü tarihin

⁵¹ Demirci, agm., s.67

⁵² Keklik, age., Giriş s.XV, dipnot:29

⁵³ Uzunpostalcı, Mustafa, Selçuk Dergisi, I.Konevî Özel Sayısı, sayı: 4, Konya, 1989, s.41

⁵⁴ Ceran, age, s.38

⁵⁵ Ceran, age, s.41

⁵⁶ Eflaki, age., c.I, s.101, 177, 305

Bağdat'ın işgal edildiği tarihle uyuştuğunu ve rüyasının tabir ettiği şekilde gerçekleştiğini söyler.⁵⁷

Konevî, hayatı boyunca devrinin en önemli alimleri arasında yer almış, diğer taraftan, Mevlana, Şeyh Nasrüddin Mahmud el-Hûyî (Ahi Evren)⁵⁸, Hâce-i Cihan, Selçuklu veziri Celaleddin Karatay gibi devrinin ileri gelen bir çok devlet adamı ve alim ile yakın ilişkiler kurmuştur.⁵⁹

Konevî, 16 Muharrem 673 / 22 Temmuz 1274 yılında Konya'da vefat etmiştir.⁶⁰

Konevî, bugün Konya'da hadis okutup, tasavvufi ve ilmi dersler verdiği zaviyesine defnedilmiştir. Kabri İstasyon civarında bulunan ve kendi adıyla anılan mahallededir. Zamanın önde gelen zenginlerinden Hâce-i Cihan'a ait olan bu arazi, oğlu Ali Han'ı amansız sara hastalığından kurtarması üzerine Sadreddin Konevî'ye tahsis etmişti. Vefatından önceki son yirmi sekiz senesini burada geçirmişti.⁶¹ Vasiyeti gereği türbenin üstü herhangi bir çatıyla örtülmemiş, sadece tellerle kaplanmıştır.

Konevî'nin kaç çocuğu olduğu ise tam olarak bilinmemektedir. Fakat Osman Ergin'e göre; Yasin el-Tilmisanî ile yaptığı yazışmalarda kendisine Ebu Abdullah denilmesi, Abdullah; Regaib'ul-Menakib'e göre ise Saadeddin adında iki oğlu olduğu ve kendisi sağ iken öldüğü, vasiyetnamesinden ise Sekine adında bir kızı olduğu anlaşılıyor. Bundan sonra zürriyetinin inkita'a uğradığı sanılır.⁶²

II. SADREDDİN KONEVÎ'NİN ESERLERİ

Çalışmamızda Konevî'ye ait olan ve ona isnat edilen eserlere değinmeye çalışacağız. Konevî'nin eserleri konusunda yapılmış en kapsamlı çalışma Osman Ergin'e aittir. Nihat Keklik ise "Sadreddin Konevî'nin felsefesinde Allah, Kâinat ve İnsan" adlı tezinin giriş bölümünde Konevî'nin eserlerinden

⁵⁷ Konevî, Sadreddin , Kırk Hadis Şerhi, çev.: Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2002, s.148

⁵⁸bkz. Bayram, Mikail, Sadreddin Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasrüddin Mektuplaşması, S.Ü.F.E.F Mecmuası, sayı:2, Konya,1983

⁵⁹ Ceran, age, s.70

⁶⁰ Ceran, age, s.42

⁶¹ Ceran, age., s.109, ayrıca bkz. Arıtan, Ahmet Saim, Sadreddin Konevî Zaviyesi, S.Ü.İ.F.D, sayı: VII, Konya, 1997, Es-Sadrî, Musa, Regayibü'l-Menakib (Sadreddin Konevî'nin Menkîbeleri), haz.:M.Emin Agar, Anka yay., İstanbul, 2002, s.59

bahsetmiştir, fakat Osman Ergin'in çalışması kadar kapsamlı değildir. Bir diğer çalışma ise; "Geschichte der Arabischen Litteratur" adlı ansiklopedik çalışmasında, Alman müsteşrik Prof. Carl Brockelmann'a aittir. İslam düşünürlerinin eserlerinin bibliyografik bir fihristini veren müsteşrik sayfa 807'de Konevî'nin eserlerine değiniyor. Konevî'nin Türkçe'ye tercüme edilen eserleri ise dokuz tanedir ve İz yayıncılık tarafından Dr. Ekrem Demirli tercümesiyle yayınlanmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde bu eserlerden faydalandığımızı belirtmek isteriz. Ayrıca Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde bulunan el yazması eserler tarafımızdan incelenmiş, Türkçe tercümeleriyle karşılaştırılmış ve eserlerin kayıt numaraları verilmiştir. Ayrıca diğer kütüphanelerde yer alan el yazması eserlerin kayıt numaralarına da değinilmiştir.

1. İ'caz'ul-Beyan (Tefsir'ul-Fatiha)

Daha çok bu isimlerle şöhret bulmuş eserin tam adı Kitabu İ'caz'ul-Beyan'ul-Müştemilü a'la Şerhi Esrari Ümmü'l-Kur'an'dır. Bu kitabın yazılmasından maksat fatiha süresinin bazı sırlarını açıklamaktır. Konevî bu eserinde orijinal olmak iddiasındadır ve önceki müfessirlerin görüşlerini tekrarlamayacağını belirtir ki buna Şeyh-i Ekber Arabî de dahildir. Metod bakımından ise müellif cedel, kelim, niza ve felsefe yolundan gitmeyeceğini açıklar. Oldukça hacimli olan bu eser başlıca iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım umumi mahiyetteki meselelere ait olup, bunu takiben ikinci kısımda ise, Fatiha süresinin tefsiri yapılmaktadır.⁶³

Ayrıca eser, İ'caz'ul-Beyan fi Te'vilü Ümmü'l-Kur'an adıyla, 1949 yılında Meclisu Dairet'ül-Mearif'ul-Usmaniyye tarafından Haydarabad'da Arapça basılmıştır. Ayrıca 1969 yılında Kahire'de de basılmıştır.

Bu eserin bulunduğu bazı kütüphaneler ve kayıt numaraları şöyledir: Ayasofya: 402, Aşir Efendi: 16, 55, 464, Atif Efendi: 192, Damat İbrahim Paşa:

⁶² Ergin, Osman, Sadraddin al-Qunawî ve Eserleri, İ.Ü.E.F. Şarkiyat Mecmuası, sayı:2, İstanbul, 1957, s.63

⁶³ Keklik, age., Giriş, s. XX

126, Fatih: 294, 295, 293. Düğümlü Baba: 18, Halet Efendi: 38, 43, 46. İlâveten diğler İstanbul kütüphanelerinde 17 ayrı yazma nüshası vardır.⁶⁴

Bu eser İz Yayıncılık tarafından Ekrem Demirli'nin Tercümesiyle "Fatıha Süresi Tefsiri" adıyla 2002 yılında yayınlanmıştır.

2. Miftah'ul- Ğayb

Kitabın tam adı Miftah-u Ğayb-il-Cem Vel-Vücut fil-Keşf Veş-Şuhud'dur. İlahiyat, Hikmet ve felsefeden bahseder. Konevî'nin İfadesine göre bu eser avam için değıl ve hatta seçkin (Havas) kimseler için de değıl, Seçkinlerin özü olan bazı kimseler için kaleme alınmıştır. Buradan anlaşılıyor ki, eser ağır bir üslupla ve ancak yeter derecede kültür sahibi olan kimseler için hazırlanmıştır.⁶⁵

Ayrıca eser S. Ruspoli tarafından "La Clê du monde supra-sensible" adıyla 1978 yılında Paris'te doktora tezi olarak tahkik ve tercüme edilerek yayınlanmıştır. Ancak bu tahkikin yeterli sayılamayacağı ve tercümeninse birçok tashihe muhtaç olduğı belirtilmektedir.⁶⁶

İz Yayıncılık tarafından Ekrem Demirli'nin Tercümesiyle "Tasavvuf Metafiziğı" adıyla 2002 yılında yayınlanmıştır.

3. en-Nefehat'ül-İlahiyye

Muhtemelen Konevî'nin yazmış olduğı son eseridir. Konevî bu kitabın bir faslını yazarken istiğrak halindeydi. Çünkü bu sırada yanındaki arkadaşlarından biri bir sayha atarak, Konevî'yi bu vakıa aleminden geri çevirmişti.⁶⁷

İz Yayıncılık tarafından Ekrem Demirli'nin Tercümesiyle "İlahi Nefhalar" adıyla yayınlanan kitabın önsözünde müellif kitabın yazılış gerekçesini şöyle ifade ediyor : "Hz. Peygamber (a.s.) tarif ve irşad lisanı ile şöyle buyurduğı rivayet edilmiştir: Rabbinizin şu günlerinde rahmetinin nefhaları vardır. Dikkat edin! Onlara hücum ediniz." Bundan dolayı, taarruzu ve onun türlerini tanımak için

⁶⁴ Can, Mustafa, Sadreddin Konevî'nin Eserleri ve Kütüphanesi, Selçuk Dergisi I.Sadreddin Konevî Özel Sayısı, sayı:4, Konya,1989, s. 121

⁶⁵ Keklik, age., Giriş, s.XIX

⁶⁶ Addas, age., s.252

⁶⁷ Keklik, age., Giriş, s.XXI

Rabbime yöneldim, Allah da beni taarruzun hakikatine ve küllî kısımlarına müttalî kıldı. İşte ben, Allah'ın izni ile bu kısımları özet olarak zikrediyorum.”⁶⁸

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde; 25961 kayıt no'da 788 yılı, Sivas yazması ve 40199 no'da Nefhat'ür-Rabbaniyye adıyla bulunur.

4. en-Nüsus fi Tahkik et-Tavr'il-Mahsus

Kitap kısaca en-Nüsus olarak bilinir. Mürşidi ve hocası İbn-i Arabî'nin Fusus'ul-Hikem'ine karşı bir nazire gibidir. Nitekim onun “fass” dediğine Konevî “nass” demektedir. İki kitabın mevzusu da aşağı yukarı aynıdır.⁶⁹

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi; 43588 no'da el yazması nüshası bulunmaktadır.

İz Yayıncılık tarafından Ekrem Demirli'nin Tercümesiyle “Vahdet-i Vücut ve Esasları” adıyla 2002 yılında yayınlanmıştır.

5. el-Fükuk fi Esrari Müstenidati Hikem'il-Füsus

İbn-i Arabî'nin Fusus'ul-Hikem'inin şerh ve izahıdır. Bu şerh Fusus'ul-Hikem şerhlerinin en iyisidir. Nüshaları; Ayasofya; 4806, Şehid Ali Paşa; 638, 1278. Bu eserin de İstanbul, Bursa ve Manisa Kütüphanelerinde 26 çeşit nüshası vardır.⁷⁰

İz Yayıncılık tarafından Ekrem Demirli'nin Tercümesiyle “Fusus'ul-Hikem'in Sırları” adıyla 2002 yılında yayınlanmıştır.

6. Şerhu Hadis el-Erbain

İsim bakımından Kırk Hadis intibamı vermekte ise de hemen bütün nüshalarda daima 29 hadis ihtiva etmektedir. Türkçe çevirisinde de aynı şekilde 29 hadis mevcuttur. Bu kitabı Hz. Peygamber'in “Benim ümmetimden din işiyle ilgili Kırk hadis ezberleyen kişiyi Allah kıyamet günü fakih ve alim olarak haşredecektir⁷¹” hadisine dayanarak yazdığını belirtmektedir.⁷²

⁶⁸ Konevî, İlahi Nefhalar, s.9

⁶⁹ Ergin, agm, s.72

⁷⁰ Ergin, agm., s.75

⁷¹ Aclunî, İsmail b. Muhammed , Keşfu'l-Hafa, Beyrut, 1352, c.:II, s.236

⁷² Konevî, Kırk Hadis Şerhi, s. 9

Eserin Kırk Hadis ihtiva etmemesinin sebebi iki ihtimal olabilir. Birincisi; Konevî ömrünün son zamanlarında yazdığı bu eseri tamamlama imkânı bulamamıştır. İkincisi ise eserin adının Kırk Hadis olması muhakkak Kırk tane hadis içermesi anlamına gelmediğidir. Nitekim Konevî, mukaddimesinde “hadislerden bir demet” sözüyle buna işaret eder.⁷³

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi; 40405 no’da kayıtlıdır.

İz Yayıncılık tarafından Ekrem Demirli’nin Tercümesiyle “Kırk Hadis Şerhi” adıyla 2002 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca Vahdet yayınları tarafından da Harun Ünal tercümesiyle 1984’te de yayınlanmıştır.

Ayrıca Mısır’da h.1342 yılında Konevî’ye nispetle yayınlanan bir “Şerhu Hadis’ul-Erbaîn” vardır ki, içinde Konevî’nin eserinin aksine 29 değil, 40 hadis vardır ve ihtiva ettiği hadisler Konevî’nin eserindeki hadislerle uyuşmamaktadır. Bu eser, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi; 34182 no’da kayıtlıdır.

7. Tabsirat’ül-Mübtedi ve Tezkirat’ül-Müntehi

Sadreddin Konevî’nin en güzel kitaplarından biridir. Daha çok tasavvuf adabına ait unsurlar ihtiva eder. Farsça yazılmıştır. İfadesi oldukça açıktır.⁷⁴

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi; 43586 no’da kayıtlıdır. 1930 yılında Şerafeddin Yaltkaya tarafından istinsah edilmiştir.

Nüshaları, Ayasofya; 1691, 1692, 1693, Lala İsmail; 117,118, Şehid Ali Paşa; 1324, 1373. 18 ayrı nüshası vardır. Ayrıca Ahmet Remzi Akyürek(el-Mevlevî)’nin yaptığı Osmanlıca tercümesi de vardır.⁷⁵ Bu eser, İz Yayıncılık tarafından Ahmet Remzi Akyürek(el-Mevlevî)’in Tercümesiyle “Marifet Yolcusuna Kılavuz” adıyla 2002 yılında yayınlanmıştır. Kitabı Ekrem Demirli yayına hazırlamıştır.

⁷³ Yılmaz, Hasan Kamil, Tasavvufi Hadis Şerhleri Ve Konevî’nin Kırk Hadis Şerhi, M.Ü.İ.F.V yay., İstanbul,1990, s.114

⁷⁴ Keklik, age., Giriş, s.XXII

⁷⁵ Ergin, agm., s.76

8. Şerhu Esmâ'il-Hüsna

İlahi isimlerin şerhine ait bir kitap olmakla beraber, hemen bütün kitaplarında görüldüğü gibi Konevî bu eserinde de konuyla ilgili her türlü düşünceleri, bazen konu dışına da çıkararak, ortaya koymaya çalışmaktadır.⁷⁶

İz Yayıncılık tarafından Ekrem Demirli'nin Tercümesiyle "Esmâ-i Hüsna Şerhi" adıyla 2002 yılında yayınlanmıştır.

9. Mevaridu Zev'il-İhtisas ila Mekasid'il-İhlas

Konevî'nin dikkat çeken eserlerinden biri de budur. Felsefi unsurlar büyük bir yer tutar. Baş tarafta tevhid ve marifetullah daha sonra nübüvvet, Allah ile insan arasındaki fark, ilahi isimler, vahid ile ehad arasındaki fark gibi birçok mesele büyük bir vukufla incelenmiştir.⁷⁷

10. er-Risale fi Hakk'il-Mehdi

İslam aleminde Şiiilerin çok önem verdikleri Mehdi meselesine dair küçük bir risaledir. Geleceğe yönelik bir takım kehanetlerle doludur. Mehdi'nin Şam köylerinden olup, o sırada Abil'us-sûk fakat eskiden Habil adını taşıyan bir köyden zuhur edeceğini, elinde sancak tutacağını, İslam'daki çeşitli mezhepleri ortadan kaldırıp, İslam birliğini kuracağını, fakihler arasındaki ihtilafa son vereceğini ve tıpkı Hz. Peygamber gibi fetvalar vereceğini söylemektedir. Müslümanların Frenkler üzerine galebe çalacaklarını ve altın kilise(Ayasofya)'nın ele geçirileceğini de ilave eden Konevî bu suretle İstanbul'un fethini müjdelemektedir.⁷⁸

11. Şerh eş-Şeceret'ün-Numaniyye fi Devlet el-Osmaniyye

Rivayete göre, İbn-i Arabî ; "Herkes tarihi hadisenin vukuundan sonra yazar, ben ise vukuundan evvel yazıyorum" dermiş ve hilafetin, yani hükümdarlığın Benî Adnan'dan Benî Osman'a geçeceğine dair bu eseri vücuda getirmiştir. Bu eser ise İbn-i Arabî'nin şerhi mahiyetindedir.⁷⁹

⁷⁶ Keklik, age, giriş, s.XXII

⁷⁷ Keklik, age, Giriş, s.XXIII

⁷⁸ Keklik, age, Giriş, s.XXII

⁷⁹ Ergin, agm., s.78

12. Sûrat Mükâtabat eş-Şeyh Sadreddin el-Konevî eş-Şeyh Nasîruddin et-Tûsî

Osman Ergin ve Nihat Keklik bu eserin Konevî ile çağdaşı İranlı meşhur filozof, astronom ve matematikçi Hacı Nasîruddin et-Tûsî arasında mektuplardan oluştuğunu belirtmiş ve kaynaklarda da kitabın isminin bu şekilde geçtiğini aktarmışlardır. Nihat Keklik ise bunu şüpheyle karşılamakla beraber kesin bir neticeye varamamıştır. Eserin Türkçe tercümesi de İz Yayıncılık tarafından Ekrem Demirli'nin Tercümesiyle "Konevî ve Nasreddin Tûsî Arasındaki Yazışmalar" adıyla yayınlanmıştır. Fakat Mikail Bayram'a göre Konevî'nin Mektuplaştığı kimse et-Tûsî değil, Kırşehir'de medfun Ahi Evren diye bilinen Şey Nasîruddin'dir. Çünkü Konevî önce Şam'da sonra da Konya da yaşamış, et-Tûsî ise İran (Merağa)'da yaşamıştır. Moğol istilasının olduğu o günlerde yol güvenliğinin olmaması böylesine uzun mesafeler arasındaki mektuplaşmaları imkânsız kılmaktadır. Bu mektuplar arasında çok kısa olan mektuplar da vardır ki; böylesine uzun mesafedeki iki alimin sadece yedi satır gibi kısa mektuplar yazması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca genel olarak bu mektuplardan iki alimin zaman zaman görüştükleri anlaşılıyor.⁸⁰

Eser ayrıca "el-Muraset Beyne Sadreddin el-Konevî ve Nasiruddin et-Tusî" adıyla, Alman müsteşrik Gudrun Schubert tarafından Almanca'ya çevrilmiş, 1995 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır. Eser İ.S.A.M kütüphanesi 72479 no'da kayıtlıdır.

13. et-Teveccüh el-Etemm el-A'la (el-evla) Nahv'al-Hakk Celle ve Ala

Bu eser adı kayıtlarda farklı şekillerde geçmesine rağmen bir Esmâ-i Hüsna şerhidir. Nüshaları: Ayasofya; 1817, 1631, Esad Efendi; 1534, 1695, Şehid Ali Paşa; 1362.⁸¹

14. Vasiyyet'üş-Şeyh Sadreddin İnde'l-Vefat

Adından da anlaşılacağı üzere öldükten sonra açılıp tatbik edilmek üzere yazılmış olan, Konevî'nin vasiyetnâmesidir. Öncelikle mektubun başında

⁸⁰ Bayram, Mikail, agm., s.56-57

⁸¹ Ergin, agm, s.74

Ehl-i Sünnet inancına bağlılığını ortaya koyduktan sonra kabrin üzerine imaret yaptırılmamasını, fıkıh kitaplarındaki gibi değil hadis kitaplarındaki gibi defnedilmesini, cesedine Şeyhinin hırkasının sarılmasını, altına Evhadüddin Kirmanî'nin seccadesinin serilmesini, kalan elbise ve eşyaların kimlere verilmesi gerektiğini gibi vasiyetlerini dile getirdiği iki sahifelik bir vasiyetnâmedir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi; 40403 no'da kayıtlıdır. 1a ve 1b olmak üzere iki varaktan oluşmaktadır.

Bu vasiyetnâme 27 Kasım 2004'te Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan Konevî sempozyumu kitabında Ekrem Demirli'nin tercümesiyle yer almıştır. Orijinal Arapça metni ise fotoğrafı çekilerek, Şarkiyat Mecmuası, sayı; II, sayfa; 82-83'te 1957'de Osman Ergin tarafından yayınlanmıştır.

15. Mektubat

Konevî Yaşadığı müddetçe muhtelif kimselere bir hayli mektup yazmıştır. Konya Dergâh kütüphanesinde 1637 numarada 30 kadar mektubu bulunmaktadır. 17 parça mektubu ise Reşid Efendi Kütüphanesi; 490 numaralı kayıta yer almaktadır.⁸²

16. Vasaya

Nüshaları: Halis Efendi; A 5582, Şehid Ali Paşa; 2810. Tercüme-i Vasiyetnâme adında bir tercümesi vardır.⁸³

17. Hirkat et-Tasavvuf

Konevî'nin tasavvuf mesleğine intisabını ve mürşidi İbn-i Arabî'den itibaren Hazreti Ali'ye kadar gelip geçen mürşidlerin adlarını ve silsilelerini gösteren bir vesikadır.⁸⁴

18. er-Risalet'ül-Hidaye

Bu risalenin adı Sadreddin ile Nasiruddin et-Tûsî arasında teati eden mektuplarda geçer. Konevî'nin vasiyetnâmesinde de bu risalenin adı geçer ve okunması tavsiye edilir.⁸⁵

⁸² Ergin, agm, s.80

⁸³ Ergin, agm, s.81

19. er-Risalet'ül-Müfsiha

Bu risalenin adı fihristlerde değişik şekillerde kaydedilmiştir. Esad Efendi, 1143 sayılı mecmuada Risalet'ül-Acviba ale'l-Müfsiha li-Nasireddin et-Tûsî adında bir risaleye de rastlanmaktadır. Et-Tûsî'nin de cevabı içindedir.⁸⁶

20. Şu'b'el-İman

Feyzullah Efendi; 2163, Veliyyüddin Carullah; 2054 no'larda kayıtları mevcuttur.⁸⁷

21. Zabita Hikemiyye

Felsefi bir risaledir. Müstakil bir risale olmasa da Konevî'nin eserlerinden alınmış bir parça olabilir. Nüshası Hüdaî Kütüphanesi, 1848 numaradadır.⁸⁸

22. Risalet'üs-Seyr ve's-Sülûk

Mukaddimedden sonra “inne's-Seyr ez-Zatî ” ibaresi ile söze başlandığı için kitaba bu isim verilmiştir. Yine mukaddime de görülen “fasl fi'l-Fevaid ” ibaresi bu eserin Konevî'nin kitaplarından birinin bir faslı olduğunu gösterir. Risalede Mevlana'nın da adı geçmektedir. h. 863'de istinsah edilmiştir. Nüshası Şehid Ali Paşa; 1389'da kayıtlıdır.⁸⁹

⁸⁴ Ergin, agm, s.84

⁸⁵ Ergin, agm, s.85

⁸⁶ Ergin, agm, s.86

⁸⁷ Can, agm, s.124

⁸⁸ Ergin, agm, s.86

⁸⁹ Ergin, agm, s.87

IV. SADREDDİN KONEVÎ'NİN KELAM İLMİNE BAKIŞI

İslamî ilimler; tedevvün ve teşekkül sürecinin başladığı tarihlerden itibaren gelişmelerini tamamlayana kadar ve daha sonra da günümüze kadar gelen süreç içerisinde hiçbir zaman birbirinden bağımsız ve sistemsiz bir şekilde ilerlememişlerdir. Özellikle insanın tefekkür ve düşünce dünyasına hitap eden Kelam, Tasavvuf ve Felsefe arasında sürekli bir iletişim ve etkileşim söz konusu olmuştur. Sadreddin Konevî ise bu etkileşimin müşahhas bir örneği olarak oldukça ilgi çekicidir.

Konevi ile birlikte felsefe, kelam ve tasavvuf arasındaki formel birlik kemale ermiştir. Sufiler de müşahede yöntemine uygun bir tahkik tavrı geliştirerek filozof ve kelamcılarla aynı zeminde konuşma ve aynı meseleler hakkında görüş beyan etme durumuna geçmişlerdir. Ancak bu durumda nasıl ki kelamcılar müteahhirin döneminde kelamcılık vasıflarını ve kelami tarikini (yani kelamî düşünme tarzını ve istidlal yöntemini) kaybetmemişlerse sufiler de sufi tavrını ve müşahede tarikini hiçbir zaman yitirmemişlerdir.⁹⁰ Özellikle Eşarîlik'in etkisi altında gelişen Sünnî tasavvuf anlayışında Sünniliğin itikadî ve ameli konulardaki ilkeleri ve görüşleri ile sufilerin hakikatleri ve sırları arasında tam bir mutabakat ve ahenk vardır. Konevî'de de bu etki yer yer gözükmeyle birlikte, özellikle Allah ve varlık görüşlerinde felsefi etkiler göze çarpmaktadır.

Gazalî, kelamcıları ve kelam ilmini iman hakikatlerini savunmak görevini yürüten, Ehl-i sünnet akidesini bid'at ehlinin karıştırmasından koruyan bir ilim olarak görür. Gazalî, Kelam ilmiyle uğraşan ve bu ilimde kendi sorularına cevap arayanlara bir şey diyemeyeceğini, fakat kelam ilminin kendi problemlerine yeterli cevabı vermediğinden bahseder.⁹¹ Konevî'nin de kelam ilmine yaklaşımı hemen hemen bu şekildedir.

Konevî'nin; “Her ilmin değeri, malumu ve konusu ile alakalıdır. İlm-i ilahi konusunun (ki konusu Hakk'tır) şerefi dolayısıyla en şerefli ilimdir”⁹² ifadesi Kelamcılarının, Kelam İlminin, konusu Hakk olması itibarıyla en şerefli ilim olduğu yolundaki iddialarıyla da büyük benzerlik göstermektedir. Konu itibarıyla büyük

⁹⁰ Türker, Ömer, Müzakere, Sadreddin Konevi Sempozyumu, Konya, 2004, s.97

⁹¹ Gazalî, Ebu Hamid, El-Munkızu Mina'd-Dalal, çev.: Hilmi Güngör, M.E.B. yay., İstanbul, 1948, s.10-12

⁹² Konevî, Sadreddin, Tasavvuf Metafiziği, çev: Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2004, s.10

benzerlikleri olan bu ilime Konevî “İlm-i İlahi(metafizik)” demektedir. Konevî’ye göre ilimler; “ameli istilzam eden ve etmeyen ilimler” diye ikiye ayrılır. Her ilmin gayesi vardır. Bazı ilimlerin gayesi ameldir, çünkü onun yetkinliği amele bağlıdır; bazılarının yetkinliği, konusunu bilmeye ve hüküm ve nispetlerinin sadece ilim düzeyinde gerçekleşmesine bağlıdır. Ameli gerektirmeyen birinci kısma örnek olarak; Allah’ı, O’nun birliğini, alemin imkanını, cinsini, türünü, külliliğini, cüziliğini vb. şeyleri bilmek verilebilir. Konevî, bu tür ilmi, gayesi amel olmasa da, amel gerektirir diye nitelendirir.⁹³ Bu tasnife ve sayılan örneklere baktığımızda kelim ilminin bu gruba girdiğini görmekteyiz. İbn-i Haldun’un ifadesine göre, sonraki dönem kelamcılar kelim ilminin meselelerini felsefe meseleleriyle karıştırmış, bunun sebebi ise meselelerin birbirine benzemesidir. Böylelikle iki ilim tek bir ilim gibi ortaya çıkmıştır. Kelam ilminin meseleleri iman meseleleri olup kaynağı da şerattir. Bu noktada İbn-i Haldun, kelim ve felsefenin meseleleri tasavvur ediş ve ortaya koyma tarz ve niyetlerini tahlil eder ve neticede birbirinden farklı iki ilmin birbirine karışmasının kötü sonuçlarından söz eder. İbn-i Haldun şöyle der: Sonradan sūfîlerden olan kelamcıların ileri gidenleri, bir takım hallerden bahsederek, kelim ilmi ile felsefe ilminin meselelerini tasavvufla karıştırıp, bütün bu ilimleri birleştirmişlerdir. Peygamberlik, ittihat, husul, vahdet-i vücud meselelerini açıklarken bu ilimleri birbirleriyle karıştırmaları bu cümledendir.⁹⁴ İbn-i Haldun’a göre kelamın felsefi bir biçim kazanması Fahreddin Razi ile gerçekleşmiştir. Bu itibarla, bir benzerlik kurmak gerekirse, Konevî’nin tasavvuftaki yerinin ve işlevinin Fahreddin Razi’nin kelamdaki yeri ve işleviyle benzer, hatta aynı olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁵ Daha önce Tasavvuf’ta var olan Tasavvuf-Kelim yakınlığı, Konevî’den sonra yerini Tasavvuf-Felsefe yakınlığına bırakmıştır.

Konevî’nin fikirleri üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olan İbn-i Arabî de aynı şekilde kelamcılardan etkilenmiştir. İbn-i Arabî’nin sistemi, sufi yönünden Hallac’ın düşüncelerinden, felsefi açıdan İhvan-ı safa vasıtasıyla tanıdığı Yeni Eflatunculuktan etkilenmiş olduğu gibi, şekil(mantıkî) açıdan da

⁹³ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.123

⁹⁴ İbn-i Haldun, Mukaddime, çev.: Zakir Kadiri Ugan, M.E.B.yay.,Ankara, 1988, c.II, s.605

⁹⁵ Demirli, Ekrem, Sadreddin Konevi ve İslam Düşünce Tarihindeki Yeri, Sadreddin Konevi Sempozyumu, Konya, 2004, s.22

kelamcılarının üslubundan etkilenmiştir. İbn-i Arabî kelamcılarının ilimleri, metodları ve tartışma yöntemleri hakkında tam bir bilgi sahibidir. Fakat o, herhangi bir kelam mektebine bağlanmaz; bazen Eş'arilerin görüşünü benimser, başka bir meselede Mu'tezile'nin görüşünü benimser, bazen ise aralarında bir uzlaşma arayarak ikisini birden benimser. İbn-i Arabî genellikle kelamcılarının mezhep ve görüşlerinden çok, meseleleri incelemedeki metod ve üsluplarından etkilenir.⁹⁶ Konevî'de de bu etkiler yer yer gözlenmektedir.

İsim ve kavram benzerliğine rağmen Konevî'nin metafizik alanda ortaya koymuş olduğu bilgiler, felsefecinin veya kelamcının görüşlerinden farklı mütalaa edilmelidir. Çünkü Konevî hakikate ulaşma yöntemi olarak filozof ve kelamcılardan farklı olarak, müşahede ve îyan yöntemini kullanmaktadır. Nitekim o "Tasavvuf Metafiziği" adıyla Türkçe'ye tercüme edilen eserinde şöyle demektedir: Bu kitapta çok kıymetli açıklamalar; münecimin ilminde, hakim ve filozofun fikir ve araştırmasıyla, kelamcının ilahî ve nebevî haberleri tevil etmesi ve sezgisiyle bulamayacağı gizli sırları zikrettim.⁹⁷ Yine Konevî, bu eserlerinde kendine has bir üslup geliştirirken, aynı zamanda da fikirleriyle özgün olma iddiasındadır ve bu iddiasını şu şekilde dile getirmektedir: "Ben bu eserleri hiçbir insanın sözü karışmaksızın yazdım. Çünkü aktarmak benim tarzım değildir."⁹⁸

Konevî kelam ilmini ve mensuplarını eleştirirken kelamcılarının nefsu'l-emr'e uygun olarak meseleyi ele alamayışlarına dikkat çeker. Kelamcılar, gerçek imanın gerektirdiği şeye vakıf olamamış, tasdik şartlarını da ifa etmemişler, işin gerçeğini de nefsu'l-emr'de bulunduğu hale uygun istenilen bilgi ile idrak etmemişlerdir.⁹⁹

Konevî, "Kelamcılardan, Mutezile'nin büyükleri, Hakk'ın hakikatinin mahiyeti üzere insan tarafından bilindiğini iddia etmişlerdir"¹⁰⁰ diyerek, eleştirisini Mu'tezile kelamına yöneltmektedir. Konevî, bazen, "mutezile'nin zannettiği

⁹⁶ Afifi, Ebu'l-Alâ, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler, çev.:Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul,2000, s.251

⁹⁷ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.85

⁹⁸ Konevî, Sadreddin,Vahdet-i Vücut ve Esasları, çev: Ekrem Demirli,İz yay.,İstanbul, 2004,s.33

⁹⁹ Konevi, Yazışmalar, s.24

¹⁰⁰ Konevi, Yazışmalar, s.109

gibi”¹⁰¹ şeklinde ifade ettiği gibi isim vererek; bazen de isim vermeden kelamcılar diyerek Mu’tezile kelamını kasteder.

Nihat Keklik’e göre ise; Konevî akıl yoluyla istidlale ve dolayısıyla da felsefeye karşı oldukça menfî bir tavır takınmıştır.¹⁰² Halbuki, Konevî’nin eserlerinden gördüğümüz kadarıyla, bazı noktalarda filozoflardan ayrıldığını belirtse de genel anlamda felsefeye karşı takındığı menfî bir tavırdan söz edilemez. Çünkü Konevî, muhakkiklerin, filozoflarla bazı konularda ittifak ettiğini belirttikten sonra, buna karşın, farklı tabakalarıyla kelamcılarla pek az meselede muvafakat ettiklerini belirtir.¹⁰³ O, genel anlamda felsefeyi kelamdan kendisine yakın bulmuştur. Bunda İbn-i Arabî’nin Endülüs döneminde getirmiş olduğu kelam-fıkıh uleması muhalifliğini eklemek gerekir. Konevî’nin fıkha veya daha özelde kelamcılara karşı tavrı, sistematik düşünmeyi tercihinden kaynaklanmış olmalıdır. Yine de, özellikle cevher araz ve buna bağlı olarak sebeplilik konusunda olmak üzere kelamcıların Konevî’nin varlık anlayışındaki rolü azımsanmayacak derecededir.¹⁰⁴ Nitekim Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri’nde; “Bu görüşü düşünen kimse, ister kelamcıların görüşünü benimsesin, ister filozofların görüşünü benimsesin, şu konuda hiçbir tereddüt taşımaz: İçinde bulunduğu cisimler aleminde idrak ettiği her şey, cevher-araz’dan oluşur.”¹⁰⁵ diyerek kelamcılarla birçok noktada görüş birliği içinde olduklarını belirtir. Diğer taraftan Konevî, İbn-i Sina’yı ise büyük bir saygıyla “reis” ve “şeyh” ünvanlarıyla, Hatim’ül-Hukema(filozofların sonuncusu) ve Hülasatü’l-Ukala(akıl sahiplerinin seçkini) diyerek anar ve İbn-i Sina’nın et-Ta’likat adlı eserinden birçok alıntı yapar.¹⁰⁶ Konevî’ye göre İbn-i Sina ile sufilerin görüşleri arasında büyük benzerlikler vardır. Bu da göstermektedir ki; Konevî ne felsefecileri ne de Kelamcıları tamamen karşısına almak suretiyle, bir kutuplaşmanın içine girmemiştir. Tam aksine kendi felsefî sistemini oluştururken onlardan etkilendiği dahi söylenebilir. Kelamcılar ve felsefecilerle, mutasavvıfların

¹⁰¹ Konevi, Yazışmalar, s.167

¹⁰² Keklik, Nihat, Sadreddin Konevî’nin Felsefesinde Allah, Kainat ve İnsan, İ.Ü.E.F yay., İstanbul, 1957, s.8

¹⁰³ Konevi, Yazışmalar, s.189

¹⁰⁴ Demirli, Ekrem, Sadreddin Konevî de Bilgi ve Varlık, İz yay., İstanbul, 2005,s.19-20

¹⁰⁵ Konevî, Sadreddin, Fatiha Suresi Tefsiri(Tefsiru Sûreti’l-Fatiha), çev: Ekrem Demirli, İz yay.,İstanbul, 2004,s.461

¹⁰⁶ Bkz. Konevî, Sadreddin, Sadreddin Konevi İle Nasireddin Tûsî Arasında Yazışmalar (el-Müraselat), çev: Ekrem Demirli, İz yay.,İstanbul, 2002, s.56

üzerine düşündükleri Allah, Kâinat, İnsan, Nübüvvet ve Ahiret gibi konuların ortak olması onların yer yer yakın görüşleri sürmelerine sebep olmuştur. Fakat bilgi metodu olarak Kelamcı ve Felsefecilerin kullandıkları nazar, istidlal, cedel ve kıyas gibi metodların yerine, bir mutasavvıf olarak Konevî, müşahede ve îyan metodunu ikame etmiştir. Örneğin Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi'nde Allah'ın isim ve sıfatlarını nazar mensuplarının değil ehl-i zevk ve işaretin diliyle ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Ayrıca Konevî, felsefe tarihi hakkında da bilgi sahibidir. O şöyle der: Cedel sanatının kullanılışı Meşşailer diye isimlendirilen Aristoteles takipçileriyle başlamıştır.¹⁰⁸

Kısacası Konevî, tasavvuf konularında tam manasıyla Sünnî bir mistik olarak, Ehl-i Sünnet'in sınırları dışına çıkmadığı rahatlıkla müşahede edilebilmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi (Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ), çev.: Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2004, s.10

¹⁰⁸ Konevî, Fatıha Suresi Tefsiri, s.44

¹⁰⁹ Keklik, age., s.10

BİRİNCİ BÖLÜM

SADREDDİN KONEVÎ'NİN ULÛHİYET GÖRÜŞLERİ

I. İMAN

a. İman

İman Konevî'ye göre "eman" kelimesindedir. Hakk'ın buyruklarını kâmil manada dinleyen kişi emaneti eda ettiği için eman sahibidir. Binaenaleyh o mümindir.¹¹⁰ Ehl-i İslam ve iman bilse de bilmede de nebi ve peygamberlerin getirmiş oldukları şeyleri kayıtsız şartsız mutlak kabul etmişlerdir. Bununla beraber Ehl-i İslam ve iman arasında pek çok farklılıklar vardır ve bu farklılıkta onlar, değişik derecelerde bulunmaktadır. Buna göre "Zahirîler" adı verilen bir kısım, zahiri benimsemiş ve zahir anlamı aşmayıp, orda durmuşlardır. Bu gruptaki müminler, tevil etmemiş, aklını kabul etmede zorladığı ve doğruluğunu garipsediği şeylere dalmaktan alıkoymuş, onu öğrenmeye yeltenmemiştir.¹¹¹ Selef ise Hakk'ı tecsim ve teşbih ve te'vil eğriliğinden; zan ve kıyasların kuşularının doğurduğu itikadî karışıklıklardan kurtulmuş insanlardır. Söz konusu kıyas ve zanlardan ise hiçbir zaman fayda meydana gelmez. Kelamcılar gerçek imanın getirdiği şeye vakıf olamamışlar, tasdik şartlarını da ifa etmemişler, işin gerçeğini de kendinde gerçek bulunduğu hale uygun istenilen bilgi ile idrak etmemişlerdir. Nitekim Ehlullah'ın muhakkikleri, bu bilgi ile idrak etmişlerdir. Ayrıca kelamcılar, saf düşünce ve mantıkçılar taifesine de katılmamışlardır. Bununla beraber nazar mensupları da, tahkik ehlinin haline ulaşmaktan aciz olan insanlar arasında bulunmaktadır.¹¹² Kamil velilerin ve muhakkiklerin arasında bulunduğu üstün sınıf ise, bilgi kaynaklarında, meşreplerinde ve hallerinde peygamberlere ortaklıklar. Çünkü onlar, işlerinin başında, imanda Selef-i Salih diye ifade edilen kimselere ortak olmuşlardır. Bu iman, Allah'ın, resullerinin ve O'ndan haber veren kâmillerin haber verdikleri bilgiye göredir. Onlar, işin özünü idrak edemedikleri konulardaki ilmi ise, Allah'a ve O'ndan haber veren ariflere havale etmişlerdir. Onlar, Allah'ın muradını bilen ve bu gibi şeylerin hakikatine muttali olan kimselerdir. Konevî, tam olarak kendine

¹¹⁰ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.49

¹¹¹ Konevî, Yazışmalar, s.22-23

¹¹² Konevî, Yazışmalar, s.24

nispet etmediğini belirtse de, kendi halinin açıklamasını, kendini bu gruba dâhil olarak görür.¹¹³

Mebadi hakkında bilgi sahibi olmayan kimselerin ise bu bilgileri muhakkikleri taklit ederek öğrenmeleri gerektiğini belirten Konevî, burada taklidî imana vurgu yapar.¹¹⁴ Tahkik makamına ulaşmış insanlar ise herhangi bir inanç ve akide ile sınırlı olmamaktadır. Konevî bunu şöyle dile getirir: Büyükler, ihata ve birleştirme özelliğine sahiptir. Onlar, herhangi bir zevk ile veya itikat ile sınırlı değildir; bütün zevk sahiplerinin zevklerini, bütün itikat sahiplerinin itikatlarını ikrar ederler. Bütün zevk ve itakatlardaki doğruluk ve nispî hata yönünü bilirler.¹¹⁵ Konevî bu kişileri, hayret makamına ulaşmış insanlar olarak niteler.

İmana ait tasdik iki kısma ayrılır. Birincisi muhbiri sadık'ı (peygamberi) külli olarak tasdik etmektir; bu tasdik harici bir sebep olmadan iç dünyasında bulunduğu bir sebepten olabileceği gibi, ayet veya mucizeden olabilir. İkinci kısım ise, muhbiri-i sadık'ın bildirdiği tekil haberlere gerçekleşeceği hükmü verilmiş şeylere hükmü sirayet eden tafsili tasdiktir bu ikinci tasdiki bir korku ve arzu takip eder ki bunlar muhbiri sadık'ın bildirdiği vaat ve tehdidin tafsillerini zihinde canlandırmayı (istihdar) gerektirir.¹¹⁶ Tasdikin kemalinin şartı ilahi ve nebevi haberleri görürcesine akılda canlandırmaktır ki, Konevî buna istihdar adını vermektedir.¹¹⁷

Mümin ise sahih fitrat ve iman sahibidir, kalbi saf ve temizdir, tabiatının ve de mahalde (kalp) yerleşmiş çeşitli ilgi ve meşguliyetlerinin neden olduğu ince perdenin ardında işittiği haberlerin doğruluğunu bilir.¹¹⁸

Günah işlemeye devam eden kimse ise tafsili değil, sadece icmali olarak tasdik etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber; “Kişi mümin olduğu halde zina etmez¹¹⁹” hadisiyle buna işaret etmektedir. Burada müminlikten maksat tam iman sahibi olmaktır ki, bunun anlamı, tasdikin kemalinin tafsili ve icmali tasdik türlerini birleştirmeye bağlı olması demektir. Şayet günahkâr kişi zehirleri şiddetli zararları

¹¹³ Konevi, Yazışmalar, s.25

¹¹⁴ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.9

¹¹⁵ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.447

¹¹⁶ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.58

¹¹⁷ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.60

¹¹⁸ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.42- 43

¹¹⁹ Buharî, Sahih, Çev: Abdullah Fevzi Kocaer, Hüner yay., Konya, 2003, Hadis no: 1928, s. 700

olan yiyecek ve içecekleri yemekten kaçınan uzman doktor gibi, işlediği her kötülükten sonra gelecek cezayı aklına getirip, bu cezanın gerçekleşeceğine de kesin olarak inansa o günahı işlemez. Binaenaleyh günahkâr kişi tasdikindeki bir eksiklik nedeniyle veya tövbe mağfiret ve bağışlanma ümidini aklına getirdiği için günah işler.¹²⁰

İmanın makamları; imanın hakkı, imanın hakikati, müşahede(iyan) makamıdır. Bu makamların ise mertebe ve dereceleri vardır.¹²¹ İmanın üç mertebesi vardır: İlk, orta ve üst mertebe. Hidayet, takva ve ihsanda da durum böyledir. Hidayet olmadan, hiç kimse Hakk'a yönelemez, tövbe edemez ve salih ameller işleyemez.¹²²

Konevî, Allah'ın varlığı ve itikadî konularda saf imancı olduğundan Allah'ın varlığının ispatı gibi konulara pek iltifat etmez.¹²³ Onun bu konudaki görüşleri ise aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

b. İman - Amel Münasebeti

Konevî'ye göre; imanın suretinin iki sıfatı; “iman dil ile ikrar, gerekleriyle ameldir” diye ifade edilen özelliklerdir. Bunun da ikrar ve amelin sahil olmasının bağlı olduğu iki manevi şartı vardır. Bu iki şart niyet ve Allaha karşı ihlâstır, çünkü bu iki şartla gerçek boyun eğme gerçekleşir ve mümin ile münafık birbirinden ayrılır. O'na göre, gerekleriyle amel edilmediği sürece dil ile ikrarın bir faydası yoktur. Çünkü mümin ile münafık bu şekilde birbirinden ayrılır ve gerçek boyun eğme ancak amel ile ortaya çıkar.¹²⁴

II. ALLAH'IN VARLIĞI VE SIFATLARI

a. Allah'ın Varlığı ve Mahiyeti

Allah'ın varlığı meselesi insanlık tarihi kadar eski bir meseledir ve ilkçağlardan beri filozof, düşünür ve din bilginleri tarafından sürekli üzerine fikirler üretilmiş; çeşitli araştırma ve tartışmalara konu olmuştur. Hz. Peygamber(s.a.v.) zamanında ise muhatapları Allah'ın varlığını kabul ettikleri için Kur'an-ı Kerim'de

¹²⁰ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.60

¹²¹ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.59

¹²² Konevi, Yazışmalar, s.46

¹²³ Keklik, age., s.12

yer alan beyanlar dışında, Allah'ın varlığını ispat etmeye yönelik herhangi bir müstakil çalışma yapılmamıştır. Bu yönde bilinen ilk çalışmalar h.II/m.VIII. yüzyılın başlarında Mu'tezile bilginlerinden Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan'a, daha sonra ise Ebu Hanife'ye aittir. Ebu Hanife'ye göre, peygamberlerin irşadı ulaşmasa bile, insan aklını kullanarak kendisinin ve tabiatın bir yaratıcısı olduğunu bulmalıdır. Engin denizin ortasında azgın dalgaların ve sert rüzgârların kuşattığı bir geminin kaptansız yolunu bulamayacağını, canlıların üreme şekillerini, tabiatta gözlenen değişerek yenilenme olayını ispatlayıcı deliller arasında sayan Ebu Hanife, böylece nakli yöntemden akli yönetime geçişin ilk örneklerini verir. Eş'arî de Ebu Hanife gibi daha çok Kur'an'dan aldığı malzeme ile bir yönüyle Hûdus(yaratılmışlık), bir yönüyle de nizam deliline benzeyen ispatlar yapar.¹²⁵

Suffiler ise dini hayat konusunda kalbi aklın önüne geçirmek istemişlerdir. Onlara göre, bedensel arzuların asgari seviyede yerine getirilmesi ve ruhi güçlerin samimiyet ve ısrarla dini konulara yönlendirilmesi sonucunda "keşf" diye adlandırılan vasıtasız bilgi ve tanıma yoluna ulaşılır. Gazalî'nin, akıl yolunu yıllarca denedikten sonra terk edip keşf ve ilham yöntemini benimsediği kabul edilir. Muhyiddin İbn-i Arabî'nin, o dönemde akli ilimlerin zirvesine ulaşmış olan Fahreddin er-Razî'ye yazdığı mektup, keşf yönteminin üstünlüklerini etkileyici bir üslupla ifade eder. İbn-i Arabî'ye göre; Allah'ı tanımak başka, Allah'ın varlığını bilmek başkadır. Akıl Allah'ı ancak var olması bakımından ve selbî sıfatlarıyla (ne olmadığı açısından) bilebilir. Halbuki keşf yoluyla Allah müşahede edilerek tanınır.¹²⁶

Konevî de hocası İbn-i Arabî ile aynı düşüncededir. Fakat O, hocasının düşüncesini bir adım ileri taşıyarak Allah'ı akıl yoluyla layıkıyla bilmenin mümkün olmadığını ve her düşünce sahibinin kendi düşüncesinde bir Tanrı tasavvuru olduğunu ileri sürer. Her düşünce sahibi, kabiliyetinin mahallinde yarattığı bir şeye ibadet etmektedir, bu mahalde bulunan şey ise sadece kendi düşünce gücünün yarattığı şeydir. İnsana bu tasavvur gücünü ise sadece Allah vermiştir.¹²⁷

¹²⁴ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.58

¹²⁵ Topaloğlu, Bekir, Allah İnancı, TDV. İSAM yay., İstanbul, 2006, s.28

¹²⁶ Topaloğlu, age., s.34

¹²⁷ Konevî, Esmâ-i Hüsna Şerhi, s.64

Zat-ı Müteal'in bilgisine akılların nazar güçleri cihetinden ulaşmak mümkün değildir. Çünkü Allah'ı nazar cihetinden bilmek araştırmacının sadece hayretini arttırır. Allah ancak seçmiş olduğu kullarına kendi celaline yaraşır şekilde kendisini bildirmesi yoluyla bilinebilir. Şu halde Hak (c.c.) delil ile bilinir diye iddia eden kimse sadece soğuk demir dövmektedir.¹²⁸ Göklere ve yerlerde Hakkı tespih eden herkes O'nu başkasının O'na dair itikadından tespih ve tenzih etmektedir. Çünkü bütün tespih edenlerin Hakk'a bakışı cüz'î bir bakıştır. Binaenaleyh bir insanın Hakk'a dair ispat ettiği şey başkasının Hak'tan nefyettiği şeydir. Böylece Hak başkasının ispat etmek yerine nefyettiği şeyi ispat etmiş; diğeri de birincinin Hak'tan nefyettiği şeyi ispat etmiştir. Bunun nedeni salt gerçeğin gerektirdiği durumu bilmede düşüncelerin eksikliğidir.¹²⁹ Dolayısıyla O'nun mukaddes zatının hakikati akıl tarafından kavranamaz. Çünkü akılcı, sadece tasavvurunun nefsinde yarattığı şeye ibadet etmiştir, bu tasavvur da itikat diye isimlendirilir.¹³⁰ Burada Konevî'nin vardığı sonuç insanın zihninde tasavvur ettiği şeye ibadet ettiğidir. Halbuki bütün insanlar, zihin ve inançlarında geliştirdikleri Tanrı tasavvuruna ibadet etseler bile, hiç kimse gerçekte Allah'tan başkasına ibadet etmemiştir. Kimse, Allah'tan başkasına ibadet etmemiştir; O'ndan başkasına da teveccüh edilemez. Çünkü bu ilahi ve kâmil ayna, olmuş ve olacak bütün varlıkların kıblesidir. Ayrıca her şey bu ayna ile karşı karşıyadır. Ve her şeyin zatın gaybından taayyün etmiş aslı bunda bulunur.¹³¹ Konevî, bu ifadesini başka bir şekilde ibadetleri ikiye ayırarak açıklar: İbadet ikiye ayrılır: Mutlak zatî ibadet ve mukayyet ibadet. Birinci ibadet her varlığın yaratılmamış istidadıyla ilahi emre boyun eğmesidir. Yaratma emrini kabul etmek de bu kısma girer. Konevî bunu zatî ibadet, insanın Hâkk'ın ilminde şey-i sabitesinin ilk varlığı yaratıcısından kabul etmesi, O'nun nidasına icabet etmesi, Kün(ol) emriyle ortaya çıkan tekvinî emre boyun eğmesidir diye açıklar. Bu ibadetin hükmü sonsuza kadar devam eder. Çünkü insan varlığı ve hallerinin her birisi açısından daima yaratıcısına muhtaçtır.¹³²

¹²⁸ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.12

¹²⁹ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.149

¹³⁰ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.152

¹³¹ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.347

Konevî, Nefehatü'l- İlahiyye adlı eserinde bu konuyu maddeler halinde şöyle özetliyor:

- Allah'ı Vahid (bir olması açısından) bilen, O'nu tanımamıştır.
- Allah'ı, Allah ile bilen O'nu tanımamıştır.
- Allah'ı deliller, şahitler, ayetler ile bilen O'nu tanımamıştır.
- Allah'ı talep neticesinde meydana gelen delilin şahitliği ile bilen O'nu tanımamıştır.
- Allah'ı, O'ndan olan belirli bir tanıtmaya ile bilen, O'nu tanımamıştır.
- Nefsinin her hangi bir hali açısından Allah'ı bilen O'nu tanımamıştır.
- Marifeti, herhangi bir ilim, amel, kasıt veya çaba ile Hakk'a yönelmesini ve teveccühünün neticesi olan, O'nu tanımamıştır.
- Marifetinin neticesi, bir şeyi benimsemek, bir şeyi terk etmek, bir şeyi tashih veya bir başka şeyi tezyif veya onaylama veya karşı çıkma veya tercih etmek veya yüz çevirmek olan kimse O'nu tanımamıştır.
- Hakk'ta müstehlek olma tadını tadan ve onu netice olarak gören kimse, Hakk'ı tanımamıştır.
- Marifeti her hangi bir sebebe veya bilinen veya bilinmeyen sebeplere bağlı kalan O'nu tanımamıştır.
- Gerçek marifet, Hakk'ın kendisine kontrol edilemeyen ve nitelenemeyen bir tecelli ile ansızın geldiği kimsenin marifetidir.¹³³

Bütün bu hükümler, Allah'ı herhangi bir yönüyle niteler. Konevî bu tarz bilgileri Allah'ı gerçek anlamda tanıma olmadığını dile getirdikten sonra Allah hakkındaki gerçek bilginin ancak kendisinin bildirmesiyle gerçekleşebileceğine dikkat çeker. Bunu, “marifet, Hakk'ın kendisine kontrol edilemeyen ve nitelenemeyen bir tecelli ile ansızın geldiği kimsenin marifetidir.” ifadesiyle dile getirir. Kısacası Allah'ın bilinmesi Onun irade ve inayetine bağlıdır. Ancak Allah dilerse insan O'nu bilebilir.

¹³² Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.337

¹³³ Konevî, İlahi Nefhalar, s.125

Konevî, Kelamcılarının Allah'ın varlığını kanıtlamakta kullandığı akıl yürütmeler sonucu ortaya çıkan “Devir” ve “Teselsülün imkânsızlığı” kavramlarına da değinir ve bu noktalarda Kelamcılara yakın görüşler ileri sürer. Teselsül; her birinin varlığı daha öncekinin varlığına dayanan ve ezele doğru uzadığı tasavvur olunan sonsuz bir silsile demektir. Devir ise mümkün iki varlıktan her birinin, ötekinin var olması için illet teşkil etmesi, her ikisinin de birbirlerinin var oluş sebebi olarak kabul edilmesidir.¹³⁴ Konevî de kelamcılar gibi bu iki düşünceyi de reddeder ve şöyle der: Mümkünlerin varlığı kendisi ile kabul ettikleri şey, yaratılmış bir şey olsa idi, iş teselsüle varırdı ve bir sonuç meydana gelmezdi. Böyle bir şey ise, her halükarda imkânsızdır.¹³⁵ Her şey varlığında olduğu gibi varlığının devamında da Hakka muhtaçtır. Mümkün için varlık zati değil de kazanılmış olduğu için, bekası bağımlı olduğu şeyin yardımına muhtaçtır. Aksi halde, imkan özelliğine ait adem hükmü, var oluşunun ardından gelen ikinci anda kendisini talep eder ve o da yok olur.¹³⁶ Kısacası devir ve teselsül imkânsızdır.¹³⁷

Mukaddes zat hakkında asıl olan sıfatlardan soyutlanmak ve münezzehliktir, bunun nedeni O'nun sıfatlarla sınırlanmaktan mutlaklığı ve alemde müstağniliğidir.¹³⁸

Allah bütün şeylerden farklı olduğu ve bir faslı, cinsi, benzeri olmadığı için aklın Allah hakkında verebileceği nihai hüküm bir takım selblerden ibaret kalır. Böylece aklın Allah hakkındaki hükmü, Konevî'nin ifadesiyle selblerden ibarettir ve selbler asla bilgi ifade etmezler.¹³⁹ Tenzih, hiçbir zaman tam bir bilgi ifade etmez.¹⁴⁰ Başka bir ifadeyle, bir şey şöyle değildir demek veya o şeyi başka şeylerden soyutlamak bilgi ifade etmesi açısından yeterli değildir.

İnsanlar Allah hakkında daima O'nun mükemmel varlık oluşundan hareket ederek hükümler vermeye çalışmışlardır. Bu noktada verilen hükümleri ise iki ana kavram altında toplamak mümkündür. Bunlardan birisi tenzih hükümleridir. Bu hükümler Allah'ın aşkınlığını ve eşyadan farklı oluşunu tespit eden

¹³⁴ Gölcük, Şerafeddin, Toprak, Süleyman, Kelam, Tekin Kitabevi, Konya, 2001, s.164

¹³⁵ Konevî, İlahi Nefhalar, s.293

¹³⁶ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.234

¹³⁷ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.262

¹³⁸ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.13

¹³⁹ Konevî, Tasavvuf Metafiziği, s.27

¹⁴⁰ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.38

hükümlerdir. İkinci tür hükümler ise, Allah'ı herhangi bir şekilde bir şeye benzeten hükümlerdir. Konevî bunları teşbih hükümleri diye ifade eder. Konevî'nin üzerinde durduğu mesele bu iki uç arasında verilen her çeşit hükmün gerçekte Allah'a tam anlamıyla mutabık olamayacakları için aynı derecede bir doğruluk ve yanlışlığa sahip olduklarıdır. Başka bir ifadeyle; “Allah şöyledir veya şöyle değildir” derken, bu hükümler insanların idraklerine ve varlıktaki durumlarına göre değişkenlik arz eden hükümlerdir. Konevî'ye göre insanların bu tarz verdikleri bütün hükümler, gerçeği olmayan zanlar ve zayıf bilgiye dayanan vehimlerdir. Konevî'nin yukarıda belirtilen, Allah'ın hakkıyla bilinemeziğini bu şekilde izah eder. Aksi halde bir sufînin mutlak bir bilinemezliği savunması beklenemez. Konevî'ye göre her varlıkta Allah ile ilişkisini ve O'nu bilmesi mümkün kılacak bir yön mutlaka vardır.¹⁴¹ Yine Konevî subjektif Tanrı anlayışını desteklemek amacıyla; “Ben kulumun bana olan zannı üzereyim” kutsi hadisini zikretmektedir.¹⁴² Hakk, kıyamet günü müminlere tecelli eder, onlar da Hakk ile kendileri arasındaki alameti görmedikleri sürece, Hakk'ı inkâr ederler ve O'ndan kaçınırlar. Söz konusu bu alamet, Hak'a dair şöyledir, şöyle değildir şeklindeki inançlarıdır. Hakk onlar için suretlerde başkalaşır ve her birisi, kendi alameti ile O'nu tanıır.¹⁴³ Konevi, “Kulları için kendisini bilmeye O'nu bilmenin imkânsızlığından başka yol yaratmayanı tenzih ederim” diye dua ederek bu görüşünü ifade eder.¹⁴⁴ Beşeri akıllar fikirler Hakk'ın sıfatları ve bu sıfatların O'na nasıl izafe edildiği gibi meseleleri bilemezler.¹⁴⁵

“Hakk'ın varlığı, O'nun hakikatinin aynıdır” veya “Hakk'ın varlığı O'nun hakikatinin lazımıdır.” görüşlerinin her ikisi de, kesin bir bilgi meydana getirmez. Çünkü Hakk'ın her akıl sahibinin taakkülündeki taayyünü, ister varlığının hakikatine zaitliği, ister hakikatinin aynı olduğu iddia edilsin, kendi nefsinde bulunduğu hale mutabık olamaz.¹⁴⁶ Eğer vücud Allah'ın mahiyeti üzerine zait bir şey olsaydı Allah mahiyet ve vücuddan bileşik bir varlık olurdu. Halbuki,

¹⁴¹ Demirli, Ekrem, Sadreddin Konevî'nin Tanrı Anlayışı, Sadreddin Konevî Sempozyumu, Konya, 2004, s.61-62

¹⁴² Konevi, İlahi Nefhalar, s.17

¹⁴³ Konevi, İlahi Nefhalar, s.95

¹⁴⁴ Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.28

¹⁴⁵ Konevi, Yazışmalar, s.16

¹⁴⁶ Konevi, Yazışmalar, s.58

Allah hakkındaki en kesin hükmümüz, onun basit ve tek olduğuydu. Allah hakkında hiçbir anlamda terkip düşünülemez için vücudun Allah üzerine zait olması imkânsızdır.¹⁴⁷ Konevî sıfat ile nispet terimlerini yakın anlamda kullanır ve kelamcıların sıfatlar görüşünü benimser. Çünkü sıfatlar da bir birlik teşkil eder; aksi halde sıfatların zatın birliğini ortadan kaldırdıklarını veya onunla birlikte çokluk teşkil ettiklerini düşünmek, taaddüd-i kudema fikrine sebep olurdu. Allah için “alimdir” derken O’nun zat ve sıfatını aynı anda tasavvur ederiz, yani bu ifade de sıfat zattan ayrı düşmez. Halbuki “ilim sahibidir” dediğimiz takdirde O’nun zatından başka bir de ilim diye müstakil bir mana tasavvur etmiş oluruz. Allah’ın sıfatı olarak kabul edebileceğimiz bu mana da zatı gibi kadim olacaktır. Bu durumda Allah’ın zatından başka, daha değişik bir ifadeyle Allah’ın zatı üzerine zaid, kadim sıfatların mevcudiyetini ispat etmiş oluruz ki bu, kadimlerin çoğalması (taaddüd-i kudema) demektir. Taaddüd-i kudema ise İslam dininin tevhid prensibine aykırıdır.¹⁴⁸

Netice olarak anlaşılıyor ki, Allah’tan ayrı bir mahiyetin tasavvur edilmesi, Konevî’ye göre imkânsızdır. Çünkü bunun aksini düşünecek olursak, o zaman düalist bir Tanrı anlayışına ulaşmış oluruz.¹⁴⁹ Ki bu da ehl-i sünnet akaidine sıkı sıkıya bağlı olan Konevî’ye göre mümkün değildir. Görüldüğü gibi Konevî, bu nazariyesiyle ilahi Zat’ın (Zat’ullah) tecezzi ve tegayyûr’üne açıkça mani olmuş ve oldukça lojik bir tarzda, bu konuda gözden kaçmasına imkân olmayan bir başarı sağlamıştır. Bu suretle ilahi Zat’ın vahdetini garantilemiştir.¹⁵⁰ Hakk için, varlık zatının aynıdır, ondan başkası için hakikati üzerine zait bir şey değildir.¹⁵¹

Allah hakkındaki hükümlerin tenzih ve teşbih arasında bulunmasının sonucu, insanlar kendilerine göre bir Allah inancına ulaşmışlardır. Bu bağlamda herkes Allah hakkında bir takım zan ve inançlar besler. Bu zan ve inançlar ise hiçbir zaman tam anlamıyla Allah’ın varlığına ve mahiyetine tekabül etmez. Konevî şöyle der: İnsanların Allah hakkındaki bilgilerinin çoğu zanlardan ibarettir. Bunun

¹⁴⁷ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.23

¹⁴⁸ Es-Sabûnî, Nureddin, Matürîdiyye Akaidi, Terc.ve not.:Bekir Topaloğlu, D.İ.B yay., Ankara, 2000, s.71-72

¹⁴⁹ Keklik, age., s.46

¹⁵⁰ Keklik, age., s.68

¹⁵¹ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.23

için Allah Teâla bir kutsi hadiste; “Ben, kulumun bana olan zannına göreyim, Benim hakkımda dilediğini zannetsin” buyurmuştur.¹⁵²

İnsan Hakkı delil cihetinden asla bilemez, ama O’nun varlığını ve tek ma’bud olduğunu bilebilir. Çünkü idrak eden insan, her hangi bir şeyi, o şeyin benzeri kendisinde olmadıkça idrak edemez. Şayet bu durum olmasaydı, hiç kuşkusuz o şeyi ne idrak edebilir ve de tanıyabilirdi. Dolayısıyla insan, sadece kendisinde benzeri bulunan bir şeyi idrak edebilir, bu durumda gerçekte sadece kendisine benzer ve aynı olan şeyi idrak edebilir. Bari Teala ise, hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şeyde O’nun misli bulunmaz. Dolayısıyla Hakkı insan asla bilemez.¹⁵³

Görülüyor ki, Konevî’nin düşüncesinde Tanrı, vücut değil fakat varlık nurudur ve genel anlamda cevher değil, fakat çok özel bir açıdan cevherdir. Üstelik hüviyet bakımından da meçhul bir varlıktır. Başka bir deyişle subjektif, yani herkesin kendi tefekkür istikametine göre değişen bir Tanrı tasavvuruna sahiptir. Fakat Tanrı’nın hüviyeti meçhul olmakla beraber, O’nun hüviyetinin nispetlerini, başka bir deyimle Tanrı’nın ana isimlerini bilmek mümkündür.¹⁵⁴ Yani Allah’ın varlığının bilinmesi akıl yürütmeler sonucu mümkün değildir. Fakat Allah’ın isim ve sıfatlarının, kâinattaki tecellilerine bakarak ve tefekkür ederek O’nun varlığına ve birliğine ulaşmak mümkündür.

b. İlâhi İsim ve Sıfatlar

Ehl-i Sünnet’e ait kelim kitaplarında görülen yaygın bir tasnife göre sıfatlar tenzihî, subûtî ve fiilî olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Tenzihî sıfatlar, Allah’tan nefyedilmesi gereken sıfatlar ve O’nun aşkınlığını ifade eden sıfatlardır. Subutî sıfatlar ise Allah’a nispet edilmesi gereken ve O’nun yetkinliğini dile getiren sıfatlardır. Birinci grup, imanın hedefini oluşturan Uluhiyet sıfatları, ikinci grup ise ibadetin hedefini oluşturan Rububiyet sıfatları olarak da adlandırılır. Fiilî sıfatlar ise Allah-Kâinat münasebetini açık bir şekilde ifade eden, O’nun kâinatı yaratış ve idare edişini ayrıntılarıyla dile getiren kavramlardır.¹⁵⁵

¹⁵² Konevi, Sadreddin, Fusûsü’l Hikem’in Sırları, çev: Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2003, s.53

¹⁵³ Konevi, Yazışmalar, s.54,191

¹⁵⁴ Keklik, age., s.32

¹⁵⁵ Topaloğlu, Allah İnancı, s.125

Konevî'ye göre ise ilahi isimler çeşitlidir. Bunların bazıısı O(hüve), ben(ene), biz(nahnu) gibi zamirlerdir. Bazı isimler el-Halık (yaratan), el-Cail(yapan) gibi kinaye isimleridir. Bazıları ise Kur'an-ı Kerim tarafından zikredilmiş olsa bile edep gereği Allah'a isim olarak verilemez. Buna örnek olarak, "Allah hile(mekr) yapmıştır"¹⁵⁶ ayeti verilebilir. Böyle bir ismi Hakka vermek veya vermemek bize değil, Hakka kalmış bir iştir. Biz Hakkı sadece kendini isimlendirdiği şeyle isimlendiririz. Hakk'ın kendisine isim yapmaktan men ettiği bir şeyi de edebin gereği Hakk'a isim yapmayız.¹⁵⁷

Konevî Allah'ta ilk sıfat olarak ilim ve Allah'ın alim oluşunu dikkate alır. İlim Allah'ın yaratmasındaki ilk sebeptir. Allah'ın kazası ve kaderi, ilmine tabidir.¹⁵⁸ Konevî açısından yaratma sürecinin bağlı olduğu sıfatlar sıralaması şöyledir: İlim, irade ve kudret. Buradaki sıfatlar arasındaki ilişkiye göre, irade ilme tabi olur.¹⁵⁹ Sıfatların en şerefli olan ilim için de üç kemal derecesi vardır. Bunların bazıısı diğerlerinden daha üstün ve tamamdır. Birisi İlme'l-Yakîn, ikincisi Ayne'l-Yakîn, üçüncüsü ise Hakka'l-Yakîn'dir.¹⁶⁰ İlme'l-Yakîn; tereddüte mahal vermeyen kesin bilgi, Ayne'l-Yakîn; bir şey hakkında gözle görülerek ulaşılan kesin bilgi, Hakka'l-Yakîn ise bir şey hakkında o şeyi yaşayarak elde edilen kesin bilgidir.¹⁶¹

İlmin Zat'tan farklılaşması ise, nispi bir farklılıktır, yoksa, Eşarîlerin düşündükleri tarzda, ilmin Hakk'ın zatı ile kaim bir sıfat oluşu açısından meydana gelmiş bir farklılık değildir. Çünkü Eşarîler'in ileri sürdükleri bu görüşü gerçek tevhidi bilen, arif muhakkik kabul etmez.¹⁶² Hâkk ilmi her şeyi ihata ettiği ve her şeyin kaynağı olduğu için, sonsuzu bilir; böylelikle de zatını bilir, zatının lazımlarını ve lazımlarının lazımlarını, çoğul ve tekil, genel ve ayrıntılı olarak bilir.¹⁶³

İlahi isimler beşe taksim edilebilir. Bunlardan bir tanesi telaffuz ve yazıya girmeyen kısımdır ki, diğer dört kısmı şöyledir; mefatihü'l-gayb(gaybın

¹⁵⁶ Al-i İmran suresi, 3 / 54

¹⁵⁷ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.14-15

¹⁵⁸ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.150

¹⁵⁹ Konevî, Fatıha Suresi Tefsiri, s.262

¹⁶⁰ Konevi, Yazışmalar, s.46

¹⁶¹ Yılmaz, Hasan Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar neşriyat, İstanbul, 2002, s.222

¹⁶² Konevi, Yazışmalar, s.166

¹⁶³ Konevî, Vahdet-i Vücut ve Esasları, s.101

anahtarları), şehadet mertebesi, mutlak-misal mertebesi. Mukayyet-misal mertebesidir.¹⁶⁴

İlahi isim ve sıfatların, Allah'ın zatının aynı mı yoksa gayrı mı olduğu meselesi ise üzerinde uzun tartışmalara sebebiyet veren önemli bir kelimâ meseledir. Gazalî'ye göre; sıfatlar, zatın kendisi değil zatın dışında olan sıfatlardır. Alemin yaratıcısı olan Allah, ilim ile Alim, hayat ile Hayy, kudret ile Kadir'dir. Diğer bütün sıfatlarında da böyledir. Mu'tezile ve filozoflar ise bun inkar yoluna saparak şöyle demişlerdir; Kadim, sadece bir Zat'tan ibarettir. Dolayısıyla birçok Kadim zatların ispatı caiz değildir. Bu konuyla ilgili deliller Allah'ın bizzat Alim, Kadir, Hayy olduğunu delalet etmekte olup, ilim, hayat ve kudret sıfatlarına delalet etmemektedir.¹⁶⁵ İbn-i Arabî ise Füsusu'l-Hikem adlı eserinde Allah Teala'ya şöyle seslenir: Ey eşyayı kendi nefsinde halk eden! Sen halk ettiğin şeyi cami'sin. Vücudu mütenahi olmayan şeyi sen vücudunda halk edersin.¹⁶⁶ Ona göre; Zat, sıfat, isim ve şey arasında zahir olma ve batın olma nispetleri vardır. Zahir olma ve batın olma mefhumu birbirinden farklıdır, birbirinin aynı değildir. Şu halde zat; sıfatın, ismin ve şey'in aynı değildir, gayrıdır. Aynı şekilde sıfat ismin ve isim de şey'in aynı değildir, gayrıdır. Bu itibarla bütün bu mefhumlar arasında gayriyet vardır demek gerekir. Fakat sıfatlar, mutlak Zat'ın zuhur mertebesinde hususi bir tecelli ile kendi zatına tecellisinden ibret olduğu ve bu hususi tecelli, mutlak zatın üzerine ilave ve ziyade bir şey olmadığı için, sıfatlar ile Zat arasında farklılık mevcut olmayıp ayniyet vardır. Bu yönden Zat, sıfatlarının aynıdır.¹⁶⁷ Buradaki Zat ve sıfat arasındaki münasebet Ehl-i Sünnet kelimcileri tarafından, "Sıfatlar Zat'ın ne aynıdır ne de gayrıdır." diye tek cümlede birlikte ifade edilmiştir.

Konevî'ye göre ise; Uluhiyet hakikatının en büyük ismi, Allah ismidir; uluhiyete mahsus ana isimlerin en büyüğü ise el-Hayy ismidir. el-Hayy ismi hakkı tarif etmede isimlerin en büyüğüdür. Uluhiyetin diğer isimleri ise Alim, Hayy, Mürid, Kadir isimlerine tabidir. Zatın bilinmesi için hakkın isimlendirdiği ve hakkın marifetinden bir ölçüde nasibi olan kimsenin bu isim cihetinden ve onunla

¹⁶⁴ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.82

¹⁶⁵ Gazali, Ebu Hamid, İtikad'da Ortayol(al-İktisad fi'l-İtikad), çev.: Kemal Işık, A.Ü.İ.F. yay., Ankara, 1971, s.96

¹⁶⁶ Konuk, Ahmed Avni, Füsusu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, Haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, M.Ü.İ.F.V. yay., İstanbul, 1987, c.II, s.119

¹⁶⁷ Konuk, age., c.I, s.16

hakkı bildiği isimler ise mefatihu'l-gayb(gaybın anahtarları) diye isimlendirilen zat isimlerine tabidir.¹⁶⁸ Allah önce Bilen, Diri, İrade Sahibi, Kudretli den ibaret dört ismi ile kendi zat ve mahiyetini tarif etmiş, Konevî'nin "Uluhiyet Kubbesi" adını verdiği varlığın en üst kademesi de bu dört direk üzerine istinat edilmiştir. Öyle ki; Tanrılık mahiyet zatı ayakta tutan bu dört esastan biri kaldırılacak olsa, işte o zaman zat ve mahiyet bakımından vahdeti bozulabilecek ve bu suretle de O'nun akıl üstü ideal mahiyeti nakıs ve kusurlu bir hale düşecektir. Üstelik gaybın yani görülmeyen alemin anahtarlarını teşkil eden ilk isimler ve nihayet Tanrılık zatın tarifini veren bütün isimler, Tanrı'yı bilmeye çalışan zihinlere de en esaslı ve kestirme bilgi yolunu açmaktadır.¹⁶⁹ Konevî, ilahi isim ve sıfatlar konusunda Mu'tezile kelamcıları gibi ta'til(ilahi isimleri inkâr) taraftarı değildir. Mu'tezilîler, sıfatların nefyine meyletmişler, ilahi zatın her türlü terkipten uzak, mahlukatı benzemekten münezze kadim bir varlık olduğunu ispat edip, her zaman izale olabilen her çeşit insani kavramdan onu uzak tutmuşlardır. Bu sebeple de sıfatları zatın aynı kabul etmişler, bundan dolayı onlar, sıfatları kaldıran anlamında "muattıla" olarak vasıflandırmışlardır.¹⁷⁰ Çünkü Konevî'ye göre, ilahi mahiyetin bilinemez olması, sıfat ve isimlerin de bilinemez olmasını gerektirmez.

"Allah" bütün harfleri ve hakikatleriyle Zat-ı Ehadiyyete delalet eden özel-kuşatıcı isimdir. Allah kudret, yoktan yaratma ve halk ve emrin sahibi olan kimse demektir. Bu isim; zat, sıfat ve fiilleri kendinde toplar.¹⁷¹ Ehl-i Hak ve keşif sahiplerinin büyük kısmının görüşüne göre Allah ismi müteal zat için "alem" bir isimdir ve Allah Teala onu bütün isim ve sıfatlarla nitelenmiş zatın yerine koymuş diğer bütün güzel isimleri de ona izafe etmiştir. Mutezile, Eşariler ve onların görüşünü benimseyen dil bilginleri, Allah isminin "alem" olabileceği fikrini reddetmiş ve alem isminin vad edilmesi Zat'ın hakikatlerini bilmeye bağlı olduğunu, Hakk'ın zatının ise yaratıklarınca bilinmediğini, "alem" bir ismin Hak için vad edilmesinin imkansız olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir. Konevî ise bu nokta da Hakk'ın kendisi için "alem" bir isim va'd edilmesinin imkansız olmadığını

¹⁶⁸ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.84

¹⁶⁹ Keklik, age., s.70

¹⁷⁰ Gölcük, Toprak, age., s.217

¹⁷¹ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.25

savunmaktadır.¹⁷² Kısacası ilahi simler arasında bütün ilahi isimlerin yerini alabilecek yegâne isim “Allah” ismidir.¹⁷³

Hız. Peygamber, Allah’a dua eden ve zikir yapan kimseleri işittiğinde hepsine de, hakkın en büyük ismi ile dua ettiklerini ve kendisinden bu isim ile talep ettiklerini bildirmiştir; ism-i azam, kendisiyle dua edildiğinde duanın kabul edilmesini veya bir şey istendiğinde dileğin karşılanmasına neden olan insanların Allah’a dua ettikleri ve vasıtasıyla haktan bir şey talep ettikleri isimler farklıydı. Her mevcuda göre en büyük isim (ism-i azam), o mevcudun hakka istinat ettiği yönün manasını ifade eden ismin suretidir; ister insan ister cin ve ister melek veya başka bir şey olsun her varlığın en büyük ismi, hakka dair marifetinin nihayetidir.¹⁷⁴

c. Allah - Kâinat İlişkisi ve Vahdet-i Vücut Öğretisi

Allah-Kâinat ilişkisi bütün isim ve sıfatları kendisinde toplayan “uluhiyet” mertebesi açısından mümkündür. Konevî bu konuda şöyle der: Uluhiyet, irtibat ve münasebeti (Allah ve Alem arasında) var eder.¹⁷⁵ Konevî’nin varlık anlayışının ana kavramlarından birisi, iki şey arasındaki münasebet ve irtibat kavramlarıdır. Allah’ın kâinata etki edebilmesinin veya kâinatın Allah’ı bilebilmesi için her ikisi arasında belirli bir münasebet bulunmalıdır. Allah’ın kâinatı yaratmadaki bilinme amacı ancak insanın yaratılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu yönüyle insan veya Adem, alemin varlık ve süreklilik sebebidir. Bu noktada Konevî, İbn-i Arabî’den bir nakil yapar ve şöyle der: O ezeli, hâdis insandır ve ebedi yaratılıştır. İnsan bu açıdan bütün varlıklardan daha önce ve kıdemlidir.¹⁷⁶

Allah ilahi isimler vasıtasıyla alemle irtibat içinde olduğu gibi, alem tarafından bilinmesini de bu isimler vasıtasıyla mümkün kılmıştır. Şu halde Konevî’ye göre; Allah’ı bilmekten söz etmek, O’nun isim ve sıfatlarından söz etmek demektir. Bu itibarla o isimleri “gaybın anahtarları” diye isimlendirir. Konevî’ye göre; hiçbir varlığın yaratılmadığı zamanda Allah-u Teala, “Amâ”da idi. Konevî bu görüşünü Hz. Peygamber’den gelen bir rivayete dayandırmaktadır.

¹⁷² Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.32

¹⁷³ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.38

¹⁷⁴ Konevî, Kırk Hadis Şerhi, s.88

¹⁷⁵ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.118

Sözlükte Amâ, “ince bulut” demektir ki, bu da, yoğunlaşan nefesten ibarettir. Hz. Peygamber, Rabb’ın bulunduğu yerin Amâ olduğunu bildirmiştir. Çünkü henüz bu mertebede yaratılmış söz konusu değildi. ¹⁷⁷ Konevi bu görüşünü desteklemek amacıyla Hz. Peygamber’in dile getirmiş olduğu; “Allah var idi, O’nunla beraber hiç bir şey yoktu¹⁷⁸” hadisini zikreder. ¹⁷⁹

Mevcutların Allah Teâla ile ilişkisi iki açıdan gerçekleşir. Birincisi, tertip ve vasıtalar aracılığıyla olan irtibattır; bunların ilki Kalem mertebesi, sonra Levh-i Mahfuz, Arş, Kürsî, Gökler, Unsurlar, sonra unsurlardan meydana gelen şeyler, en son olarak da yaratılışın ve varlığın nihayeti olan insan türüdür. İkinci irtibat tarzı ise vasitasız irtibattır. Her varlığın kendisiyle Rabbi arasında herhangi bir vasitanın bulunmadığı cihetten Hak ile bir irtibatı vardır. ¹⁸⁰

Konevî, Allah’ın alemle varlık ve yaratma ilişkisini cevher-araz ilişkisi şeklinde niteleyebileceğimiz bir çerçevede ele alır. Alem, iki anda baki kalmayan arazlardan oluşmaktadır. Konevî, alemin arazlardan ibaret olduğunu belirttiği gibi, bunun neticesinde alemin sürekli başkalaştığını ve değiştiğini de pek çok ifadesinde dile getirir. Allah’ın dışında hiçbir şeyin sabitliği yoktur ve her şey bir değişme ve başkalaşma halindedir. ¹⁸¹

İbn-i Arabî, bu yorumdan alemin her an yok olan arazlardan oluştuğunu ve gerçekte sadece Allah’ın Baki kaldığı sonucuna ulaşır. Konevî de bu düşüncededir. Böylelikle Konevî’nin Allah-Kâinat veya genel anlamada varlık görüşünü özetleyen temel bir kavram olarak Vahdet-i Vücut’a ulaşırız. Diğer taraftan Vahdet-i vücut terimini tasavvuf tarihinde ilk kullanan kişinin Konevî olduğu iddia edilir. ¹⁸² Bu tabir ilk olarak Konevî’nin Miftah’ul-Ğayb ve en-Nefehat’ul-İlahiyye eserlerinde geçmiş, daha sonra da İbn Seb’in tarafından da kullanılmıştır. Üstelik ne Konevî ne de İbn Seb’in tabire ıstılahî bir mana yüklemiş ya da anahtar bir kavram haline getirmiştir. Konevî’nin talebesi Ferganî’nin İbn’ül-

¹⁷⁶ Konevî, Fusûsü’l-Hikem’in Sırları, s.20

¹⁷⁷ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.57

¹⁷⁸ Buharî, Bedu’l-Halk, hadis no:1, Tevhid, Hadis no: 22

¹⁷⁹ Konevi, İlahi Nefhalar, s.20

¹⁸⁰ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.179

¹⁸¹ Konevi, İlahi Nefhalar, s.152

¹⁸² Konuk, age., c.I, s.XLIX; ayrıca bkz. Afifi, Ebu’l-A’la, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler, çev.: Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul,2000, s.42

Farıd'ın Taiyye kasidesine yazdığı şerh teyşe tabir daha önemli bir kullanım kazanmıştır.¹⁸³

Vahdet ehline; vücud birdir, ziyade değildir. O da Allah'ın vücududur. Allah'ın vücudundan başka vücud yoktur, olması da mümkün değildir.¹⁸⁴ İbn-i Arabî'nin varlık anlayışında varlık tek bir hakikatten ibarettir. O da Allah'ın vücududur. Varlıkta görülen çokluk ve çeşitlilik, dış duyguların meydana getirdiği zahiri bir olgudur. Allah, “vücud-ı sırf” veya “vücud-ı mahz” denilen mutlak varlıktır.¹⁸⁵ Allah, kâinat karşısında mutlak aşkın(müteal) olmakla birlikte, kâinat ondan bütünüyle ayrı değildir; yani kâinat esrarlı bir biçimde Allah'a katılmış durumdadır. Bu doktrine göre mutlak realiteden ayrı otonom bir realite düzenine inanmak, İslam'daki en büyük günaha, yani şirke düşmek ve nihai anlamda, mutlak gerçeklikten başka gerçeklik yoktur demek olan Şehadet'i inkâr etmektir. Dünya ve içindeki eşya Allah değildir, ama gerçeklikleri onunkinden başka da değildir. Aksi halde bütünüyle bağımsız gerçeklikler olurlar ve böylece kendilerini Allah'ın yanı sıra ilahlar olarak görme durumu ortaya çıkar. Sık sık panteist olmakla suçlanan İbn-i Arabî, insan dilinin el verdiği ölçüde Allah'ın birliğini ve aşkınlığını vurgular.¹⁸⁶

Herhangi bir varlığın Hakkın vücudu haricinde müstakil bir varlığı yoktur. Eğer O'nun vücudu haricinde herhangi bir şey olsaydı, O'nun sonsuz olan vücuduna bir hat ve hudud çizilmiş olurdu ki, Mutlak Vücud hakkında onun tasavvur edilmesi mümkün değildir. Öyleyse mutlak olan vücud birdir, sonsuzdur ve O'nun haricinde yani vücudunun kuşatmamış olduğu herhangi müstakil varlık yoktur.¹⁸⁷

İbn-i Arabî'nin vahdet-i vücud sistemi incelendiğinde bunun bir açıdan Eş'ariler'in cevher ve araz görüşlerinin farklı bir formu olduğu görülür. Eş'ariler şöyle düşünmektedir: Bütün alem cevher olarak birdir, araz olarak çoktur. Alem basit cevherler veya bölünmez cüzlerden oluşur. Eş'ariler cevherlerin sadece arazlarla var olduklarını ileri sürmüşlerdir. Arazlar sürekli bir değişme ve başkalaşma içerisindedirler, yok olurlarsa cevherler de yok olurlar. Cevher ve

¹⁸³ Addas, İbn Arabî, s.215

¹⁸⁴ Kam, Ömer Ferit, Vahdet-i Vücud, D.İ.B.yay., Ankara, 2003, s.66

¹⁸⁵ Yılmaz, age., s. 286

¹⁸⁶ Nasr, Seyyid Hüseyin, Üç Müslüman Bilge, çev: Ali Ünal, İnsan yay., İstanbul, 1985 s.119

arazlar sadece yenilenen anlarda vardılar. Kâinatın bütün olgularının(ister akli ister maddî olsun) aslı, onlara göre bu cevher-i fert'lerdir. İbn-i Arabî ise görüşlerinin bütün detaylarında Eş'arilerle uyum içindedir. Fakat işin özünü teşkil eden ana meselede onlardan ayrılır. Böylece İbn-i Arabî, diğer cevherlerin kendinden çıktığı ve bütün kevnî mazharların aslı olan genel cevheri, İlahi Zat diye isimlendirirken, mümkün varlıklardan ibaret olan kevnî mazharlara ise araz; arazların değişiminden dolayı cevherde gerçekleşen sürekli ve daimi başkalaşmaya, yeniden yaratılış ismini vermektedir.¹⁸⁸

Vahdet-i Vücut, Konevî düşüncesinde ulaşılan son noktadır. Konevî'ye göre en nihai ve temel gerçek Allah'ın yegâne ve gerçek varlık olduğu O'nun dışındaki her şey ise ancak Allah sayesinde var olan göreceli varlıklar olduğudur. Allah onları sebepler vasıtasıyla veya doğrudan var etmiş ve onlarla irtibatı da kendilerini var ettiği tarzda devam eder. Konevî kelamcılarının görüşüne yaklaşarak, sebeplilik ve vasıta fikrini bir anlamda vesile derecesine indirir ve Allah'ın her şeydeki gerçek ve etkin fail olduğu düşüncesine ulaşır. Böylelikle mutlak varlık Allah, aynı zamanda mutlak fail ve yaratandır. Allah'ın gerçek fail olması, Onun yaratmayla ilgili isimleriyle birlikte özellikle cevher-araz tartışmalarında bilinen el-Kayyum ve el-Hayy isimleriyle ilgilidir. Konevî'ye göre Allah el-Hayy ve el-Kayyum'dur. Bunun anlamı O'nun her şeyi var eden ve ayakta tutan olduğudur. Bir an bile varlıklardan yardımını çekse her şey yok olurdu. Bu durumda Konevî'nin vahdet-i vücut görüşünün en iyi ifadelerinden birisi, Allah'ın her şey ile beraber olmasıdır.¹⁸⁹ Senin kendini bilmen, her şeyi bilmenin aynıdır; çünkü hiç bir şey senin dışında değildir.¹⁹⁰ Hakk, ilmi her şeyi ihata ettiği ve her şeyin kaynağı olduğu için, sonsuzu bilir; zatını bilir, zatını lazımını ve lazımının lazımını, çoğul ve tekil, icmal ve tafsil olarak sonsuza kadar bilir.¹⁹¹

Çokluğun da, kendine özgü bir birliği vardır. Bu birlik külli ve bütün oluşu açısından bütünün birliğidir. Varlıkta esas olan birliktir. Çokluk ise ancak nispi ve izafi bir varlığa sahiptir.¹⁹² Buna göre her şeydeki birlik, Allah'ın birliğinin

¹⁸⁷ Konuk, age., c.II, s.15

¹⁸⁸ Afifi, age., s.252

¹⁸⁹ Demirli, agm.,s.71

¹⁹⁰ Konevi, İlahi Nefhalar, s.56

¹⁹¹ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.27

¹⁹² Konevi, İlahi Nefhalar, s.73

ve tevhidin anlaşılmasının yegâne vasıtasıdır. Hâkk'ın birliği, herhangi bir muvahhidin birleşmesi değildir ki Hâkk'ın birliği meydana getirmiş bir şey olsun; çünkü Hâkk'ın kühü, kendiliğiyle ve kendisi için birdir, mutlak birliği de kendi zatından kaynaklanır.¹⁹³ Konevî, bir ve çok ilişkisini açıklarken kavramsal düzeyde filozoflarla yakın iken, mümkün ve varlık silsilesindeki unsurların işlevini tanımlarken kelamcılara yaklaşır.¹⁹⁴ Konevî'nin vahdet-i vücud terimine yüklediği gerçek anlam Allah'ın eşya ile her an beraber olmasıdır.

Allah-Kainat arasındaki yaratılış sürecini ifade eden başlıca görüşlerden birisi de, Allah'dan alemin belirli bir taşma ile meydana geldiğini ve bu ilişkinin sürekliliğini ileri süren sûdurcu anlayıştır. Kâinatı oluşturan ruh ve gölgelerin tümünün, ilahi cevherin bir yayılması, bir cereyanın neticesi olduğunu, bununla birlikte, o cevherin bir parçasını teşkil ettiğini kabul eden görüşlere felsefe ıstılahınca tecelli veya sûdur mezhebi denir. Bu görüşe göre, güneş ışığın kaynağı olduğu gibi, varlıkların menşei de, Cenab-ı Hakk'tır. Işık ve sıcaklık yaymakla güneşin nasıl cevherinden bir şey eksilmezse, eşyanın ortaya çıkması ile de Hâkk'ın zatının cevherinden bir şey eksilmez.¹⁹⁵ Bu sistemde, Bir'den veya İlk varlıktan öncelikle ilk akıl sûdur eder. Bu ilk akıl, kendisini ve el-Evvel'i düşündüğü için, kendisinden nefsi çıkar. İlk akıldan ikinci akıl çıkar. Böylece bir mertebede edilgen olan, diğer mertebede veya alt mertebedekine göre daha etkin olmaktadır. Böylece her şey bir silsile sonucu Tanrı'dan meydana gelmiş olmaktadır. Konevî, silsile veya vasıtalar yoluyla Tanrı'dan sûdur edişi kabul eder. O şöyle der: Bir'in Bir'den başkasını izharı mümkün olmadığı için, vahdet-i vücud'u itibariyle Hakk'tan sadece "Bir" sadır olur. Bize göre o Bir, var olan ve ezeli ilmin var olacağına hükmettiği var olmayan şeylerin hakikatlerine feyiz veren Vücut-i Amm'dır. Bu varlık, akılcı filozofların zannettiğinin aksine ilk akıl diye isimlendirilen ve yüce kalem ile diğer varlıklar arasında müşterektir.¹⁹⁶

İbn-i Arabî ise yaratılışı insan sesinin ağızdan çıkışına benzetmiştir. Nasıl daha henüz ayrışmamış durumdaki kelimeler insanın nefesiyle ayrışır ve farklı farklı ortaya çıkarsa, tıpkı bunun gibi Rahman'ın Nefes'i, yani Rahman ve

¹⁹³ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.187

¹⁹⁴ Demirli, Sadreddin Konevî de Bilgi ve Varlık.,s.356

¹⁹⁵ Kam, age., s.88

¹⁹⁶ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.23

Rahimliği içinde ele alınan Allah'ın Nefesi de alfabenin harfleriyle sembolize edilen ana imkânlarla var oluş kazandırır. Yine nasıl insan nefesi büzülme ve genişleme çevrimi içinde çıkıyorsa, kâinat da aynı çevrimin birbirini bütünleyici aşamalarından geçmektedir. Her an yok edilmekte ve iki aşama arasında bir zaman ayrımı olmaksızın bir sonraki anda yeniden yaratılmaktadır. Büzülme aşamasındayken her an İlâhi Zata dönmekte ve genişleme aşamasında da ortaya çıkıp dışlaşmaktadır. Kâinat, sufilerin “tecellide tekrar yoktur” sözünde de ifadesini bulduğu üzere, özdeş tekrarlardan geçmeden her an yenilenen bir tecelli, İlâhi Zat'ın tecellisidir.¹⁹⁷

Filozoflar Tanrı'dan ilk çıkan şeyi “ilk akıl” diye isimlendirmişlerdir. Fakat Konevî'ye göre bu büyük bir hatadır ve Tanrı'dan ilk çıkan şey kesinlikle, Vücut-i Amm (genel varlık)'dır.¹⁹⁸ Bir şey kendisine nakız ve zıt bir şeyi meydana getirmez ve böyle bir şey kendisinden sadır olmaz. Ayrıca, herhangi bir şeyden bütünüyle kendisine benzeyen bir şey de meydana gelmez. Aksi halde varlık, bir hakikatte ve mertebede aynı tarzda iki defa zuhur etmiş olurdu. Bu da meydana gelmiş bir şeyi tekrar üretmektir (totoloji). Bu da faydasız ve anlamsız olduğu için imkânsızdır. Hakiki fail olan Allah abesle iştilal etmekten münezzehtir.¹⁹⁹ Bir'in birden başkasını izharı ve yaratması mümkün olmadığı için Vahdet-i Vücut'u itibariyle Hâkk'tan ancak bir sadır olur. Söz konusu bir, var olanların hakikatlerine ve bunlardan ezeli ilmin var olacağına hükmettiği var olmayan şeylere yayılan Vücut-i Amm'dır (genel varlık).²⁰⁰

Tanrı'dan sadece bir şey çıkar, o da genel varlık tecellisidir. İşlevi ise, bütün varlıkların Tanrı ile doğrudan irtibatını sağlamaktır. Konevî, alemin Allah'tan belli bir süreçte sûdur ettiğini belirtirken İslam filozoflarından öğrendiği sûdur'a yaklaşırken, süreci izah ederken ve bu noktada mutlak fail Tanrı anlayışını işlevselleştirirken esas olarak kelamcılara yaklaşır.²⁰¹

¹⁹⁷ Nasr, age., s.125

¹⁹⁸ Konevî, Yazışmalar, s.72

¹⁹⁹ Konevî, Vahdet-i Vücut ve Esasları, s.38

²⁰⁰ Konevî, Vahdet-i Vücut ve Esasları, s.95

d. Rû'yetullah

Rû'yetullah, Allah'ın ahirette görülmesi problemi olarak ortaya çıkan, kelim ilminin belli başlı meselelerinden birisidir. Ehl-i sünnet alimleri yüce Allah'ın ahirette gözle görülebileceğini iddia ederek, Kıyamet Suresinin, 22 ve 23. ayetlerini delil olarak gösterirler. Bu ayet-i kerime'de Allah teala şöyle buyurur: o gün yüzler ışıltı ışıltı parlar. Rablerine bakıp dururlar. Mu'tezile'ye göre ise Allah'ın ahirette görülmesi imkânsızdır. Çünkü onlara göre Allah cisimlere benzemez. Gözle görülen bir şey bir bakıma cisimlere benzemiş olur. Bu ise Allah için imkânsızdır. Onlar ise; “gözler onu idrak edemez; O ise bütün gözleri idrak eder”²⁰² ayetini delil olarak gösterirler.²⁰³

Konevî ise bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder: Takyit ehlinden bazıları ru'yeti kabul ederler ve Hz. Peygamber'in; ”Rabbinizi dolunay halinde hilali gördüğünüz gibi göreceksiniz”²⁰⁴, ifadesiyle belirttiği hususu dile getirmişlerdir. Onlardan bazıları ise böyle bir şeyi reddetmekle haklıdır; onların delili, Hz. Peygamber kendisine “Rabbini gördün mü?” diye sorduklarında “nurani idi, nasıl görürüm” diye cevap verdiği hadistir. Böylelikle bir şeyi kabul eden ve reddeden iki ayrı kişi, akidelerin sınırlılığı nedeniyle doğru söylemişlerdir. Hakk zahirdir, zahir olanın görülmemesi söz konusu değildir, şu halde Hakk görülür ve müşahede edilir. Bu kişi doğru söylemiştir. Çünkü Hakk her şeyi ihata etmiş ve her şeyi görmektedir. Başka birisi de Hakk batındır, batın ise zuhur etmez diye iddia ederse, o da doğru söylemiştir. Çünkü Allah Teala “Gözler onu idrak edemezler”²⁰⁵ diye buyurmuştur. Binaenaleyh Hakk bu açıdan müşahede edilemez ve görülemez.²⁰⁶ Ayrıca Peygamber Efendimize “Rabbini gördün mü?” diye sorulduğunda; “O’nu nurani olarak gördüm” diye buyurmuş, bir başka mahalde ise; “Rabbimi en güzel surette, sakalsız bir genç suretinde gördüm” buyurmuştur.²⁰⁷ Bu durumda Konevî'ye göre her iki durumda mümkündür. Müşahede sahibine göre,

²⁰¹ Demirli, Sadreddin Konevî de Bilgi ve Varlık., s.318

²⁰² En'am Suresi, 6/103.

²⁰³ Işık, Kemal, Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri, A.Ü.İ.F. yay., Ankara, 1967, s.73-74

²⁰⁴ Buharî, Rikak, 52, Ezan, 129; Müslim, Zühd, 16

²⁰⁵ En'am suresi,6/ 103

²⁰⁶ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.233-234, ayrıca bkz. Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.29

²⁰⁷ Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.46

Hakk'ın ahirette görülmesini kabul eden Eşarîler ile bunu inkâr eden Mutezile'nin görüşleri doğrudur.²⁰⁸

Hız. Peygamber, cennet mensuplarını güneş ve ayı görmeye benzeyen Hakk'ı görmelerine işaret ederek, cennettekilerin Rablerini göreceklerini ve Rableriyle aralarında sadece Adn cennetinde zatı üzerindeki Kibriya örtüsü bulunacağını haber vermiştir.²⁰⁹

Şu halde anlaşılıyor ki; Konevî'nin burada bahsettiği ru'yet, İslam akidelerine uygun olarak ancak ahirette vuku bulacaktır. Nitekim Konevî'ye göre Ehl-i Hakk yani sufiler nazarında Tanrı'nın bir şahıs olarak görülmesi mümkün değildir. Fakat sufiler arasında yinede Tanrı'ya mazhar gözüyle şahit olan ve mümkün varlıkların "ayn"larını ilahi vücudun ayansında apaçık görenler de mevcuttur. Bu gibi kimseler, Tanrı'yı Zat değişmezliği hususunda mukaddes ve kuddûs olarak görür. Mesela güneş ışınlarının billur parçaları üzerinde yansımaları ve ayrı ayrı renklerde görünmeleri de böyledir. Konevî bu benzetme ile Tanrı'nın daha dünya hayatındayken bazı sufilere görüldüğünü kabul etmiş oluyor. Şu farkla ki, bu görüş (ru'yet) bir sureti olmayan Tanrı'yı sadece varlık nesnelere tecelli eden bir vücud olarak görmekten başka bir şey değildir.²¹⁰

III. İNSANIN FİİLLERİ

a. İnsan'da İrade ve Akıl

İnsan'da irade denilince akla gelen önemli iki kavram kesb ve irade kavramlarıdır. Kesb, yarar sağlamaya ve zararı uzaklaştırmaya yönelik fiildir. Allah'ın fiili kesb olarak nitelenemez, çünkü O, yarar sağlamak ve zararı defetmekten uzaktır.²¹¹ İrade ise, herhangi bir şekilde kendisinden fiil vuku bulan bir hali canlıya gerektiren sıfattır. Gerçekte irade daima ma'duma(yokluk) taalluk eder. Zira O, herhangi bir işin meydana gelmesi ve vücud bulmasına tahsis edilmiş bir sıfattır.²¹²

Maturidîler insanda meydana gelen fiili ikiye ayırırlar. Birincisi Allah'ın kulda, kendi iradesi ve fiili olmadan, yarattığı fiildir, titreme hastalığına

²⁰⁸ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.126

²⁰⁹ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.63

²¹⁰ Keklik, age., s.132

²¹¹ Gölçük, Şerafeddin, Bakıllanî ve İnsanın Fiilleri, T.D.V. yay., Ankara, 1997, s.188

yakalanmış insanın durumu gibi. İkincisi, Allah Teala'nın kulda, kendi kudret, irade ve ihtiyarıyla yarattığı fiildir, ihtiyari hareketlerimiz gibi. Kısacası insanın fiili yaratma değil, kesb olarak adlandırılır; Allah'ın fiili ise kesb değil, yaratma(halk) olarak adlandırılır.²¹³ Eş'arilere göre ise insanın fiilinin dört unsuru vardır; önceden varolan yaratılmış irade, yaratılmış bir güç, sona ermiş bir iş ki, güçle iş aynı anda bulunur, kudretle fiil arasındaki bağlantı. Kesb bu bağlantı olmaktadır.²¹⁴ Mu'tezile ise Allah'ı bir yana bırakarak, insanın fiillerinin kendisi tarafından takdir edilip yapıldığını iddia eder.²¹⁵

Konevî ise kelamcılar gibi bu tartışmalara girmez. Dilediğini, istediğini gibi yapan yalnızca Allah'tır ve insanın iradesi sınırlıdır. Tüm varlıklar O'nun hükümdarlığı altında olduğuna göre Allah, kulları üzerinde dolaylı bir cebr sahibidir. İnsan ise Allah'ın iradesi söz konusu olduğunda kendi iradesini yok saymalı ve Allah'ın kendi hakkında takdir ettiği şeylere razı olmalıdır.

Konevî'ye göre insan her şeyde olduğu ve bu varlık dairesinde Allah'a bitişen nokta sayıldığı için, iyilik ve güzellik prensibi olan ilahi irade karşısında insan iradesi bahis konusu olmamalıdır. Çünkü O herkesin iradesinden ayrı bir irade sahibi değildir; aksine O rabbinin iradesinin ve diğer sıfatlarının aynasıdır. Konevi bu hususta bir insanın irade ve ihtiyarını terk edip, Allah'ın onun için dilediklerinin gerçekleşmesini beklemesinin kulluk için gerekli olduğunu söyler. Zira buradaki söz konusu irade Hakk'ın iradesinden diğer sıfatlarından farklı değildir.²¹⁶

Kutsi bir hadiste Allah'ın kelamını bize haber veren Hz. Peygamber de, hadisin sonundaki şu ifadesiyle buna işaret etmiştir: “Kim hayır bulursa Allah'a şükretsin kim de kötülük görürse sadece kendi nefsinin kınasın.” Ayrıca Hz. Peygamberin Rabbine hitap ederken buyurduğu; “Rabbim hayır sendedir, kötülük ise sana ulaşmaz²¹⁷” hadisi de bu meseleyi işaret etmektedir. Allah Teala'nın; “sana isabet eden her hayır Allah'tan, her kötülük ise kendindedir”²¹⁸ ayet-i kerime'si

²¹² Gölcük, age., s.67

²¹³ Es-Sabunî, Maturidîyye Akaidi, s.136

²¹⁴ Gölcük, age., s.194

²¹⁵ Gölcük, age., s.193

²¹⁶ Konevi, Vahdet-i Vücut ve Esasları, s.54

²¹⁷ Müslim, Müsafirîn, 201, Nesaî, İftitah, 17

²¹⁸ Nisa suresi, 4/ 79

kitap ve sünnette tekrar edilen pek çok ifade münevver akıl sahiplerinin, sahih zevklerin ve temiz ruhların erbabı olan kimselerin elde ettiği bilgiler bu görüşü teyit etmektedir.²¹⁹

Allah'tan başka hiç kimse dilediği her şeyi yapamaz. Binaenaleyh sınırlanma ve engellenme kulun bir özelliğidir. Kul sınırlanma özelliklerinden çıkıp istediği gibi davranma özgürlüğü elde etmek isterse hakkın Rabb'lık sıfatına ortak koşmaya yeltenmiş, büyüklüğüne sataşmış olur.²²⁰

el-Cebbar kullarını ihtiyar ve zorunlulukta zorlayan kimse demektir. Çünkü onlar O'nun egemenliğinde bulunmaktadır. Cebr zorlamak anlamında olabileceği gibi işleri ıslah etmek anlamında da olabilir; ya da cebr azmetmek anlamında da olabilir. Cebr iki türdür. Doğrudan ve dolaylı cebr. Buna göre doğrudan cebr bütün nefisler üzerine hükümler olan azamet özelliğiyle bezenmektir. Dolaylı cebr ise yaratıkların yaratıklardaki cebridir.²²¹

b. İnsan-ı Kâmil

İnsanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması itibariyle, O'nun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan hazarat-ı hams ve meratib-i vücudu kendisinde toplayan kişiye insan-ı kâmil denir. İnsan-ı kâmil anlayışının hazırlayıcısı Hallac-ı Mansur olmuş, İbn-i Arabî'de ise tamamlanmıştır. İbn-i Arabî'ye göre kâinat ilk önce ruhsuzdu. Tıpkı cilası vurulmamış bir ayna gibiydi. Âdem bu cilasız aynanın cilası ve ruhu olmuştur. Ona göre insan, ilahi isim ve sıfatların, bütün kemallerini aksettiren cismi, büyük âlemin cisminden küçük olsa bile, insan büyük âlemin bütün hakikatlerini kendinde toplamaktadır. İnsan-ı kâmil, Allah'ın bütün isimlerini bilen tek varlıktır. İnsan-ı kâmil, maddi ve manevi bütün kemal mertebelerini kapsamaktadır.²²² İnsan-ı kâmil anlayışı İbn-i Arabî'den sonra ise onun takipçisi Konevî tarafından geliştirilmiş, olgunlaştırılmış ve zirve noktasına çıkarılmıştır.

Konevî'ye göre; İnsan-ı Kamil yalancılara yalanının, saygısızların sahtekârlıklarının ve başarıya ulaşanların doğruluklarının kendisinde ortaya çıktığı kimsedir. Kâinatın yaratıcısı rahmeti olan ve her şeyi kuşatan Allah, böyle bir

²¹⁹ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.14-15

²²⁰ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.95

²²¹ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.55-56

²²² Yılmaz, age., s.307-308

insanda tecelli eder. Yine iyinin güzelin ve mükemmelin kaynağı olan Allah kâinatta bu sıfatıyla tecelli etmektedir. Bu sıfatlar aynı zamanda İnsan-ı Kâmil'in sıfatları ve işleridir.²²³ Şu halde, ahlaksızlık, kötülük ve çirkinlik ancak hayali şeylerdir. Çünkü fizikte gerçek olan ışıktır; karanlık ise ışığın yokluğundan ibarettir ve hakiki değildir. Zira Allah ancak iyinin ve güzelin kaynağıdır. İnsan-ı Kâmil'in de içinde bulunduğu her şey güzeldir.²²⁴ İnsan mertebesi açısından insandan amaçlanan şey kemâl'dir.²²⁵

İnsan olması cihetinden her insanın kendisine ait bil-kuvve ve bil-fiil cem'iyeti vardır. Bir şahsın cem'iyet hükmü umumi; fiil, infial, tafsil ve icmal olarak bütün eşyayı tam olarak kapsar ise, insan-ı kâmil diye isimlendirilen kimsedir.²²⁶

İnsan-ı Kâmil'in alametlerinden biri her mevcudun kadrini bilmektir. O, her şeyi Allah katında hakkıyla idrak eder ve böylelikle ona hakkını verir; her mevcuda öyle muamele eder ki, şayet Hakk zatıyla zuhur edip bütün varlıklara umumi tecelli etmiş olsaydı, her mevcuda gerçek insanın yaptığı muamelenin aynısını yapar, her birisini insan-ı kâmilin yerleştiği mertebeye koyardı. İnsan-ı kâmilin başka bir alameti de, hüküm verdiği konuda isabet etmesi ve kendiliğinden bir şeyi kendisine izafe etmemesidir. İnsan-ı kâmil, Hakk'ın kendisine imkân verdiği konuda tasarruf eder, bu tasarruf ise hak sahibi veya malik olarak değil, sadece Hakk'ın naibi olarak ve edeplice yerine getirilir. İnsan-ı kâmil, zahiri veya batını vasıtasıyla Allah'tan ilim alan herkesin ilim aldığı kaynağı; bu kaynağı nasıl istinat ettiğini, buradan elde ettiği ve elinde kalan şeyleri bilir.²²⁷ İnsan-ı kâmilin başka bir alameti de, dilediği insanlarla bir araya gelebilmesidir. Bu insanlar, Allah böyle bir şeyi belirlemişse, ölü veya diri olabilirler. İnsan-ı kâmil, ölü bile olsa, birisiyle bir araya gelmek isterse, o şahsın kabz edildiği makama ve yerleştiği berzaha bakar.²²⁸ İnsan-ı Kâmil'in özelliklerinden birisi, Hakk'a naiplik, kendi

²²³ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.202

²²⁴ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.205

²²⁵ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.169

²²⁶ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.126

²²⁷ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.202- 203

²²⁸ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.205

döneminde Hakk'tan halkına ulaşacak şeyler için Hakk ve diğer varlıklar arasında vasıta olmasıdır.²²⁹

Alemde ölen her insanı Hakk, bir insan vasıtasıyla öldürür; başka bir ifadeyle, Hakk o insanın ölüm sebebini, uzak yada yakın olsalar da, başka bir insan yapar. Kamil ise böyle değildir, çünkü Allah'tan başka hiç kimse ona güç yetiremez; onun ölümü de Hakk'ın iradesiyle gerçekleşir.²³⁰

Bütün itidal mertebelerinin, yani manevi, ruhani, misali, melekûtî, hissi, tabii ve unsuri mertebelerin hükümleri arasında tenasüp meydana gelip, mertebelerden birisi, hükümlerini kendi hükmü altında yok edecek şekilde diğer mertebeler üzerine ezici bir baskınlığa sahip olmazsa; bütün hükümler sapmamış temiz bir insanın ve zikrettiğimiz hale uygun temiz bir kadının nikâhında temiz bir mahalde bir araya gelip, temiz ve mutedil gıdalarla beslendikten sonra insan-ı kâmil'in sureti zuhur eder.²³¹ Kamil, kırk ya da kırk birinci yaşının ilk gününde ya da ilk saatinde ya da ilk senesinde yaratılışının kemaline ulaşır. Bazen ise, bundan önce nispi bir kemale ulaşabilir; şu anlamda ki o, belirtilen tarzdan farklı olarak yaratılışın veya yaratılışların kemali olan veya başkalarına nispetle kemal sayılan bir dereceye ulaşmıştır. Kâmilin seyri ise; çeşitli türlerde gerçekleşir. Bunlardan birisi, felek suretinde olmaksızın, ruhani seyirdir. Bu seyir, “zat gayb”ı mertebesinden “amâ” mertebesine, oradan “kalem-i a'la” mertebesine, sonra “levh”e, sonra hükmünün cisimlerde zuhuru açısından tabiat mertebesine ulaşan emre girmesi haldir.²³²

Konevî'nin sistemi içinde İnsan-ı Kamil den anlaşılan da Allah'a layıkıyla kul olan insandır. Allah İnsan-ı Kâmil'i, ruhu, sureti ve mertebesi itibariyle bir bütün olarak kendisine tam ve kâmil anlamda delalet eden eksiksiz bir delil yapmıştır.²³³

Kamillerden cennetlere ancak ona münasip kısımları girebilir, çünkü cennet, insan-ı kamili sığdıramayacağı gibi, cennetten başka alemler de onu sığdıramaz. Bilakis kâmilin cennete yerleşen yönü, cennet mertebelerine uygun

²²⁹ Konevi, İlahi Nefhalar, s.114

²³⁰ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.185

²³¹ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.55

²³² Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.150

²³³ Konevi, Fatiha Suresi Tefsiri, s.249

yönüdür.²³⁴ Binaenaleyh onlar, her ne kadar diledikleri mazharlarda tezahür etseler bile, efendileri gibi, münhasır olmaktan, sınırlanmaktan, mekânlardan ve zamanlardan münezzehtirler; hatta söz konusu bu kâmiller, nerede olursa ya da neredeliğin ve mekânın bulunmadığı yerde Hâkk ile beraberdirler. Kuşkusuz ki, onlar için ne sonralık, ne perde, ne ziyaret için hareket etmek ya da herhangi bir vaktin ya da bir ismin veya sıfatın hükmünün başlangıcı veya bitmesi söz konusudur.²³⁵

İnsan-ı Kamil'in zıddı ise perdeli insandır. Kamil, bazen şefkatle perdeli için gizlice göz yaşı döker; halbuki perdeli, açıkça kamil ile alay eder ve dalga geçer. Kamil, perdeli insanı Allah ile ve kendisiyle arasındaki muhabbet ve maksatlarının gerçekleşmesi için gayret gösterir, buna karşın perdeli, onu düşman görür ve böyle yaptığının farkına bile varmaz.²³⁶ Hakk, bir şeyin O'nu perdelemesinden veya O'nu açığa çıkarmasından münezzehtir. İnsanlar, kendi tabii ve diğer halleriyle ve Allah hakkındaki kendilerine ait zan ve inançları sebebiyle perdelenmişlerdir.²³⁷

IV. KAZA VE KADER

a. İnsanın Kaderi

Eş'arilere göre Kaza; yaratma, hüküm verme, haber verme manalarına gelir. Buna göre Kaza Allah'ın ezeli karar ve hükmüdür. Bu Allah'ın iradesine göre bütün varlıklar için geçerlidir. Bu ezeli hüküm zamanla gerçekleşir. Kader ise, her şeye ait özel hüküm ve karardır. Varlıkların birer birer yokluktan varlığa geçmeleridir. Maturidîler ise Eş'arilerin verdikleri manaların tersini Kaza ve Kader'e veriyorlar, böylece Eş'arilerdeki Kaza Maturidîlerde Kader oluyor, Kader de Kaza şeklini alıyor.²³⁸ Mu'tezilîler ise ma'siyetler (insanın isyanı veya işlediği günahları) O'nun kaza ve kaderiyle değildir demiştir. Ehl-i Sünnet'e göre ise Allah Teala'nın yaratması ve iradesiyle vücut bulan her şey O'nun kaza ve kaderine bağlıdır.²³⁹

²³⁴ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.183, ayrıca bkz. Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.86

²³⁵ Konevî, Vahdet-i Vücut ve Esasları, s.86

²³⁶ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.201

²³⁷ Konevi, Tasavvuf Metafiziği, s.168

²³⁸ Gölçük, age., s.220

²³⁹ es-Sabunî, age., s.155

İbn-i Arabî'ye göre; Kaza-yı İlahi, Mübrem ve Muallak olarak iki türdür. Kaza-yı Mübrem kayıtsız, şartsız gerçekleşmesi gereken kazadır. Buna ne dua ne de tedbirler engel olur. Kaza-yı Muallak ise, çeşitli şartlara bağlı olarak ortaya çıkan kazadır.²⁴⁰ İbn-i Arabî, kader görüşünde; “insan fiilini yapma istidadına sahiptir, fakat fiilini o yapmaz, insanı ve bütün fiillerini yaratan Allah yapar” diyen Eş'ariler'in görüşlerine yatkındır.²⁴¹

Konevî'ye göre mukadderat iki çeşittir. Birincisi; külli şeylere ait iken, ikinci türü tafsili-cüzi şeylere aittir. İnsanla ilgili külli şeylerin dört tane olduğunu bizzat Hz. peygamber haber vermiştir. Bunlar rızık ve ömür; ahiret hayatında ise şakilik ve saadettir. Tafsili-cüzi şeyler ise sınırlı olmadıkları için tam olarak zikredilmemiştir. Ayrıca bunların bir kısmının insan için tezahür etmesi ve ortaya çıkması bazı şart ve sebeplere bağlı olabilir; bazen dua, kesb, çaba ve gayret, bu sebepler ve şartlardan birisi olabilir. Başka bir ifadeyle önceki dört şeyin aksine bunların meydana gelmesi, söz konusu şart veya şartlara bağlı olabilir. Çünkü bu dört meselede insan veya başka bir şeyin çabasının gayretinin ve niyetinin hiçbir katkısı olamaz, aksine bunlar bilinenlere ilişmesinin gerektirdiği şekilde Allah'ın hükmünü sabit ezeli ve ebedi ilmüne bağlı olan kaza ve kaderinin bir neticesidir.²⁴²

Hz. Peygamber'in; “Allah, yaratıklarının kaderlerini onlar yaratmadan önce Zikir'de yazmıştır”, ”Muhakkak ki Allah, yarattıklarının kaderlerini, onları yaratmadan bin sene önce yazmıştır. Bu, arşın üzerinde kendi yanındaki bir kitaptadır.” gibi ifadeleri de kaderin varlığına birer delildir.²⁴³ Enes b. Malik, Hz. Peygamber'e hizmet ettiği on sene zarfında kendisine hiçbir zaman yaptığı şey için “şunu niçin yaptın” ya da yapmadığı bir şey için de “şunu niçin yapmadın” demediğini rivayet etmiştir. Hz. Peygamber sadece, “takdir edilmiş olsaydı, gerçekleşirdi” derdi.²⁴⁴

Hakikati açısından varlıkta bağımsızlık sadece Hakk'a aittir. Çünkü gerçekte O'ndan başkasının varlığı yoktur, O'ndan başka yaratıcı yoktur.²⁴⁵ Konevî, başka bir ifadesinde Allah'a dua ve münacat ederken şu ifadeleri

²⁴⁰ Konuk, age., c.I, s.22

²⁴¹ Afifi, age., s.253

²⁴² Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.92-93

²⁴³ Konevi, İlahi Nefhalar, s.26

²⁴⁴ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.53

²⁴⁵ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.171

kullanmaktadır: Senin gördüğün ve irade edip bana izafe ettiğinin dışında, ben kendim için hiçbir fayda ve zarara muktedir değilim.²⁴⁶ Hak, olacak şeyleri önceden bilir, çünkü o, o şeyi sabitlik halinde bilmektedir. Var olan şeylerin mertebesinde sadece sübut mertebesindeki a'yan'da sabit olanlar gerçekleşebilir. Fakat Hak, yaratıklarına karşı kesin delilini gerçekleştirmek için imtihan ve denemeyi gerekli kılmıştır. El-Habir ilim ve hıbra sahibi demektir. Hıbra, denenmeden sonra gerçekleşen ilimdir.²⁴⁷

Konevî; “Kaderiye, bu ümmetin Mecusileridir” diyerek kaderi inkâr eden fırkayı bariz bir şekilde tenkit etmektedir.²⁴⁸

Konevi'ye göre; Kaderin sırrı izah edilebilirse de bu ancak tarikat büyükleri ve tevhid ulemasının anlayabileceği bir sırdır. Fakat avam tabakasının ulaşabileceği kitaplarda bu sırrın ifşa edilmesi sakıncalıdır.²⁴⁹

b. Rızık

Ehl-i Sünnet'e göre; insanın yediği her şey ister helal olsun, ister haram olsun, onun rızıkıdır. Mu'tezile'ye göre ise haram rızık değildir.²⁵⁰

Konevî ise bu tartışmaya girmez ve konuya farklı bir bakış açısı kazandırır. Er-Rezzak'ın yarattıklarını rızıklandırmasında onların iman veya küfür içinde bulunup bulunmamaları mühim değildir. Rızık iki türdür; suri ve manevi rızık. Suri rızık cisimlerin ayakta durmasını temin eden rızıklardır. Manevi rızık ise ruhların ayakta durmasını sağlayan rızıktır.²⁵¹

Hz. Peygamber; “Kul işlediği günahattan dolayı rızıkından mahrum kalır” buyurmaktadır. Mahrumiyet, manevi ve ruhani rızıktan olabileceği gibi, bazen de maddi-zahiri rızıktan olabilir.²⁵²

Ruhların ve kalplerin zikredilen şeylerden temizlenmesi manevi rızık artmasını ilahi ihsanları gerektiği gibi kabulü ve onlardan alınacak payı bollaştırdığı gibi aynı şekilde şekli -zahiri temizlik de maddi rızık artmasına sebep

²⁴⁶ Konevi, İlahi Nefhalar, s.52

²⁴⁷ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.112

²⁴⁸ Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.65

²⁴⁹ Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.62

²⁵⁰ es-Sabunî, age., s.151

²⁵¹ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.73

²⁵² Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.16

olur. Bunun nedeni ise mukaddimelerde zikrettiğimiz cismani-süretler aleminin varlıkta, hükümde ve özelliklerinde ruhlar alemine tabi olmasıdır.²⁵³

c. Ecel

Ehl-i Sünnet'e göre; maktul kendi eceliyle ölmüştür, onun başka eceli yoktur. Katil, katilin bir fiili olup onunla kaimdir, ölüm ise katilin fiili sonunda Allah Teala'nın icademesi suretiyle ölmüş kimse ile bulunan bir şeydir. Mu'tezile'ye göre ise; maktul eceli kesilmiş, ömrünü bitirememiş kişidir. Şayet öldürülmemiş olsaydı ömrünün sonuna kadar yaşayacaktı.²⁵⁴

Konevî ise bu noktada kişinin ömrünün belli olduğunu ve bu dünya hayatıyla sınırlı olduğunu söyleyerek Ehl-i Sünnet çizgisinde yer almıştır. O'na göre; insanın Allah'ın bildirdiği gibi iki ömrü vardır. Birincisi sonlu ömürdür. Bu ömür dünya hayatıyla sınırlıdır. Diğerisi ise sadece hakkın bildiği cennete veya cehennemde geçecek ahiret hayatına ait uhrevi-ruhani eceldir. İnsanın yaratılışına nispetle güneşin batıdan doğması, ruhun bedeni terk etmesinden kinayedir. Çünkü ruh bedenle beraber olduğu ve onu idare ettiği esnada bedende kaybolmuş ve bedeninin hükümleriyle bezenmiş özellikleriyle sınırlanmıştır. Binaenaleyh ölüm vaktindeyse ruh battığı yerden doğar.²⁵⁵

²⁵³ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.22

²⁵⁴ Es-Sabunî, age., s.153

İKİNCİ BÖLÜM:

SADREDDİN KONEVÎ'NİN NÜBÜVVET GÖRÜŞLERİ

I. PEYGAMBERLER VE ÖZELLİKLERİ

a. Resul ve Nebi Kavramları

Nebi, “tebliğ ve risaleti” ifade eder. Bu da nübüvvet sahibi demektir. Nebi; Resul, elçi, nübüvvet sahibi, fevkalade değerinde haber veren, doğruluğundan şüphe olmayan, haber veren, Allah'tan aldıklarını haber veren, tebliğ eden, peygamber gibi manalara gelmektedir.²⁵⁶

Resul ise; elçi, haberci, Allah'ın habercisi, gönderilen elçi, gönderilen kimse; risalet ve tebliğ sahibi, elçilik ve tebliğ vazifesini yerine getiren kimse; kendisini gönderenin haberlerini vermede doğru olan kimse, Allah'tan alıp insanlara verdiği haberlerinde doğru olan kimse demektir.²⁵⁷

Konevî'ye göre ise; Nebi lafzı, hemze ve hemzesiz olarak okunmuştur. Şayet kelime hemzeli ise, “nebee”den türetilmiştir ve “haber vermek” demektir. Hemzesiz olarak ise, “neba-yenbu”dan türetilmiştir ve “yükselmek” demektir.²⁵⁸

b. Nübüvvetin Nitelikleri

Allahın peygamberleri aracılığıyla bir şeyi helal veya haram kılması, sadece kullarına olan şefkatinden kaynaklanır. Bir şeyin helal veya haram kılınması insanların kalpleri ahlakları ve sıfatları hatta bunlara tabi olan bedenleri içinde ilahi bir tedavidir.²⁵⁹

Konevî'ye göre; Allah'ın Hz. Adem'i peygamber olarak seçmesi peygamberliğin kesbî olduğunu gösterir. Allah'ın el-Bais ismi ise ümmetlere peygamber gönderen demektir.²⁶⁰ Yine Konevî, Davut (a.s.) gibi diğer büyük Nebi

²⁵⁵ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.39

²⁵⁶ Özbek, Durmuş, Saduddin Teftazanî ve Nübüvvet Görüşü, Sebat ofset, Konya, 2002, s.97

²⁵⁷ Özbek, age., s.98

²⁵⁸ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.99

²⁵⁹ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.27

²⁶⁰ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.151

ve Resullerin Allah'ın bildirmesiyle kâmil olduklarını söyler.²⁶¹ Bu sözler de, Konevî'nin nübüvvetin çabalayarak kazanmak suretiyle kesbî olmadığını, bilakis Allah'ın bildirmesiyle yani vehbî olduğunu düşündüğünü gösterir. Nitekim hocası İbn-i Arabî de nübüvvetin kesbî olmadığını bir çok defalar açıklamıştır.²⁶²

Konevî'ye göre nübüvvetin bir sureti bir de ruhu vardır. Nübüvvetin sureti Teşri'dir. Teşri ise üç kısımdır. Birinci kısım, kendisi için tespit ettiği şeriat ile Allah' a ibadet eden herkese mahsustur. O kişi bu şeriat üzere süluk eder. Rabbine bu şeriat açısından ibadet eder. Şeriat tarikattır(yoldur). İkinci kısım belirli bir grubu irşat için gönderilen Resullere ait şeriattır. Buna göre bu durumdaki Resul'ün nübüvvetinin hükmü insanlar için bağlayıcıdır. Çünkü Resul ve elçi gönderildiği kimseler kendisi için tayin edilen şeriatte ortaktırlar. Fakat bu Resulün şeriatının durumu umumi değildir. Üçüncü kısım ise, Hz. Peygamber(s.a.v.)'in risaletidir. Çünkü O'nun risaleti vahyin bütün çeşitlerini ve her suretteki şeriati kapsayan bir risalettir. O'nun şeriatının durumu kuşatıcıdır, umumidir, sürekli ve belirli bir sonu yoktur. Hz. Peygamber'in şeriatının hükmü sadece kıyamet günü ortadan kalkar.²⁶³ Nübüvvetin ruhu ise kurbiyettir. Hakk'a yakınlıktır, semeresi safa ve tam olarak temizlenmek, bunun ardından ise sahih anlamda muhazat(paralellik)'in meydana gelmesidir. Bu muhazat, Hakk'ı bilmeyi, O'nu müşahede etmeyi, O'ndan bilgi almayı ve haber vermeyi gerektirir.²⁶⁴

Nübüvvet, nefislerin hallerini, ruhani saadetleri, manevi lezzetleri bildirir; vahiy ve gerçek keşif yoluyla Hakk'ın bildirmesi olmaksızın ümmetin kendi akıllarınca bilemeyecekleri şeylere yükselmeleri için himmetlere yardım eder.²⁶⁵

Nübüvvet; zarar ve menfaate tabi olan neticelerin bilgisini, bunlardan sonlu olanları ve herhangi bir müddet ile sınırlı olmayıp hakkında sona erer hükmü verilemeyenleri, gidişatı güzelleştirmek ve Hakk'ın dışındaki her şeye karşı zahit davranmakla huyları ıslah etmeyi öğretir.²⁶⁶

²⁶¹ Konevî, Vahdet-i Vücut ve Esasları, s.87

²⁶² Keklik, Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kainat ve İnsan, s.138

²⁶³ Konevî, Fatıha Suresi Tefsiri, s.386

²⁶⁴ Konevî, Fatıha Suresi Tefsiri, s.387

²⁶⁵ Konevî, Fatıha Suresi Tefsiri, s.388

²⁶⁶ Konevî, Fatıha Suresi Tefsiri, s.389

Konevî, peygamberlerin sayısı konusunda, yüz yirmi dört bin nebini geldiği yolundaki habere katılır.²⁶⁷

c. Peygamberlerin özellikleri

Peygamberler en üstün merteye ve derecelerin sahibidirler. Peygamberlerden aşağıdaki insanların birbirlerine karşı üstünlük ve dereceleri onların mertebelerine yakınlık ve uzaklıklarıyla bağlantılıdır. Peygamberler, hakkın naibleri, rahmetinin mahzarları, yaratıklarına rahmet göndermesinin sebebidirler. Onlar halka şefkatle muamele etmek üzere yaratılmışlar; onları irşat etmekle ve inkâr, cehalet ve şüphe karanlıklarından kurtarmakla memur; insanların doğru yola ulaşmaları konusunda en hırslı kimselerdir. Peygamberler tam basiret sahibidirler.²⁶⁸

Yaratıkların en temizleri resul ve velilerdir, çünkü onlar temizliklerini arttırır dururlar. Risalet, reaya arasından değil melikler arasından olabilir. Buna göre cisimlere üflenmiş ruhlar mukaddes bir asıldan olup, temizlik ve nezihlikle nitelenmiş olsalar bile kir tatlı suya acılık ve sertlik kazandırdığı gibi cisimlerin kiri onlara tesir eder.²⁶⁹

Peygamberlerin hile özellikleri yoktur, çünkü onlar açıklayıcı ve saadet yoluna yönlendirici olarak gönderilmişlerdir.²⁷⁰

Peygamberlerin varisleri alimlerdir. Bazı alimler nübüvveti zahirinden hüküm ve şeriat ilimlerine varis olurlar; bazı alimler, nübüvvetin batınından sır ve keşif ilmine varis olurlar.²⁷¹

Hz. Adem(a.s.), bütün sıfatları birleştiren merteye olan uluhiyet mertebesine sahiptir. Çünkü O, cemiyet ve ihatada ilk kemal sahibidir.²⁷² Nuh (a.s.), risaletin zuhurunun başlangıcı, onun hükmünü kabul eden ilk kişi ve işaret edilen tevhide insanları ilk çağıran kimsedir.²⁷³ Hz. İbrahim(a.s.) ilahi subuti

²⁶⁷ Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.40, ayrıca bkz. Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.122

²⁶⁸ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.55

²⁶⁹ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.152

²⁷⁰ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.229

²⁷¹ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.240

²⁷² Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.37

²⁷³ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.31

sıfatların hükümlerinin kendisiyle zuhur ettiği ilk ayna ve bunlar ile ahlâklanan ilk kimsedir, Hz. Peygamberimiz ise bunlar ile tahakkuk etmiştir.²⁷⁴

d. Ulû'l-Azm Peygamberler

Peygamberler, mertebe ve derecelerinin farklılığına göre, bazen birbirine karşı üstünlüklerine göre zikredilmişlerdir; bu üstünlüğe şu ayet ile işaret edilmiştir: “Bunlar Resullerdir. Onların bazısını diğerlerine üstün kıldık.”(Bakara suresi, 253)²⁷⁵

Resul ve nebiler risalet ve nübüvvetin aslında, bu sıfatı veya hali ihraz etmede eşittirler. Ancak Kur'an'da Allah'ın beyanıyla şahısları itibariyle birbirine üstünlükleri vardır. Buna göre Ulu'l-Azm peygamberler Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir.²⁷⁶ Fakat Konevî bu meseleye farklı bir bakış açısı getirmiş ve Ulu'l-Azm'ın tarifini şöyle yapmıştır: Kılıç ile gönderilen her peygamber, Hakk'ın halifesi ve büyük peygamberdir(ulû'l-azm). Çünkü insanların çoğu, ulû'l-azm deyimini manasını bilmez. Onlar, Allah'ın tebliğlerini ulaştırın ve gönderilmiş oldukları kimseleri imana zorlayan kimselerdir. Eğer bu kimseler direnirse, peygamberler onlarla savaşır. Bu tavır, risalette bulunmaz, çünkü herhangi bir resul risalet görevi ile gönderildiğinde, savaşmak ile memur değildir. Onun görevi sadece tebliğ etmektir. Hz. Peygamberimizin peygamberliğinin ilk zamanı böyleydi. Fakat daha sonra böyle olmamış, Hz. Peygamber, savaşmakla emrolunmuştur. Hz. Musa ve Harun (a.s.) da böyledir.²⁷⁷

Ayrıca Konevî, Halid b. Sinan adlı bir peygamber zikretmektedir. Hz. Halid b. Sinan kendisine karşı çıktıkları için, yaşarken kavmine nübüvvetinin hükmünü izhar etmemiş, öldükten bir sene sonra kabrini ziyaret etmelerini vasiyet etmiştir.²⁷⁸ Konevî'ye göre; Hızır(a.s.) da bir peygamberdir ve onun peygamberliğini kabul etmede görüş ayrılığına düşen kimseler perdeli olan insanlardır.²⁷⁹

²⁷⁴ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.38

²⁷⁵ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.118

²⁷⁶ Gölcük, Toprak, Kelam, s.332

²⁷⁷ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.139

²⁷⁸ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.144

²⁷⁹ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.151

e. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Üstünlüğü ve Hatm-i Nübüvvet

Hz. Peygamber, tahakkuk ve tahalluk (ahlaklanma) yönünden Hakkın bütün isim ve sıfatlarının mahzarı olsa bile, peygamberlik, insanları irşad ve onları kendisini elçi diye gönderen Hakka davet etmesinin bir gereği olarak, Hakkın kendisine en hakim ve galip olan sıfatı, hidayet ve el-Hadi ismidir.²⁸⁰ Son peygamber oluşu ile Hz. Peygamberimiz, kendisinde sona eren akl-ı evvel diniyle, İbrahim (a.s.)’in dinin birleştirmiştir. Böylece O, bütün ilahi ahlakların, manevi sıfatların aynası, mazharı ve hepsinin tecelligâhı olmuştur.²⁸¹

Hz. Peygamber(s.a.v.)’in birçok üstünlüğü vardır. Hz. Peygamber’e Cevami’ul-Kelim özelliği verilmiştir.²⁸² Hz. Peygamber, tam marifet ve müşahede sahibi olduğu için dualarının çoğu kabul edilmiştir.²⁸³ Her peygamber, bazı rahmet hükümlerinin mahzarı olarak gönderiliği için, risaleti de belirli bir grupla sınırlı onlarla mahsur kalmıştır. Hz. Peygamber ise rahmetin hakikatinin mahzarı olduğu için peygamberliği umumi olmuştur.²⁸⁴ Her peygamberin şeriatı rablık mertebesinin kuşattığı mutlak şeriatten bir parçadır. Hz. Muhammed’in şeriatı ise diğer bütün şeriatleri kuşatmış ve hepsinin zevklerini en yetkin anlamda şamildir. Bu da peygamberliğin ve teşriin sona erdiğinin bir delili olmuştur.²⁸⁵ Yine Hz. Muhammed(s.a.v); İbrahim, Musa, Davud ve İsa gibi peygamberlerin hakikatlerinin birleştiricisidir.²⁸⁶ Hz. Peygamber Efendimizin halleri, şeriatının hükmünün genelliği, risaletinin kapsamlılığı, kitabının geçmiş-şimdi ve gelecekteki kimselerin hallerini kuşatması açısından kuşatıcı ve ihata edicidir. Hz. Peygamber’in halleri, onların hepsinin özelliklerini, mertebelerini, hükümlerini ve fiillerini kendi arasında mücmel, ümmetinde ise tafsili olarak içerir.²⁸⁷

²⁸⁰ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.143

²⁸¹ Konevî, Fusûsü’l-Hikem’in Sırları, s.50

²⁸² Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.36

²⁸³ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.46

²⁸⁴ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.55

²⁸⁵ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.111, 188

²⁸⁶ Konevi, İlahi Nefhalar, s.87

²⁸⁷ Konevi, İlahi Nefhalar, s.91

f. Mucize ve Peygamberler

Mucize; peygamberin elinde, nübüvvet davasında doğruluğunu ispat için, Allah tarafından tabiat kanunlarına aykırı olarak yaratılan harikulade olay olup, başkaları tarafından benzeri getirilemez.²⁸⁸ Ehl-i Sünnet kalamcıları mucizeyi bir tasdik, teyid ameliyesi olarak kabul ederler ve onu nübüvvetin delili olarak benimserler.²⁸⁹

Konevî de mucizeyi bu şekilde kabul eder. Fakat O'na göre; peygamberlerin, inanmayan her bir fert için mucize getirme zorunluluğu yoktur. Hakk, peygamberlerine, söylediği ve haber verdiği her konuda mükellef her bir fert için mucize göstermesini veya mutlak delil ortaya koymasını emretmemiştir.²⁹⁰

Her Peygamberin mucizeleri de, ister bir tane olsun ister çok olsun, risalet ve nübüvvetinin Hakk'a istinat ettiği hükümlerden ibarettir. Her Peygamberin getirmiş olduğu mucize alemin esaslarından birisine aittir. Mesela; Nuh (a.s.) suya, İbrahim (a.s.) Kâbe'yi yapmaya, ateş ve unsur aleminde mucize gerçekleştirmeye tahsis edilmiştir. Musa (a.s.)'ın nübüvvet hükümleri; ateş, asa, ağaç, su, taş gibi mucizelerdir. Hud (a.s.) 'un mucizesi ise rüzgârdır. Hz. Peygamber (a.s.)'ın mucizesi ise kalam olmuştur. Hz. Peygamber efendimizin, kelama tahsis edilmesi, risalet ve peygamberliğinin umumiliği, bütün yeryüzünün O'na mescid ve toprağının da temiz kılınması O'nun ayrıcalıklarındandır.²⁹¹ Ay'ın yarılması mucizesi ise, peygamberlerin sonuncusu ve en camilik özelliğinin sahibi olduğu için, kuvvet ve ulvi özellikler açısından feleklerin en kapsamlısı olan feleklerin sonuncusunda tasarruf etmesidir.²⁹² Hz. İbrahim(a.s.)'in mucizeleri, kendisine bir veya daha fazla mucize verilen peygamberlerin mucizelerinden sayısal olarak fazla ve üstün olmuştur. Çünkü onun en büyük mucizesi, Kâbe'nin yapımının ona tahsis edilmesiydi.²⁹³ Ateşin Hz. İbrahim'e boyun eğmesiyle, o ateşe hükmetmiştir. Onun bir diğer mucizesi da ateşe hükmetmesidir. Hz. Musa'nın mucizeleri ise, Hakkın ona muhtaç olduğu şeyde, yani ateşte tecelli etmesidir; ayrıca, ağaç, asa ve kendisinden on iki pınarın çıktığı taş da, onun

²⁸⁸ Gölcük, Toprak, Kelam, s.370

²⁸⁹ Gölcük, Toprak, age., s.374

²⁹⁰ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.43

²⁹¹ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.149

²⁹² Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.151

²⁹³ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.153

mucizelerindedir. Hz. Musa'nın mucizelerinden biri de, başta suya atıldığında, kendisini kurtararak Hakkın kendisine suyu amade kılmasıdır. Daha sonra da, Firavun ve kavmi onu takip ettiklerinde de Hak, suyu Musa'ya boyun eğdirmiştir. Hz. İsa(a.s.)'nin ise; ölüleri diriltmek, çamurdan kuş yaratmak, ona üfleme, körleri iyi etmek ve insanların evlerinde yedikleri ve depoladıklarını bilmek ve gökten sofrayı indirmek gibi mucizeleri vardır.²⁹⁴

II. KUTSAL KİTAPLARA İMAN

a. Dört Büyük Kutsal Kitap

Kitaplar, esasta, cinsler gibi dört tanedir. Tevrat, İncil, Zebur ve hepsini birleştiren Kur'an. Kitapların ve içerdikleri şeylerin farklılığı, bu kitapların indirildiği ümmetlerin farklılığının ve peygamber olarak gönderilen kişinin onlara getirdiği şeylerin sırrına delalet eder ve ona açıklar.²⁹⁵

Konevî, Hz. Hasan(r.a.)'dan gelen şu rivayeti nakleder: Allah yüz dört kitap indirmiştir, yüzünü dört kitaba tevdi etmiş, bunların hepsini Kur'an'a, Kur'an'da bulunan şeylerin hepsini de Mufassal'a koymuş, Mufassal'ın hepsini de Fatih'a koymuştur.²⁹⁶

Hakk'ın bütün kitaplarda peygamberlerine hitabının tarzı, o peygamberin ümmetiyle irtibatı açısından Hakk karşısındaki halinin, ümmetinin de ortak olduğu açıdan Resul'ün halinin ifadesidir.²⁹⁷

Zebur'daki durum Kur'an'da olduğu gibidir. Yani bu mezmur olan emir ümmü'l-Kur'an ve levh-i mahfuz da taayyün etmesinden sonra yeryüzüne indirilmiştir.²⁹⁸

b. Kur'an-ı kerim

Aziz Kur'an, insan ile zuhur eden kemalin özelliklerinin açıklayıcısı olmuştur. Fatih'a suresi ise Kur'an'ın eksiksiz ve noksansız nüshasıdır.²⁹⁹ Kur'an

²⁹⁴ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.154

²⁹⁵ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.25

²⁹⁶ Konevî, Fatih'a Suresi Tefsiri, s.193

²⁹⁷ Konevi, İlahi Nefhalar, s.88

²⁹⁸ Konevi, İlahi Nefhalar, s.26

²⁹⁹ Konevî, Fatih'a Suresi Tefsiri, s.27-28

ihata edicidir. Ondaki herhangi bir kelimenin çeşitli manaları var ise, bütün bu manalar Hakk tarafından kastedilmiştir. Herhangi bir kimse Hakkın kelamına dair Kur'an'ın nazil olduğu dilin gerektirdiği bir şey söyleyip kesin kurallar da bununla çelişmezse, bu yorum haktır ve Allah'ın irade ettiği'dir.³⁰⁰

Kur'an, yarattıkların birbirleri ve Hakk ile olan görünür, görünmez, ilim ve ibadet düzeyindeki ilişkilerinin suretlerinin mütercimidir.³⁰¹

Kim Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna; O'nun katından indiğine, Allah katında taayyün etmeleri yönünden yaratıkların hallerini dile getirdiğine, Allah'ın yaratıklarındaki işlerinin suretlerini açıkladığına, onların birbirleriyle olan ilişkilerini ifade ettiğine inanırsa, muttali olmadığı sırların yorumunu Allah'a bırakırsa, Kur'an'ın emir ve yasaklarını edebe riayet ederek yerine getirirse, şeksiz ve şüphesiz bir şekilde sınırlı aklının getirdiği bir tevile kalkışmaksızın Kur'an'ın ahlakıyla ahlâklanırsa, Kur'an o kişinin lehinde bir şahit ve delil olur; kişi bu şekilde davranmazsa, bu kez aleyhine şahitlik ve delillik eder.³⁰²

Halk'ul-Kur'an(Kur'an'ın Yaratılmışlığı) meselesi olarak bilinen Kelam sıfatı ise İslam düşünce tarihinde her kesimden filozof ve Kelamcılarını fazlasıyla meşgul etmiştir. Mu'tezile kelamcılarını Kur'an'ın yaratılmış olduğu düşüncesini dile getirirken, Selef kelamcılarını ise bu görüşe şiddetle karşı çıkmıştır. Oldukça sertleşen bu Mu'tezile-Selefiyye tartışmaları karşısında ortaya üçüncü bir görüş ortaya çıkmıştır. Bu mutedil yöntemi ortaya atan Hanefî-Maturidî ekolüne göre; Kelam "Nefsî" ve "Lafzî" olarak ikiye ayrılır. Nefsî veya Zatî kelam, diğer sıfatlar gibi Allah'ın zatı ile kaim bulunan, harf ve ses gibi beşerî hiçbir unsur taşımayan, Allah' tan başka hiçbir varlık tarafından algılanması mümkün olmayan kelamdır ve kadimdir. Lafzî kelam ise nefsî kelamın beşer idrakine uygun olarak ses ve harflerle ifade edilmiş ve dünya dillerinden birine aktarılmış şeklidir, dolayısıyla mahluktur. Şüphesiz ki lafzî kelamı bu şekilde meydana getiren Allah' tır. Bu lafızlar(Kur'an metinleri) O'nun zatı ile kaim olan kelama delalet ettiği için yine Allah kelamıdır ve başka sözlerde bulunmayan özelliklere sahiptir.³⁰³ İşte Konevî'nin ifade ettiği görüş de tam olarak bunu dile getirmektedir.

³⁰⁰ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.274

³⁰¹ Konevi, İlahi Nefhalar, s.92

³⁰² Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.65

³⁰³ Topaloğlu, Allah İnancı, s.136

Konevî, “ O, ümm’ül-Kitaptadır.(Zuhruf süresi,4.)” ayetinden yola çıkarak Kur’an’ın insanlar katında yaratılmış(ca’l) özelliğiyle nitelendiğini, halbuki Allah katında yüce ve hakim olduğunu belirttikten sonra; Kur’an’ın yaratılmışlığın kendisine ulaşmasından korunmuş ve yüceltilmiş olduğunu ifade ediyor.³⁰⁴ Bu görüşüyle Konevî, Allah’ın kelamı ve Kur’an’ın yaratılmış olduğunu iddia eden Mu’tezile’den ayrılmış, Ehl-i Sünnet’le aynı doğrultuda bir görüş ortaya koymuştur. Çünkü Mu’tezile’ye göre; Kur’an harf ve sesten meydana gelmiştir. Böyle bir şey ya cisimdir, ya da arazdır. Ne cisim nede arazın kadim olmadığı malumdur. Bu sebeple Kur’an mahluktur.³⁰⁵ Fakat Konevî bu görüşü kesin bir dille reddederek, Ehl-i Sünnet çizgisinden ayrılmamıştır.

Emir, kalem-i a’la’nın kendisine emredilen şeyi yazmaya başladığında, ümmü’l-kitaba nazil olmuştur. Sonra, ramazan ayının kadir gecesinde, levh-i mahfuzdan dünya semasına bir tek defada inmiştir. Sonra başka bir vahiy ile tafsil olunmuş ve 23 senede ayet ve sureler halinde yeryüzüne düzenli olarak inmiştir.³⁰⁶

III. MELEKLERE İMAN

a. Meleklerin Varlığı

Tüm semavi dinlerde olduğu gibi İslam da meleklerin varlığını kabul etmektedir. Meleklerin varlığı nakli deliller³⁰⁷ ile sabit olduğu gibi akli deliller de getirilebilir. Fakat Kur’an’ın ve sünnetin haber verdiği meleklerin varlığını akıl kesin delillerle ispat edemediği gibi inkâr da edemez. Ancak akıl onların varlığının mümkün olduğunu kabul eder. Zira akıl melekler gibi görünmeyen varlıkların muhal olmadığını benimser. İlmin sınırları içinde, tecrübe ve müşahede metotlarıyla incelenebilen, ama gözle görülmeyen ve kulakla işitilmeyen pek çok varlığın mevcudiyetinden bugün bahsedilmektedir. Mahiyeti bilinmeyen ve

³⁰⁴ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.183

³⁰⁵ Işık, age., s.75

³⁰⁶ Konevi, İlâhi Nefhalar, s.26

³⁰⁷ Meleklerin varlığı ile ilgili Ayet-i Kerimelerin bazıları şöyledir: Nisa süresi, 4/ 172; En’am süresi,6/ 61; A’raf süresi, 7/ 206; Ra’d süresi, 13/ 12-13; Hicr süresi, 15/ 61-64; Saffat süresi, 37/1-4, 158-166

görülmeyen pek çok varlığı kabul eden akıl, meleklerin varlığını da pekâla kabul eder.³⁰⁸

Konevî ise meleklerin varlığı tartışmaya açmaksızın ve ispat etmeksizin kabul eder. Melekler, Allah katındaki görevlilerdir ve her birisi kendine verilen görevi ifa eder. Bunun ötesinde Konevî'nin felsefesinde melekler, varlık mertebeleri açısından da oldukça önemli bir konum sahibidirler.

Konevî'ye göre; amellerin suretlerini sidre-i müntehada tutan, kevn-fesad alemi idare eden, peşin sıra bizlerde görevli melekler vardır. Kiramen Kâtibîn (kıymetli yazıcılar) ve kulların amellerini Allah'a arz eden meleklerin, amellerin suretlerinin inşasında ve bunların ilk ispat mertebelerinde büyük bir katkıları vardır.³⁰⁹ Kul bir laf söyleyip onu ifade ederse, melek o kula bu lafı söyletmenin kim olduğuna bakar ki, hiç kuşkusuz bunu söyleten Hakk'tır. Bunun üzerine melek beraberlik nurunun bu lafı söyletene söylettiğini görür ve Hak karşısında edebin gereği bu lafı korumaya alır. Şayet kişi her hangi bir amel işlerse melek kişinin bu ameli işlediğini bilir, fakat sadece telaffuz ettiği şeyi yazar. Şu halde melek ikrarın şahididir, yoksa amellerin şahidi değildir. Çünkü o amelde kulun niyetlerine muttali olamaz. Şu halde melek, kulu gözetler ve dilinin hareketlerini Allah'ın izniyle yazar. Allah ise kulun maksadını, gönlündekini, ve bu ameli yapmada niyetini görür, bu niyete karşı kıskançlığından melekten onu gizler.³¹⁰

Konevî'ye göre; meleğin bazen insan suretinde ve bazen de ufukları kaplayan bir tarzda görünmesi idrak edenin haline göre meleğin suretlerinin değişmesindedir. Halbuki melek, meleklik halinde başkalaşmaktan münezzehtir.³¹¹

Konevî'ye göre; Muhakkik alimlerin, meleklerin yaratılışlarının bildiğimiz tarzdaki ağlamayı gerektirmeyeceğinde ve meleklerin ruhlarının hareket etmeyeceklerinde ittifak halinde olmalarına rağmen, müşahede sahibi kimseler melekî ruhların sırlarını bilir. Çünkü Mikail ve Cebrail'in ağlamaları, harp için

³⁰⁸ Gölcük, Toprak, Kelam, s.426

³⁰⁹ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.124

³¹⁰ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.169

³¹¹ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.45

silah taşımaları ve Hz. Aişe'nin odası veya diğer hücreler gibi en dar yerlere sığmaları rivayetlerde yer alır.³¹²

Melekler, alemin kuvvetleridir, bize göre onlar, belirli bir suretleri olmasa bile, herhangi bir suretten de soyut değillerdir.³¹³

b. Dört Büyük Melek

Cebrail ve Mikail melekleri yedinci gök ve kürsî arasındaki orta makamda bulunur. Cebrail, peygamberlere ilka ettiği şer'i hükümleri bu makamdan alırken Mikail, bu külli ve icmali imdada giremez. Bu durum Hz. peygamberin Cebrail'den, onun Mikail'den, onun İsrail'den, onunda Allah'tan rivayet ettiği bilginin aksinedir; çünkü bu haberler teşri ve teklif makamının dışındadır. Teşrii vahiy ise, Rab mertebesinde Cebrail'e, Cebrail'den de peygamber ve şeriat sahiplerine ulaşır.³¹⁴ Hz. Peygamber, bazen de Cebrail'in vasıtası olmaksızın, doğrudan Mikail'den bilgi almaktaydı; bazen ise İsrail'in vahiy getirdiğini ve Cebrail ve Mikail'in aracılığı olmaksızın doğrudan İsrail'den Vahiy aldığını bildirmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber, bazen herhangi bir meleğin vasıtası olmaksızın doğrudan Allah'tan vahiy aldığını haber vermiştir.³¹⁵

Meleklerin de dereceleri vardır. Bazısının ilmi, bazı meseleler ve makamlarla sınırlıdır. Ulvi melekler ve arşı taşıyanlar, her organa bırakılmış kuvvetler açısından, temel organlar gibidir.³¹⁶ Meleklerden her bir sınıfın bir reisi vardır. O sınıf, bu reise istinat eder. Reis ise isme istinat eder ve reis, bu ismin hükmüyle zuhur eder ve ona tabi olur.³¹⁷

Meleklerden İsrail'in makamı Arş, Mikail'in makamı Kürsî, Cebrail'in makamı Sidre'dir. Konevî'ye göre meleklerin reisi İsmail'dir. İsmail, Meşşâî filozoflarınca Faal Akıl diye ifade edilen yakın semanın sahibidir.³¹⁸

³¹² Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.19-20

³¹³ Konevi, Tasavvuf Metafizigi, s.173

³¹⁴ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.108, ayrıca s.180, ayrıca bkz. Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.101

³¹⁵ Konevi, Yazışmalar, s.183

³¹⁶ Konevi, İlahi Nefhalar, s.90

³¹⁷ Konevi, İlahi Nefhalar, s.136

³¹⁸ Konevî, Vahdet-i Vücut ve Esasları, s.83

c. Cin ve Şeytan

Kur'an-ı Kerim'de cinlerin varlığından bahsedilir. Bunlar görülmeyen varlıklarıdır ve saf, dumansız ateşten yaratılmışlardır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle belirtilmiştir: Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık. Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık.³¹⁹ Cin'i de yalın bir ateşten yarattı.³²⁰

Şeytan ise; atası İblis olan ve meleklerden değil cinlerden olan bir varlıktır. Çünkü Kur'an'da onun ateşten yaratıldığı ve "Hani biz meleklerle, "Adem için saygıyla eğilin" demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlendendi de Rabbinin emri dışına çıktı"³²¹ buyrulurken cinlerden olduğu bildirilmektedir.

Konevî'ye göre ise; Her şeyin bir ruhaniliği vardır. Bu ruhaniliğin saltanat ve hükmü melek, cin, insan ve hayvan gibi varlıklarda açıktır.³²² Cinlerin de kendi aralarında sınıfları vardır.³²³

Şeytan, el-Mudill isminin mahzarıdır ve dalalet sıfatıyla zuhur etmiştir. Bu özelliğiyle şeytan hidayete davet eden Peygamber'in zıddıdır. İki zıt da bir araya gelemeyeceği için şeytanın Hz.Peygamber'in suretine girmesi mümkün değildir.³²⁴

Konevî'ye göre; hayır nasıl ki melek vasıtasıyla insana ulaşıyorsa şer de aynı şekilde şeytan eliyle insana ulaşır.³²⁵

³¹⁹ Hicr Süresi, 15/26-27

³²⁰ Rahman Süresi, 55/15

³²¹ Kahf Süresi, 18/50

³²² Konevi, İlahi Nefhalar, s.33

³²³ Konevi, İlahi Nefhalar, s.136

³²⁴ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s. 143-144

³²⁵ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

SADREDDİN KONEVÎ'NİN AHİRET GÖRÜŞLERİ

I. AHİRET HAYATI

a. Ahiretin Varlığı

İnsanların ölümden önceki hallerine “dünya ahvali”, ölümden sonraki hallerine ise “ahiret ahvali” denir. Ahiret halleri de Ba’su Ba’de’l-Mevt, yani ölümden sonra dirilme ile iki kısma ayrılır ki, asıl ahiret hayatı, Allah'tan başka her şeyin öleceği birinci surun akabindeki küllî ölümden sonra dirilme ile başlayacak ve sonsuz olarak devam edecektir.³²⁶

Konevî'nin ahiret inancına dair en önemli metin vasiyetnamesidir. O vasiyetnamesinde ahiret halleriyle ilgili hususlara olan imanını şöyle belirtir: Cennet, cehennem, amellerin cesetlenmesi ve onların kabul edilmesi haktır, terazi (mizan) haktır, bütün peygamberler ümmetine Allah'tan bildirdikleri şeylerde ve şeriatları neshedilmeden önceki hükümlerinde doğru söylemişlerdir. Kıyamet haktır, Hakkın inançların aslı olan itikadî suretlerde suretten surete gireceği haktır, manevi ve duyulur nimet ve azap haktır, sırat haktır, dünya ve ahiret arasındaki berzah haktır. Peygamberimizin ahiret, cennet, cehennem halleri hakkında bildiklerinin ayrıntıları; Hakkın halleri sıfatları ve fiilleri hakkında söyledikleri her mertebede haktır.³²⁷

Ahiret hayatı gayri mütenahidir. Binaenaleyh kayıtsız şartsız bast(yayma-genişletme) ahiret hayatında geçerli olduğu gibi, aynı şekilde kabz (tutma) hükmünün genelliği de dünya hayatında geçerlidir.³²⁸

Sadaka veren kişinin ahiretin varlığına ve ahiretteki cezalara inandığına kesin bir delildir. Çünkü mal tabii özelliklerle bezenmiş fitrata sevimlidir. İnsan verdiği meyvelerinden sonradan faydalanacağına ve karşılığını alacağına tam olarak inanmadan malını vermez.³²⁹ O din gününün sahibidir,

³²⁶ Toprak, Süleyman, Ölümden Sonraki Hayat, Kabir Hayatı, Kitap Dünyası yay., Konya, 2001, s.22

³²⁷ Konevî, Sadreddin, Vasiyet, terc: Ekrem Demirli, Sadreddin Konevî Sempozyumu, Konya, 2004, s.139

³²⁸ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.86

³²⁹ Konevî, Kırk Hadis Şerhi, s.63

malikidir. Din günü her nerede olursa olsun cezanın olduğu yerdir. Ceza ise amelin batınıdır.³³⁰

b. Ahiret Halleri

Ahiret, ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra ebediyen devam edecek olan bir hayattır.³³¹ Ahiret halleri deyince de akla Ba's(öldükten sonra yeniden diriliş), Me'ad, haşr, mahşer, sual, mizan, şefaah, sırat gibi hususlar gelir. Konevî bu hususlara olan imanını vasiyetnamesinde oldukça net bir şekilde dile getirir: Kıyamet haktır, Hakkın inançların aslı olan itikadî suretlerde suretten surete gireceği haktır, manevi ve duyulur nimet ve azap haktır, sırat haktır, dünya ve ahiret arasındaki berzah haktır. Peygamberimizin ahiret, cennet, cehennem halleri hakkında bildiklerinin ayrıntıları; Hakkın halleri sıfatları ve fiilleri hakkında söyledikleri her mertebede haktır. Bu inançla yaşadım, bu inançla ölüyorum.³³²

Konevî'ye göre, şefaah öncelikle Hakka nispet edilmiştir. Hakkın şefaati, hiçbir hayır işlemedikleri halde bir grubu cehennemden çıkartması, rahmetinin gazabına üstün olması, tövbeyi kabul etmesi; af, mağfiret günahları hayırlara dönüştürmesi ilahi inayetinin bir parçasıdır.³³³

Hz. Peygamberin alemlere rahmet oluşunun/rahmanlık zuhuru, Kıyamette bütün insanlara önderlik edeceği şefaatiyle tamamlanacaktır. Şefaah edecek başka nebiler, melekler veliler ve müminler ancak Hz. Peygamber'den sonra şefaah edebileceklerdir.³³⁴ Allah katında kulun hesap işi melek tarafından bitirildiği vakit, Allah'a yükseltilir, kul Hakk'a dönüşünde bir şefaahçi bulur. Bu şefaahçi kulun sahip olduğu güzel ahlakıdır.³³⁵

Kafir'in iyi amelinin ahiretteki karşılığını görememesinin sebebi, böyle bir amelin dünyada karşılığını görmesidir.³³⁶

³³⁰ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.42

³³¹ Gölcük, Toprak, Kelâm, s.439

³³² Konevî, Sadreddin, Vasiyet, ter: Ekrem Demirli, Sadreddin Konevî Sempozyumu, Konya, 2004, s.140

³³³ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.130

³³⁴ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.56

³³⁵ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s.208

³³⁶ Konevi, İlahi Nefhalar, s.134

Konevî'ye göre Mead ise çeşitli tarzlarda gerçekleşir. Bunlardan birisi, cüzlerden meydana gelmiş belirli bir suretin bu cüzlerin parçalanmasının ardından önceki haline göre yenilenmesi ve birleştirilmesidir. Yeniden yaratmanın diğer bir tarzı ise, mürekkep sureti cüzlerin bölünmesinden korumaktır; bununla beraber, suretin diri kalmak istidadı kalmadığı için ruh kendisinden ayrılmıştır. Bu istidat, sureti idare etmek için ruhun kendisine yönelmesini gerektirir. Bu yeniden yaratma, Hz. Peygamber'in; "Allah, yeryüzüne peygamberlerin cesetlerini yemeyi haram kılmıştır" hadisiyle işaret etmiş olduğu tarzıdır. Parçalanmadan korunmuş bu gibi bir ceset, yardım kendisine ulaştığı ve bir çeşit itidal kazanma emri aldığı zaman, hayat ile bütünleşir ve kendisini idare etmek gayesiyle ruhun ona dönmesine istidat kazanır.³³⁷

Yeniden yaratmanın diğer bir türü ise şudur: Mürekkep suret parçalara ayrılmış ve gerekli özellikleri dağılmış olsa da, bunların cevherleri, Allah katında alemlerin birisinde muhafaza edilmiştir. Allah Teala, bu makamda üç çeşit koruma izhar etmiştir: birincisi bilinen suretin, hızlı değişmekten ve başkalaşmaktan korunup, başkalaşmadan sakınılması ve bulunduğu hal üzere korunmasıdır. Uzeyr'in yemeğinin ve içeceğinin korunması böyle olmuştur. İkinci tarz ise, onun suretini bozulma ve parçalara ayrılmaktan korunmasıdır. Bununla beraber suretini idare eden ruh ondan ayrılmıştır. Üçüncü tarz ise, cüzleri parçalanmış olsa da suretinin cevherlerini korumaktır; sonra, bu cevherleri taşıyan önceki arazlara benzer arazlar yaratılır.³³⁸

Konevî'ye göre, ölümden sonra diriliş hem beden hem de ruhen olacaktır.³³⁹

c. Kabir Azabı

Ölüm, ebediyete giden bir yol ve kabir de ahiret konaklarının ilkidir. Ahiret alemine mahsus olan ceza veya mükafatın ilk başlangıç yeri de yine berzah alemidir ki buna "Kabir nimeti veya azabı" denilmektedir.³⁴⁰

Kabir azabının varlığı Ehl-i Sünnete göre mümkündür. Mu'tezile ise şu gerekçelerle bunu inkâr eder: müşahede suretiyle görülüyor ki ölünün cesedi

³³⁷ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.95-97

³³⁸ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.97-98

³³⁹ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.56

³⁴⁰ Toprak, age., s.24

azap görmemektedir. Hatta ölüyü kurtlar parçalayıp yiyebilirler. Fakat yine de böyle bir azabı müşahede etmek mümkün olmamaktadır. Bu görüş Gazalî'ye göre saçmadır. Zira ölünün cesedini görmek ancak cismin zahirini görmektir. Oysa gerçekte azabı gören, hangi şekilde olursa olsun, kalpten ve batından bir cüzdür.³⁴¹

Konevî ise kabir azabının varlığının yanı sıra müminlerin de kabirde mükâfatlandırılacağını yani kabir nimetinin varlığını kabul eder ve şöyle der: Kâfir'in kabir azabı “tenin” ile olur. Tenin ise doksan dokuz yılandır. Kabirdeki azap yılan ve akrep gibi canlılarla olabileceği gibi ateş ve zulmet gibi unsurlarla da olabilir. Kabirdeki mükâfatlar ise; ravza, köşk, ağaç ve nurdur.³⁴²

II. KIYAMET

a. Kıyametin Zamanı

Konevî'ye göre iki tür kıyamet vardır³⁴³: Tüm kâinatın yok olacağı ve belli bir gün tayin edilmiş olan Kıyamet-i Kübra yani büyük kıyamet, diğeri ise insanın ölümü olan Kıyamet-i Suğra yani küçük kıyamettir. “Ölenin kıyameti kopmuştur” sözü de bu manaya işaret eder. Bir de Kıyamet-i Uzma vardır ki buna şu ayet-i kerime ile işaret edilir: O gün yeryüzü başka bir arz ile değiştirilir, gökler de değiştirilir. Ve hepsi de o tek ve kahredici Allah için fırlarlar.³⁴⁴

Hz. Peygamber, kıyamet hakkında kendisine sorulan bir soruya; “kıyametin vakti Allah katındadır³⁴⁵” diyerek cevap vermiştir.³⁴⁶ Çünkü Konevî'ye göre kıyametin vakti gayb alanına giren bir bilgidir.

Bir hadisinde Hz. Peygamber, “yeryüzünde Allah Allah diyen kimse bulunduğu sürece kıyamet kopmaz”, bir başka hadisinde ise; “kıyamet yeryüzünde insan-ı kâmil bulunduğu sürece kopmaz” buyurmuştur. Bu kâmil insan işaret olunan ayakta tutan manevi direktir. İnsan göçtüğünde ise, gökler parçalanır, güneş

³⁴¹ Gazalî, al-İktisad Fi'l-İtikad, s.160-161

³⁴² Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.83

³⁴³ Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.104-105

³⁴⁴ İbrahim suresi, 48. ayet

³⁴⁵ Lokman suresi, 34. ayet

³⁴⁶ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.83

dürülür, yıldızlar dökülür ve paramparça olur, dağlar yürütülür, yeryüzü sarsılır ve kıyamet kopar.³⁴⁷

b. Kıyametin Alametleri

Konevî er-Risale fi Hakk'ıl-Mehdî adlı eserinde; Mehdi'nin Şam köylerinden olup, o sırada Abil'us-sûk fakat eskiden Habil adını taşıyan bir köyden zuhur edeceğini, elinde sancak tutacağını, İslam'daki çeşitli mezhepleri ortadan kaldırıp, İslam birliğini kuracağını, fakihler arasındaki ihtilafa son vereceğini ve tıpkı Hz. Peygamber gibi fetvalar vereceğini söylemektedir. Müslümanların Frenkler üzerine galebe çalacaklarını ve altın kilise(Ayasofya)'nın ele geçirileceğini de ilave eden Konevî bu suretle İstanbul'un fethini müjdelemektedir.³⁴⁸

Hz. İsa, kıyametin zuhuruna yakın yeryüzüne iner, Muhammedî şeriat dairesine girer ve bu esnada kendisine vahyedilecek şeyin Muhammedî şeriat hükmü ile ve özellikleri ile boyanır. Hz. İsa, Deccal ile savaşıır. Deccal'in sağ gözü kör olmuştur. Hz. İsa ile Deccal arasındaki kavga, dünya ve ahiret mazharları arasındaki kavgadır. Bu vakit, uhrevi fecrin doğumu ve dünyanın yok olup ortadan kalkış zamanı olduğu için, Hz. İsa'nın Deccal'i helak etmesi ve bu helakin de, Beytü'l-Makdis'te gerçekleşmesi şart olmuştur. Daha sonra İsa (a.s.) ve beraberindeki müminler, kendilerine cennet tarafından gelen bir rüzgâr ile vefat ederler. Bir başka rivayette ise Şam, bir başka rivayette Yemen cihetinden buyrulmuştur. Bu rüzgâr onlara ulaşınca hepsi ölür ve yeryüzünde hiçbir mümin kalmaz. İnsanların kötülery yeryüzünde kalır ve vahşi hayvanlar gibi orada yaşarlar; helal ve haram tanımazlar. İşte kıyamet de, onların üzerine kopar. O gün yeryüzünde hiçbir mümin kalmayınca, hiçbir velinin de kalmayacağı daha aşikârdır. Böylece bu açıdan, Hz. İsa'nın "hatem" oluşu ortaya çıkar.³⁴⁹ İlahi nimete varlıklardan son mazhar olan İsa b. Meryem'dir. Çünkü Hz. İsa, kendinden sonra kıyamete kadar halifetullah gelmeyecek kimsedir. Hz. İsa'nın ve kendisiyle

³⁴⁷ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.86

³⁴⁸ Keklik, age, Giriş, s.XXII

³⁴⁹ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.104-105

olan müminlerin yeryüzünden göçmesinden sonra ne bir veli ne de kâmil mümin yeryüzünde kalmaz.³⁵⁰

Konevî, yakın zamanda Mehdî ve Deccal'in zuhur edeceğini, Mehdî'ye ulaşan talebelerinin kendisine selamını iletmesini istemektedir. Konevî Hz. Peygamber'in istikbalden haber vermesini anlatırken dünyaya gelişinden altı asır önce Mehdî'nin özelliklerini belirttiğine dikkat çeker. Bu durumda Mehdî'nin geliş tarihi Konevî'ye göre 13 ila 14. asır olmalıydı.³⁵¹ Yine Konevî, Mehdî'yi Allah'ın halifesi olarak görmüş ve şu hadis-i şerifi nakletmiştir: “Horasan diyarından siyah sancakların geldiğini gördüğünüzde, sürünerek bile olsa ona koşunuz. Çünkü onların içinde hidayete ulaştıran Allah'ın halifesi vardır. O, yeryüzü zulüm ve haksızlık ile dolmuşken, onu adalet ve erdem ile doldurur.”³⁵² Hz. Peygamber böylelikle, Mehdî'nin hilafetinin ve hükmünün genelliğine ve Allah'ın vasıtasız halifesi olduğuna işaret etmiştir.³⁵³ Hz. Peygamber(s.a.v.) ahir zamanda gelecek Mehdî'nin habercileri olan on İranlı süvari hakkındaki ifadesi ise şu şekildedir: Allah' a yemin olsun ki; ben onların hepsinin isimlerini, babalarının isimlerini, kabilelerini, aşiretlerini, atlarının renklerini biliyorum.³⁵⁴

III. CENNET ve CEHENNEM

a. Cennetin varlığı ve Mahiyeti

Konevî'ye göre cennet; Allah'ın, dünya hayatında akıl sahibi olup kendisine iman edenleri ve kâmilleri mükâfatlandıracağı sonsuz nimetlerle dolu bir mekândır. Bu nimetler maddi olabildiği gibi manevi nimet de olabilir.

O'na göre; cennetin de çeşitli mertebeleri vardır. Cennetler, sekizinci feleğin yüzeyinde buldukları için sekiz tanedir. Kesîb, cennetlerin sonuncusu, hadisi şerifte işaret edilen mertebe ve mesken kapılarının ilki, Hakk'ın dostları ve seçkinleri olan kâmillerin değil, cennet ehlinin ulaşacağı en yüce makamdır. Sekizinci cennet, Adn cennetidir ki, o da Rahmanî mertebenin gölgesidir.³⁵⁵ Cennet'in en alt mertebesi ise Sahih-i Müslim'de yer alan bir haberde

³⁵⁰ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.418

³⁵¹ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.445

³⁵² Hadisin benzer bir rivayeti için bkz. Tirmizi, Fiten, 79

³⁵³ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.139

³⁵⁴ Konevî, Fatiha Suresi Tefsiri, s.444

³⁵⁵ Konevi, İlahi Nefhalar, s.233

açıklanmıştır. Şöyle ki; dünya padişahlarından bir padişahın mülkünün onlarca misli fazlasıdır.³⁵⁶ Cennetteki mükafatlardan biride Sûk-i Cennet'tir. Bu ise istenen kişinin suretine girebilmektir.³⁵⁷ Mutluluğa erişenler "Mukarrebîn" ve ashab'ül-yemin olmak üzere iki kısımdır. Cennet-i Hûr, kasırlar ashab'ül-yemin'indir. Tecelli ve marifet cenneti ve lika ise Mukarrebîn'indir. Cennet ehlinin çoğu, saf kimselerdir; Aliyyûn olanlar ise akıl sahipleridir.³⁵⁸

Cennet ehlinin, bir anda nimetlerden faydalanacakları pek çok köşkte gözükmeleri ve diledikleri suretlere girmeleri mümkün kılınmıştır.³⁵⁹ Cennet ehlinin Hâkk ile otururken hallerinin farklılığı, onların Hâkk'ın katındaki mertebelerinin farklılığına, Allah hakkındaki inançlarının, ilimlerinin ve müşahedelerinin doğruluğuna, daha önceden Allah'ın katını kendisinden başka her şeye tercih etmelerine göre değişir.³⁶⁰

Cennet nimetleri ebedidir. Cennet; mukaddes, sıkıntı ve elem veren her türlü şeyden salim bir mahaldir.³⁶¹

Cennet kürsînin yüzeyinde bulunur, çatısı ise arştır.³⁶² Hz. Adem'in içerisinde bulunduğu cennet, arzı gökler ve yer, yada kürsî olan cennet değildir; kürsî sekizinci felektir, bunun çatısı da, Rahman'ın Arş'ıdır. Çünkü bu cennete giren kimse, cennetin kevn ve fesad alemi olmadığını, cennetteki nimetin de kesilen ve sınırlı bir nimet olmadığını bilir. Çünkü bu cennetin nimeti ölüm yada herhangi bir sebeple kesilmez. Adem ve Havva (a.s.)'nın durumu İsrailoğulları'nın durumu gibidir. Çünkü onlar kendileri için daha kötü olanı daha hayırlı olan ile değiştirmişlerdir.³⁶³

b. Cehennem Varlığı ve Mahiyeti

Cehennem ise içinde büyük azaplar barındırdığı halde, gerçek azap ve ceza Ru'yetullah'tan ve tasavvuru imkânsız olan cennet nimetlerinden mahrumiyettir.

³⁵⁶ Konevî, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.26

³⁵⁷ Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.84

³⁵⁸ Konevi, Marifet Yolcusuna Kılavuz, s.105

³⁵⁹ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.116

³⁶⁰ Konevî, Vahdet-i Vücut ve Esasları, s.85

³⁶¹ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.108

³⁶² Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.110

³⁶³ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.117

Gök parçalanıp, ateş gibi bir gül haline geldiği vakit göklerin birbirinden farklılaşması ortadan kalkıp, birleşirler. Böylelikle bütün gökler ve altlarında bulunan şeyler cehennem tabakaları haline gelir.³⁶⁴

Allah'ın er-Rahman sıfatının neticesi olarak Hakk'ın şakilere yönelik ihsanı da artmıştır. Her ne kadar onların varış yerleri şakilik diyarı olsa bile rahmetin her yere yayılmasının eserlerinin kendilerinde hallerine yaraşır tarzda sabitleşmiş olması nedeniyle onlar da azaptan tat alacaklardır. İblis'in varacağı yer ateştir ve kendisine tabi olanların günahlarını taşıyacaktır. Buna göre taşınan şey belirli bir sürede kesilir, çünkü o bir cezadır, ceza ise amellere uygun olur. Şu halde cezada kesilecektir, Allah'ın fazlının ise kesilmesi söz konusu değildir. Çünkü o karşılık ve amellere uygun olup olmamanın dışında kalır.³⁶⁵ Konevî'nin burada belirttiği düşüncelerinden, ilk bakışta günah işleyenlerin cehennem azabı görmeyeceği manası ortaya çıkmaktadır. Er-Rahman olan Allah bu sıfatının neticesi ahirette herkese merhamet gösterecek, günahları affedecektir. Fakat Konevî, “Cehennem ateşi dünya ateşinden altmış dokuz kat daha kuvvetlidir. Cehennem ateşi girmesi takdir edilen mü'minlerin secde uzuvlarını yakmaz”³⁶⁶ demek suretiyle cehennem varlığını açık bir şekilde kabul etmektedir. Ama asıl cehennem, tasavvuru imkânsız olan cennet nimetlerinden mahrumiyettir. Çünkü “yakıtı insanlar ve taşlar olan” cehennem ateşi, insanların kendi kendine yanıp tutuşması ve bir nevi cennetin nimetlerinden mahrum olduğu için şiddetli ızdırap duyması manasına gelmektedir.³⁶⁷ Yani Cehennem bir çeşit nimetlerden mahrumiyettir. Yoksa Konevî'nin cehennem varlığını inkâr ettiği söylenemez. Çünkü başka bir ifadesinde şu hadis-i şerifi nakletmektedir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Cehennem sürekli olarak, “daha fazla yok mu?” der(kâf suresi, 35). Ta ki, Cabbar onun üzerine ayağını koyana kadar. Cabbar, cehennem üzerine ayağını koyduğunda bir bölümü bir kısmı üzerine çöker ve şöyle der: Tamam tamam. Yani yeter yeter.³⁶⁸

³⁶⁴ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.110

³⁶⁵ Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi,s.40-41

³⁶⁶ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.133, ayrıca bkz. Konevi, İlahi Nefhalar, s.225

³⁶⁷ Keklik, age., s.168

c. Araf

A'raf, Cehennem ile Cennet arasındaki yerdir. Cennet'i Cehennem'den ayıran hicab, perdedir. İyi ve kötü amelleri eşit olan kimseler bir müddet burada kaldıktan sonra Cennet'e girerler. Buraya kimlerin gireceği konusunda ise çeşitli görüşler vardır.³⁶⁹

Konevî'ye göre ise A'raf; iyilik ve kötülükleri eşit olan insanların bir müddet tutulacağı yerdir. Günah ve iyiliklerin eşitliği durumunda kişi a'raf denilen berzah aleminde yerini alır. Onların günahlarının silinmesinde, iyilik tarafının baskın gelmesinde Allah Teala'nın şefaatinin büyük katkısı vardır.³⁷⁰

Semalar başkalaşım cehennemini bir parçası haline geldiklerinde cennet ve cehennem arasındaki sur diye zikredilen Araf da Kürsî'nin cismi olur. Bu surun batını yani iç tarafı rahmet, zahiri yani göklere ve arza bakan tarafı ise azaptır. Silsilenin başı ise Araf'tan ibaret olan Kürsî'nin yüzeyidir.³⁷¹

Kısacası Konevî'ye göre a'raf, iyilik ve kötülükleri eşit olan insanların, Allah'ın rahmeti sayesinde günahlarının affedileceği zamana kadar tutulacağı yerdir.

³⁶⁸ Konevî, Fusûsü'l-Hikem'in Sırları, s.87

³⁶⁹ Gölcük, Toprak, Kelam, s. 482

³⁷⁰ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.128

³⁷¹ Konevi, Kırk Hadis Şerhi, s.53

SONUÇ

Sadreddin Ebu'l-Meali Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Konevî, h.606 / m.1210 yılında Malatya'da dünyaya gelmiş, 652 / 1254 yılında Konya'ya gelen Sadreddin, Konevî nispetini yirmi yıllık Konya ikameti sırasında almış ve ebediyen Konya'lı olmuştur. Babası Mecdüddin İshak'tır. Halife Nasır Lidinillah'ın Bağdat'ta kurduğu fütüvvet teşkilatına bağlı olan, bu hizmetlerinden dolayı şeyhlik mertebesine ulaşan bir alimdir.

Konevî Allah'ın varlığı konusunda İlah-ı Mu'tekad inancına sahiptir. Ona göre her insan kendi nefsinde oluşturduğu şeye Tanrı diye iman etmektedir. İnsana bu kabiliyeti veren ise yine Allah'tır. Yani bütün insanlar, zihin ve inançlarında geliştirdikleri Tanrı tasavvuruna ibadet etseler bile, hiç kimse gerçekte Allah'tan başkasına ibadet etmemiştir. Konevî, Kelamcılarının Allah'ın varlığını kanıtlamakta kullandığı akıl yürütmeler sonucu ortaya çıkan "Devir" ve "Teselsülün imkânsızlığı" kavramlarına da değinir ve bu noktalarda Kelamcılara yakın görüşler ileri sürer. Konevî, sıfat ile nispet terimlerini yakın anlamda kullanır ve kelamcılarının sıfatlar görüşünü benimser. Çünkü sıfatlar da bir birlik teşkil eder; aksi halde sıfatların zatın birliğini ortadan kaldırdıklarını veya onunla birlikte çokluk teşkil ettiklerini düşünmek, taaddüd-i kudema fikrine sebep olurdu ki, bu da imkânsızdır.

Konevî, İbn-i Arabî'nin geliştirdiği İnsan-ı Kâmil anlayışını sistematik bir şekilde olgunlaştırmış ve zirve noktasına çıkarmıştır. Konevî'nin sistemi içinde İnsan-ı Kâmil'den anlaşılan Allah'a layıkıyla kul olan insandır. İnsan-ı kâmil, Allah'ın bütün isimlerini bilen tek varlıktır. İnsan-ı kâmil, maddi ve manevi bütün kemal mertebelerini kapsamaktadır.

Konevî'nin Kelamî görüşlerini değerlendirebileceğimiz en önemli metin vasiyetnamesidir. O vasiyetnamesinde ahiret halleriyle ilgili hususlara olan imanını tek bir metinde ve tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde özetler. Konevî; Cennet, cehennem, amellerin cesetlenmesi ve onların kabul edilmesinin hak olduğunu, bütün peygamberlerin ümmetine Allah'tan bildirdikleri şeylerde ve şeriatları neshedilmeden önceki hükümlerinde doğru söylediklerini belirtir. Peygamberimizin ahiret, cennet, cehennem halleri hakkında bildiklerinin ayrıntıları; Hakkın halleri sıfatları ve fiilleri hakkında söyledikleri her mertebede

hak olduğunu söyleyen Konevî, kabir azabının varlığının yanı sıra mü'minlerin de kabirde mükâfatlandırılacağını, yani kabir nimetinin varlığını da kabul eder.

Tasavvuf felsefesi açısından, İbn-i Arabî ekolü olan Ekberî irfanının en büyük temsilcisi ve bu fikirlerin Anadolu'da yayılmasının en önemli etkenlerinden olan Sadreddin Konevî, 16 Muharrem 673 / 22 Temmuz 1274 yılında Konya'da vefat etmiştir. Konevî düşünce sisteminde herhangi bir kelim mektebini dikkate alarak veya kelim ekollerinden birine bağlı kalarak görüş beyan etmemektedir. Konevî'nin düşüncelerinde felsefî etkiler gözlenmekle beraber, genel anlamda O, Ehl-i Sünnet inancına sahiptir. Fakat Konevî, Vahdet-i Vücut ve Sudûr gibi Kâinatın yaratılış aşama ve şekillerini açıklarken bu felsefî etkiler ön plana çıkmakta ve klasik Ehl-i Sünnet düşüncesinden uzaklaşmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed , Keşfu'l-Hafa, Beyrut, 1352

ADDAS, Claude, İbn Arabî, Kibrit-i Ahmer'in Peşinde, çev.:Atila Ataman, Gelenek yay., İstanbul, 2004

AFİFÎ, Ebu'l-A'la, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler, çev.: Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2000

ATEŞ, Ahmet, İslam Ansiklopedisi, Muhyiddin Arabî maddesi, M.E.B. yay., İstanbul, 1979

BAYRAM, Mikail, Sadreddin Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasrüddin Mektuplaşması, S.Ü.F.E.F Mecmuası, sayı:2, Konya, 1983

BUHARÎ, Sahih, Çev: Abdullah Fevzi Kocaer, Hüner yay., Konya, 2003

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, Kitabü'l-Hitab, sadeleştiren: İ.Turgut Ulusoy, Hisar yay., İstanbul, 1975

CAMÎ, Abdurrahman, Evliya Menkîbeleri (Nefehatü'l-Üns), çev.: Lamiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet yay., İstanbul, 1995

CERAN, Ahmet Şeref, Şeyh Sadreddin Konevî, Damla Ofset, Konya, 1995

DEMİRLİ, Ekrem, Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık, İz yay., İstanbul, 2005

EFLAKÎ, Ahmet, Ariflerin Menkibeleri (Menakibü'l-Arifîn), çev.: Tahsin Yazıcı, M.E.B. yay., Ankara, 1953

ERGİN, Osman, Sadraddin al-Qunawi ve Eserleri, İ.Ü.E.F. Şarkiyat Mecmuası, sayı: 2, İstanbul, 1957

es-SABUNÎ, Nureddin, Matürîdiyye Akaidi, terc. ve not.: Bekir Topaloğlu, D.İ.B yay., Ankara, 2000

es-SADRÎ, Musa, Regayibü'l-Menakib (Sadreddin Konevî'nin Menkîbeleri), haz.: M.Emin Agar, Anka yay., İstanbul, 2002

GAZALÎ, Ebu Hamid, El-Munkızu Mina'd-Dalal, çev.: Hilmi Güngör, M.E.B. yay., İstanbul, 1948

....., Ebu Hamid, İtikad'da Ortayol (al-İktisad fi'l-İtikad), çev.: Kemal Işık, A.Ü.İ.F. yay., Ankara, 1971

GÖLCÜK, Şerafeddin, **TOPRAK**, Süleyman, Kelam, Tekin Kitabevi, Konya, 2001

GÖLCÜK, Şerafeddin, Bakıllani ve İnsanın Fiilleri, T.D.V. yay., Ankara, 1997

IŞIK, Kemal, Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri, A.Ü.İ.F. yay., Ankara, 1967

İBN-İ HALDUN, Mukaddime, çev.: Zakir Kadiri Ugan, M.E.B.yay., Ankara, 1988

KAM, Ömer Ferit, Vahdet-i Vücut, Sadeleştiren; Ethem Cebecioğlu, D.İ.B. yay., Ankara, 2003

KEKLİK, Nihat, Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kainat ve İnsan, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul, 1967

KONEVÎ, Sadreddin , Kırk Hadis Şerhi (Şerh-i Hadis-i Erbaîn), çev.: Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2004

....., Sadreddin , İlahi Nefhalar (en-Nefehatü'l-İlahiyye), çev. : Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2004

....., Sadreddin , Fususu'l-Hikemin Sırları (el-Fükuk fi Esrar-i Müstenidati Hikem'il-Füsus), çev.:Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2002

....., Sadreddin, Fatıha Süresi Tefsiri (İcazu'l-Beyan fi Te'vil'il-Ümmil-Kur'an), çev. : Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2002

....., Sadreddin,Vahdet-i Vücut ve Esasları (en-Nusus fi Tahkiki Tavr'il-Mahsus), çev. : Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2004

....., Sadreddin, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi (Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ), çev. : Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2004

....., Sadreddin, Tasavvuf Metafiziği (Miftahu'l-Ğayb), çev. : Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2002

....., Sadreddin, Marifet Yolcusuna Kılavuz (Tabsiratü'l-Mübtedi ve Tezkiret'ül-Müntehi), çev. : Ahmet Remzi Akyürek, İz yay., İstanbul, 2002

....., Sadreddin , Yazışmalar (el-Müraselat), çev. : Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul, 2002

....., Sadreddin, Vasiyyet, çev.: Ekrem Demirli, Sadreddin Konevî Sempozyumu, Konya, 2004

KONUK, A. Avni, Fusus'ul-Hikem Tercüme ve Şerhi, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, M.Ü.İ.F.V. yay., İstanbul, 1987

KUR'AN-I KERİM MEALİ, D.İ.B. yayınları, Ankara, 2006

NASR, Seyyid Hüseyin, Üç Müslüman Bilge, çev.: Ali Ünal, İnsan yay., İstanbul, 1985

ÖZBEK, Durmuş, Saduddin Taftazani ve Nübüvvet Görüşü, Sebat ofset, Konya, 2002

Sadreddin Konevî Sempozyumu, Konya Büyükşehir Belediyesi, (27 Kasım 2004), Damla Ofset, Konya, 2004

SELÇUK DERGİSİ I. Sadreddin Konevî Özel sayısı, sayı:4, Konya, 1989

TOPALOĞLU, Bekir, Allah İnancı, T.D.V. İ.S.A.M. yay., İstanbul, 2006

TOPRAK, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, Kabir Hayatı, Kitap Dünyası yay., Konya, 2001

YILMAZ, Hasan Kamil, Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi, M.Ü.İ.F.V. yay., İstanbul, 1990

....., Hasan Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar neşriyat, İstanbul, 2002